ФРАНСУА РАБЛЕ

Гаргантюа і Пантагрюель

Скорочений переказ з французької та примітки ІРИНИ СИДОРЕНКО

ВІД АВТОРА

Читачу, друже! Ти за книгу сів, То упередження забудь своє, Нехай вона тебе не вкине в гнів; Нема в ній злоби, тільки радість є. Хай досконалості їй не стає,

Та посмішить тебе, чужого втіхам. Як ти сумуєш, як спізнався з лихом, За інший я предмет не в силі взятись; Миліш писати не з плачем — зі сміхом. Адже так звично для людей — сміятись *.

Любий мій читачу! Платон !, вихваляючи в своїй "Учті" Сократа2, філософа над усіма філософами, порівняв його з силенами. Силенами за давніх часів називалися скриньки, схожі на ті, які тепер є в наших аптекарів. На тих скриньках були зображені різні химерні фігурки: рогаті зайці, загнуздані гуси, засідлані качки, крилаті цапи. І були ті фігурки такі кумедні, що кожен, глянувши на них, усміхався, а то й заходився реготом. Кажуть, що так само колись сміялися всі, хто дивився на Силена3.

Та ось що цікаво — в скриньках-силенах зберігалися рідкісні й дорогоцінні зілля та ліки, амбра, меккський бальзам, цибет, мускус, порошки із коштовних самоцвітів.

Отож і Сократ з вигляду був дуже непоказний: ніс — бульбою, очі — глибоко під лобом, губи — товсті й вивернуті.

Вдягався він бідно. На вдачу був простакуватий, навіть більше — багато хто вважав його справжнісіньким телепнем. Він не мав ні служби — не був до неї зугарний,— ні родини — жодна з дівчат його не вподобала. Любив він просте товариство, гульню; любив посміятися, поглузувати з людей.

Проте за всім цим ховалася дивовижна мудрість, незвичайно гострий і^ жвавий розум, невимовна доброчесність, несхитна мужність, твердість духу і горда зневага до всього того, чим клопочуться, переймаються, задля чого трудяться, мандрують світами, воюють люди.

Коли ти розгорнеш цю книжку, мій читачу, її назва, імена героїв видадуться тобі вельми забавними й ку-

* Тут і далі вірші подаються в перекладі Михайла Литвинця.

медними. Коли ти її погортаєш, то сприймеш пригоди і вчинки героїв за веселі небилиці. Однак коли ти прочитаєш книжку від першої до останньої сторінки, то побачиш: зілля, яке вона в собі містить, нітрохи не схоже на те, яке обіцяла назва. Ти зрозумієш: речі, що про них я розповідаю, зовсім не такі безглузді й нісенітні, як може здатися на перший погляд.

Прошу тебе, мій читачу, не думай, що я написав цю книжку так собі, знічев'я! Тільки тоді тобі відкриється справжній її зміст та дух і ти збагнеш, що я кажу про серйозні речі, які стосуються нашого життя, політики й релігії.

Запевняю, мій читачу, що ти, прочитавши книжку, і помудрішаєш, і посміливішаєш! То хіба не варта справа заходу? Тільки дозволь іще раз тобі нагадати — правду часом кажуть жартома. Пориватиме тебе на сміх — смійся собі на здоров'я!'

Магістр Алькофрібас Назьє 4.

ПОВІСТЬ ПРО ДИВОВИЖНЕ життя ТА ПОДВИГИ ВЕЛИКОГО ГАРГАНТЮА, ПАНТАГРЮЕЛЕВОГО БАТЬКА

РОЗДІЛ І

Про те, як народився Гаргантюа

Давно колись, ще за непам'ятних часів, був собі велетень на ймення Грангузьє 5. Вдався він добрий, лагідний, веселий і дуже любив попоїсти. Його погреби й комори завжди були повні шинки, ковбас, солонини з гірчицею, копчених язиків, паштетів та кав'яру — бо, гадав Грангузьє, запас біди не чинить.

Дійшовши зрілих літ, Грангузьє оженився. Взяв Гаргамеллу — теж велетку, дівчину міцну здоров'ям і гарну з себе.

Через рік Гаргамелла народила сина.

На радощах Грангузьє справив бенкет, такий бучний, яких іще ніколи не бувало в усьому його краї.

Для гостей забили й засмажили триста сімдесят шість тисяч чотирнадцять угодованих биків.

На бенкет Грангузьє запросив усіх своїх родичів, друзів, приятелів та сусідів з довколишніх міст і містечок: Сейї, Сіне, Ла-Рош-Клермо, Кудре-Монпан-сьє, Веда та Вогодрі.

Чудовий то був бенкет! Всі їли-пили донесхочу. Ум'яли всю смаженину, стеребили мало не тисячу бочок солоних тельбухів. Сам тільки Грангузьє з'їв їх шістнадцять бочок, два цебра і шість горщиків. Здавалося, в нього ось-ось лусне черево, аж ні — обійшлося...

Начастувавшися, Грангузьє та гості заспівали веселих пісень, завели ігрища й танки на буйній зеленій траві, приграючи собі на волинках і флажолетах Б.

Раптом пролунав крик:

— Пити І Пити! Пити!

Крик був такий гучний, що покотився луною високо вгору й далеко-далеко навсебіч.

То подав голос синок Грангузьє, що тільки-но з'явився на світ.

— Ке гран тю а!7 — вражено вигукнув Грангузьє.— Ну й горлянка ж у тебе, синашу!

— Дивовижна горлянка, нічого не скажеш І — підхопили гості.— То й назовіть хлопчика Гар-гантюа — за першими вашими словами, звернутими до нього.

Це ім'я і Грангузьє, і Гаргамеллі припало до вподоби.

Малого Гаргантюа втихомирили, заколисали, а тоді понесли до церкви й охрестили за добрим християнським звичаєм.

Аби ви тільки знали, як їв Гаргантюа! У всьому краї не знайшлось годувальниці, молока якої вистачило б хлоп'яті. Отож довелося пригнати до замку сімнадцять тисяч дев'ятсот тринадцять корів...

Коли Гаргантюа минав другий рочок, Грангузьє звелів змайструвати йому гарного возика. У возика запрягли волів, хлопчик їздив по околиці, і всі, хто тільки траплявся назустріч, милувалися Гаргантюа: таке гоже було в нього личко, а під борі ддів — аж шістнадцять...

Плакав, пхинькав і вередував Гаргантюа дуже рідко, зате їв дуже часто — мало не щохвилини.

Грангузьє справив синові чудову одіж білого й блакитного кольорів. Всі в його родині з діда-прадіда вбиралися в білу й блакитну одіж.

Хочете знати, скільки краму пішло на цю одіж? Я перегорнув багацько старожитніх книжок і в одній про це вичитав, тож відповім вам якнайточніше. •

На сорочку Гаргантюа пішло дев'ятсот ліктів 8 найкращого французького полотна і ще двісті — на квадратні ластовиці під пахвами. Куртку пошили з восьмисот тринадцяти ліктів білого шовку, штани — з тисячі ста п'яти ліктів білого Сукна. Холоші штанів скидалися на колони, а ззаду було пороблено смужки й зубці.

Гріх не сказати, що хлопчик мав дуже гарні ноги, хоч і товсті, але всій поставі домірні.

Черевики Гаргантюа пошили з чотирьохсот шести ліктів блакитної замші — такої, що аж очі вбирала. На підошви ледве вистачило шкур, що їх злупили з тисячі корів.

Носи в черевиків, за тогочасною модою, були гострі.

На камзол витратили тисячу вісімсот ліктів синього оксамиту, вигаптуваного по краях золотим листям винограду; на пояс — триста з гаком ліктів шовкової саржі — білої та блакитної.

Гаман хлопчикові пошили зі шкури слона, а плащ — із дев'яти тисяч п'ятисот дев'яноста дев'яти з лишком ліктів густо-блакитного оксамиту, на якому було навскоси виткано золотих чоловічків.

Очей не відведеш од такого плаща!

На капелюх Гаргантюа пішло триста два лікті оксамиту, і був він великий, крислатий та круглий — достоту такий, як хлопчикова голова. На капелюхові красувався плюмаж із блакитного пеліканячого пера; перо вельми зграбно звисало Гаргантюа над правим вухом.

Рукавички йому пошили із шкіри, злупленої з шістнадцяти вовкулаків. Прегарні були рукавички, першорядним майстром зроблені.

На шиї Гаргантюа носив золотий ланцюг, який важив двадцять п'ять тисяч шістдесят три золоті марки 9; він був оздоблений велетами-драконами із зеленої яшми.

Пальці Гаргантюа були внизані перснями: на вказівному пальці лівої руки — карбункул 10 завбільшки із страусяче яйце в оправі зі щирого золота, на безіменному пальці — каблучка із золота, сталі, срібла та міді — і сталь у цій каблучці не псувала золота, а срібло не тьмянило міді. На безіменному пальці правої руки носив він перстень-спіраль із блякло-червоним рубіном, зеленим смарагдом та діамантом, якому й ціни не складеш.

Я вже сказав, що одіж Гаргантюа була двох кольорів — білого й блакитного. Цим Грангузье хотів засвідчити, що народження сина — для нього небесна радість.

Адже білий колір означає радість, утіху, насолоду, щастя, а блакитний — це символ чогось високого, божественного, небесного.

Ви, прочитавши це, певно ж, будете кпити з мене, старого лукавця. Чому це, мовляв, білий і блакитний кольори означають небесну радість? Ну, то й смійтеся, коли вам смішної Смійтеся на здоров'я! Все, про що я тут оповідаю,— бувальщина, а не брехня, раками присягаюсь.

Чи знаєте ви, що за сивої давнини чорний колір знаменував горе й журбу? Адже всі народи геть усіх країн (за винятком хіба що сіракузців

та деяких аж надто велемудрих аргів'ян) споконвіку вдягали чорну одіж на знак смутку, журби чи туги, бо чорний колір — це колір жалобний. Це могло стати всесвітнім звичаєм тільки тому, що підтвердження й пояснення йому, давала сама природа.

Спостерігаючи за явищами природи, всі люди на всій землі дійшли думки, що білий колір — це знак задоволення, насолоди, блаженства, отже — радості та щастя. Греки позначали свої щасливі дні білими камінцями, а сумні — чорними. Коли якийсь римський полководець повертався з воєнного походу звитяжцем-тріумфатором, його колісницю везли білі коні. Тож білий колір означає радість — хто тепер скаже бодай слово супроти? Що ж до блакитного — погляньте на небо! Хіба воно не блакитне? То й виходить, що блакитний колір — це небесний колір, а поєднання білого з блакитним — небесна радість.

Хіба ніч не похмура, не зловісна, не сумна? А вона ж темна, точніше — чорна. І хіба вся природа не тішиться з того, що на зміну ночі приходить ясний день,— а нема ж нічого світлішого за нього!..

Від трьох до п'яти років Гаргантюа годували й плекали так, як годують і плекають усіх малих діток. І час свій він збавляв так, як усі малі дітки: пив, їв і спав; їв, спав і пив; спав, пив і їв.

Хочете знати, що він іще робив? Ось послухайте.

Щодня качався в багнюці, щодня замазував ніс, вимурзував обличчя, стоптував черевики, ловив мух, ганявся за метеликами. Хлюпався в усіх калюжах, пив із черевика і любив чухати собі живіт козубенькою. Гострив зуби об колоду, мив руки юшкою, волосся розчісував склянкою, часто-густо сідав проміж двох стільців, попадав собі пальцем в око, гнуздав осла із хвоста, носив воду на млин, а дрова до лісу, хапав кочергу за гарячий кінець, плакав з голоду над мискою каші, рахував курчат, поки ті ще не вилупилися, ганявся за двома зайцями, від дощу ховався в воду, масло різав ниткою, ловив у небі журавлів, масла хотів, а

колотити не любив, усе починав не з того кінця, обпікшись на молоці, студив воду, лоскотав себе під пахвами, вранці сміявся, а ввечері плакав, у будень дзвонив у великий дзвін, переливав із пустого в порожнє, ліз,не питаючи броду, у воду, стрибав вище голови, в бочку дьогтю підливав ложку меду, дурня із себе клеїв, а інших у дурні пошивав, за що купував, за те й продавав і ще багато чого робив — усього не злічити...

Однолітки Гаргантюа полюбляли бавитись із млинками; отож і йому змайстрували гарний млинок із крил вітряка.

Потім, щоб хлопчик навчився добре їздити верхи, йому злагодили чудового дерев'яного коня. Гаргантюа їздив на ньому ступою, клусом, чвалом, привчив його гарцювати, круто завертати, танцювати, хвицати, бігати по-ослячому та по-верблюдячому.

Вряди-годи він міняв коневі масть: бував кінь і гнідим, і вороним, і білим, і в яблуках — таким, яким хотів його бачити Гаргантюа. Хлопець не міг ним натішитися.

Згодом Гаргантюа сам витесав собі із здоровецької товстої колоди мисливського коня, з порожнього барила змайстрував коня для прогулянок, з берестяного стовбура — мула під попоною. І ще було в нього дванадцять підставних коней та сім поштових. Всіх їх він укладав із собою спати.

Якось до його батька — він, ми вже це знаємо, був дуже гостинний — наїхало багато гостей, і всі — з пишним почтом. Ледве вмістилися вони в замку. А вже в стайні не було де й маковому зернятку впасти. Отож для коней дворецького й конюшого одного вельможного гостя не знайшлося місця. ї вони спитали в малого Гаргантюа, чи нема ще якоїсь стайні.

Гаргантюа повів їх великими сходами спершу до парадної зали, потім іще до однієї зали, а тоді через кружганок до вежі. Коли вони знову стали підніматися сходами, конюший мовив до дворецького:

— Хлопчисько нас, либонь, дурить: адже стаєнь нагорі не буває.

— Хто його зна,— відказав дворецький.— Може, з того боку вежі теж є сходи, і ми зійдемо ними вниз. Ану ж я спитаюся в хлопця.

— Куди ти нас ведеш?— звернувся він до Гаргантюа.

— До стайні,— відповів той.— Там стоять мої бойові коні. Це вже близенько: кілька приступок — і прийдемо.

І Гаргантюа привів їх до своєї кімнати, де були дерев'яні коні.

— Ось вам і стайня! — мовив він.— Оце мій іспанський кінь, це — угорський, а це — іноходець.

Далі Гаргантюа підкотив до гостей здоровенну колоду, всміхнувся, ґречно вклонився і сказав:

— А цього мисливського коня я дарую вам. Добрий коник, терплячий і сумирний. Не пошкодуєте.

— Отакої! — вигукнули в один голос дворецький та конюший.— Чого ж ти, малий шибенику, дурнів із нас робив?

— А хіба я котрогось із вас робив? Дворецький та конюший стояли мов кілки проковтнули.

Та оговтавшись, вони засміялися й самих себе взяли на глузи.

— Ну, якщо нас сьогодні ще хтось надумає ошукати — марний буде клопіт! — трохи згодом сказав дворецький.— Бо нас уже знаменито ошукали! І хто — отакий хлопчисько! Ой, голубе, голубе, меткий ти на розум! Та й на мову, нівроку, гостренький! Будуть з тебе люди!

Пересміявшися, вони пішли в долішню залу, де вечеряв почет вельможних гостей. Там розповіли про свою кумедну пригоду і дуже всіх звеселили. Гості сміялися-реготали, аж відляски навколо йшли. А Грангузьє сидів гордий та пишний. Любо йому було слухати дворецького та конюшого.

РОЗДІЛ II

Про те, як один богослов 11 навчав Гаргантюа латини

Батько Гаргантюа Грангузьє пішов у воєнний похід і вернувся, коли Гаргантюа минав п'ятий рік. Побачивши свого нащадка, він зрадів так, як може зрадіти батько після тривалої розлуки із сином: пригортав його, обіймав, цілував, а потім заходився розпитувати, як любому синочкові ведеться.

Гаргантюа сказав, що ведеться йому дуже добре, краще й бути не може.

Грангузьє розпитував і синових няньок. Ті одна поперед одною вихваляли хлопчика — мовляв, і дужий він, і спритний, і розумний, і кмітливий.

Вислухавши їх, ущасливлений Грангузьє звернувся до своєї дружини Гаргамелли з такою мовою:

— Філіпп, цар македонський, збагнув, який розумний у нього син, побачивши, як юний Александр правив своїм конем. А кінь був такий норовистий, що всі боялися не те що сісти — навіть приступитися до

нього, бо вже багатьох вершників він скалічив: одному зламав карк, другому — ноги, третьому розчерепив голову, четвертому вибив щелепу. Одного разу на іподромі (так називалося місце, де об'їжджали коней) Александров! сяйнула думка: кінь його шаленіє від страху, бо він боїться власної тіні. Отож Александр, не довго думаючи, скочив на коня й погнав його проти сонця — так, щоб тінь падала ззаду. Кінь миттю впокорився. А Філіпп, допевнившись, що син його має справді божественний розум, узяв йому в навчителі не кого іншого, як Арістотеля — найпершого тогочасного муд реця-філософа. То я скажу: син мій Гаргантюа теж наділений божественним розумом — напрочуд ясним та глибоким; коли ж його ще навчити різних наук, він стане мудріший за всіх на світі. Я приставлю до нього якого-небудь магістра, і хай той навчить Гаргантюа всього, що тільки він здатен осягнути. Я нічого для цього не пожалію.

Так і зробили. Малому Гаргантюа взяли за навчите-ля знаменитого богослова магістра Ту бала Олоферна.

Магістр зумів так добре викласти своєму учневі абетку, що Гаргантюа вивчив її напам'ять від початку до кінця і від кінця до початку. На це вони згаяли п'ять років і три місяці.

Потім Гаргантюа витовк латинську граматику, молитовник і церковний календар. Для цього йому знадобилося тринадцять років, шість місяців і два тижні.

За тих часів, щоб ви знали, книжок друкувати ще не вміли — їх переписували. Щоб переписати одну книжку, треба було півроку, а то й цілий рік. Тож і Гаргантюа переписав усі свої підручники.

Він приносив із собою на уроки письмове начиння, яке важило сім тисяч квінталів 12. Пенал був як церковна колона завтовшки й завдовжки, а каламар висів на грубезних залізних ланцюгах. Гаргантюа наливав туди ціле барило чорнила.

Тубал Олоферн прочитав із Гаргантюа багацько премудрих і пресвятих книжок — від початку до кінця й від кінця до початку, з коментарями Базікаль^, Бев-зенуса, Гатигребліуса, Теляньє та інших. На це пішло вісімнадцять років і одинадцять з лишком місяців. Всю цю науку Гаргантюа засвоїв якнайкраще і блискуче склав іспит.

А потім Тубал Олоферн прочитав із ним "Календар", після чого віддав богові душу.

До Гаргантюа запросили іншого навчителя — Йоло-піно Недолуга, і той прочитав із ним іще стільки премудрих книжок, що годі вже їх і злічити. Отож наш парубійко набрався такого розуму, що розум той зрештою завернув у нього за глузд.

Грангузьє кінець кінцем помітив, що син його вчиться охоче, проте пуття з того нема: Гаргантюа дедалі дурнішає, тупішає й соловішає.

Батько неабияк стурбувався. Він звірив свій клопіт другу донові Філіппо,— і той сказав, що краще в лее бути неуком, ніж учитися в таких наставників, як Олоферн та Недолуг. Адже наука їхня безглузда, навіть більше — хибна, а мудрістю їхньою тільки па-мороки забивати. Так можна зробити бовдура із найрозумнішого юнака...

— Як на мене,— скінчив свою мову дон Філіппо,— треба б вам запросити в гості якогось хлопця чи юнака, що вчився не довго, років хіба зо два. Познайомте його з Гаргантюа, і ви побачите: юнак той не поступиться перед вашим сином ні знаннями, ні вихованістю, ні кмітливістю, ні вмінням красно говорити. Не вірите? То поб'ємось об заклад!

Грангузьє відповів, що він згоден, і попросив, щоб дон Філіппо привів юнака якнайшвидше.

Того ж вечора дон Філіппо завітав до Грангузьє із своїм пажем, якого звали Евдемон 13.

Евдемон, ошатний, гарно зачесаний, до всіх привітався ґречно й невимушено, а водночас і скромно.

— Бачите, який він вихований? — прошепотів дон Філіппо.— А йому ж тільки дванадцятий рік минає... Ну, зараз ви переконаєтесь, хто більше знає і хто краще вміє поводитись: марнославні базіки-богослови чи сучасні юнаки!

Грангузьє звелів покликати Гаргантюа.

Коли той з'явився, Евдемон устав зі свого місця, спитав у дона Філіппо, чи можна йому до Гаргантюа звернутися, і, діставши дозвіл, мовив:

— Високоповажаний пане Гаргантюа, я щасливий, що бачу вас! Я багато про вас чув — про вашу незвичайну силу і вроду, про шляхетність, розум, доброту. І я знаю, як любить вас ваш шановний батько Грангузьє, як повсякчас ревно турбується тим, аби ви мали гарну освіту та виховання. Другого такого батька немає на світі — всіма святими присягаюся! За це ви повинні ще дужче його шанувати! Що ж до мене — я ладен вам вірно служити і всім, чим тільки годен, допомагати. Запевняю вас у щирій своїй відданості! Відданості на все життя!

Любо було дивитися на Евдемона — на його свіжі вуста, на його очі — ясні, чесні та щирі. Любо було* й слухати його. Він говорив так голосно, чітко й такою пречудовою латиною, що його — от їй-богу, без сорому казка І — не гріх би було порівняти із добрим старим Гракхом, із Ціцероном чи з Емілієм 14.

Ну, а Гаргантюа? Гаргантюа замість відповіді заревів коровою і вхнюпився носом у свій капелюх. Він не промовив жодного слова.

Грангузьє так розгнівався на магістра Йолопіно Недолуга, що ледве не прибив його на місці,— та донові Філіппо вдалося його заспокоїти.

Він звелів виплатити Йолопіно Недолугу повністю все, що тому належало, і вигнав його із замку.

— Ех, аби ж то він сьогодні напився, як справжній богослов, чи то пак англієць, і врізав дуба, тоді не треба було б йому платити! — зітхнувши, мовив добряга на прощання.

Коли великий богослов поїхав, Грангузьє сказав донові Філіппо, що знову хоче з ним порадитися. І вони вкупі вирішили: Грангузьє візьме синові за навчите ля Понократа 15 — того самого вченого мужа, який виховував Евдемона. Невдовзі хай вони втрьох — Гаргантюа, Понократ та Евдемон — вирушають до столиці. Хай дивляться й дізнаються, чого і як там учать сучасних юнаків.

РОЗДІЛ III

Про те, як Гаргантюа вирядили до Парижа, на якій здоровенній коняці він туди поїхав та як ця коняка винищила боських гедзів

Під ту пору Файоль, четвертий цар нумідійський, прислав із Африки Грангузьє в подарунок коняку, найбільшу, найвищу і найнезвичайнішу з усіх коняк на світі. Завбільшки вона була як шість слонів, на ногах мала пальці, як кінь Юлія Цезаря, довгі, як у лангедоцьких кіз, вуха, а ззаду — невеличкий ріг. Масті була вона рудої з ясними цятами та ще й у сірих яблуках. А хвіст! Грубезний, як стовп святого Марка під Ланже 16, і такий само прямокутний; з нього стирчали цупкі, мов щетина, жмутки волосу — наче остюки з хлібних колосків. Нічого не скажеш — страховидний хвіст!

Грангузьє, побачивши коняку, вигукнув:

— От і чудово! На цій скотинці син мій поїде в столицю! їй-богу, все складається якнайкраще! З мого Гаргантюа колись вийде знаменитий учений І Як кажуть: наука в ліс не заводить,а з лісу виводить!

Рано-вранці Гаргантюа, навчитель його Понократ, юний паж Евдемон та гурт служнцків, випивши, як звичаєм заведено, стремінне, вирушили в путь. День був погідний і сонячний, отож Грангузьє звелів, щоб Гаргантюа взули в жовті сап'янці.

Наші мандрівники анітрохи не нудилися і до самого Орлеана знай під'їдали та попивали. Потім вони в'їхали в ліс — густий і дрімучий, тридцять п'ять миль завдовжки й десь із сімнадцять завширшки. В лісі хмарами літали та гули мухи, сліпні й ґедзі. Кусючі нахаби накинулись на бідолашних коней та мулів і обліпили кожного з голови до хвоста.

Та недовго вони розкошували. Коняка Гаргантюа в зовсім несподіваний спосіб розправилась із зухвальцями. Вона замахала своїм страхітливим хвостом і враз змела всіх ґедзів, а разом з ними й ліс. Косила хвостом дерева, як косар траву.

Незабаром ні від ґедзів, ні від лісу не лишилося й сліду — одне тільки голе рівнісіньке поле.

Гаргантюа був дуже цим утішений і сказав своїм друзям:

— Ну, тепер тут усякій погані тубо-с! 17 Відтоді цей ліс і називається Боським.

Через кілька днів мандрівники щасливо прибули до столиці. Якийсь час Гаргантюа відпочивав, їв, пив і всіх розпитував, чи багато тут учених і чи дуже вони мудрі.

РОЗДІЛ IV

Про те, як Гаргантюа відплатив городянам за зустріч і як він познімав великі дзвони з собору Богоматері

Відпочивши й ще раз підкріпившись, Гаргантюа подався оглянути місто. Всі, кого він тільки зустрічав, витріщали очі — що це, мовляв, за проява заморська? — і йшли за ним слідом. До слова мовити, в столиці тоді жило без ліку бевзів, ледарів та гультяїв. Забачивши якогось вуличного торговця чи штукаря, вони збігалися з усіх усюд, дивилися, тицяли пальцями й реготали.

Юрба наступала Гаргантюа на п'яти, і це йому кінець кінцем набридло. Він побіг куди дивилися очі й, уздрівши собор Богоматері, всівся на його вежі. Зручно там умостившися й дивлячись на людей, що роїлися внизу, на майдані, Гаргантюа голосно мовив:

— Ці пройдисвіти, певен я, сподіваються, що я заплачу їм за в'їзд в місто і за зустріч. Що ж — хай так і буде! На парі йду — заплачу якнайщедріше! Честю своєю присягаюся!

Гаргантюа набрав повні легені повітря і щосили дмухнув униз.

В місті враз знялася страшенна буря. Вітром знесло і змело двісті шістдесят тисяч чотириста душ, не рахуючи жінок та дітей.

Ті, хто лишився живий, накивали п'ятами. Ледве зводячи дух, добігли вони до університету. Там зупинилися й почали лаяти-клясти Гаргантюа на всі заставки:

— Оце так дмухнув, триклятущий! Стонадцять чортів тобі в печінку! Бодай би ти надувся так, щоб луснув!! Отаке парі вигадати!

Отоді й охрестили місто Парижем 18, а доти, як твердить Страбон 19, воно називалося Лютецією 20. А що всі, хто був присутній, коли місту давали нове наймення, не забули спом'янути всіх святих тутешньої парафії,— бо парижани, народ строкатий і різномастий, з натури своєї не тільки запеклі законники, а й вишукані дотепники,— то Іоанніус де Барранко твердить: слово "парижани" походить від грецького "паррезіани", себто "язикаті".

Покаравши надто цікавих городян, Гаргантюа звернув очі на великі дзвони, що висіли на вежах собору, роздивився їх гарненько, а тоді вельми гучно і зграйно задзвонив. І тут йому спало на думку, що ці дзвони слід би повісити на шию його коняці замість бубонців — він намірився відпровадити її до батька з гостинцями: оселедцями та сиром.

Скорий на діло, Гаргантюа познімав дзвони та й відніс їх до заїзду, в якому оселився.

В місті, коли про це довідались, зчинився несусвітний шарварок. Адже ви знаєте, які живуть там баламути. Недарма всі чужоземці дивуються з терплячості, а точніше — з глупства французьких королів, які не карають їх немилосердною карою. Якби-то я знав, де кубло цих єретиків та змовників, то викрив би їх і прокляв страшним прокляттям! Городяни величезною юрбою гунули до університету 21, де сидів за тих часів оракул Левенцін (тепер його вже там немає). Розповівши, якого лиха заподіяв Гаргантюа місту, городяни благали в оракула поради й допомоги.

Левенцін пророк: треба вирядити до Гаргантюа найстарішого та найдостойнішого богослова, хай той розтлумачить прибульцеві, як кепсько буде містові без дзвонів на соборі Богоматері. І хоч деякі універсіали казали, що таке доручення подобає виконати скорше риторові23, ніж богослову,— цією високою честю було вшановано високоповажаного магістра Іоанотуса де Брагмардо.

Іоанотус, нап'явши на голову свою магістерську шапочку, зачесавшися на манір Юлія Цезаря , добряче призволившись до пирогів з варенням та святої водиці з погреба, подався до Гаргантюа. Перед нього крокували троє червонопиких приставів, які коли вже причепляться, то від них не відчепишся, і п'ятеро магістрів — жалюгідних на вигляд, брудних, замурза-них, задрипаних.

Біля воріт заїзду саме стояв Понократ. Глянувши на прибульців, він дивом здивувався, та потім подумав, що це штукарі.

— Ви на людський посміх так повбиралися? — спитав він.

Іоанотус Брагмардо відповів, що вони завжди так убираються, що вони — статечні універсіали-магістри і прийшли до Гаргантюа: за дорученням городян проситимуть його повернути на вежі собору Богоматері великі дзвони. А він, магістр Іоанотус, виголосить з цього приводу натхненну орацію.

Понократ побіг до Гаргантюа й оповістив про нежданих гостей.

Гаргантюа гукнув свого наставника Філотомія 25, свого дворецького — юного пажа Евдемона, свого конюшого Гімнаста й Понократа і почав з ними радити раду. Всі зійшлися на тому, що дзвони слід віддати. Та найперш треба почастувати гостей добрим вином. А щоб старий Іоанотус не запишався з того, ніби дзвони повернуто завдяки невсипущим його турботам і обіцяній промові, вирішили так: поки магістр частуватиметься, послати по префекта, ректора та вікарія й віддати їм дзвони раніше, ніж магістр попросить про це Гаргантюа. А тоді вже хай учений муж виголошує свою орацію.

Як урадили, так і зробили. Іоанотуса щедро почастували, а потім запросили до великої зали. І він почав:

— Кха, кха, кха! Кхе, кхе, кхе! Доброго вам дня, вельмишановані панове! Як було б чудово, коли б ви нам оддали наші дзвони — вони до зарізу нам потрібні! Нам давали за них великі гроші, бо якість їхньої субстанції прегарна й превисока! Вони мають здатність захищати від бур. дощів і граду наші виноградники — себто не наші, а всі довколишні виноградники. Якщо ж у нас не стане наших вин, то ми забудемо не тільки все, що знаємо, а й глузду рішимося.

Уклінно прошу — віддайте наші дзвони!

Ваша вельможносте! Якщо наші дзвони потрібні вашій кобилі, то уявіть собі, як вони потрібні нашому факультетові й усьому місту! Ці дзвони — скарб нашого міста!

Благаю — віддайте дзвони!

Якщо ви зглянетесь на моє благання, то я матиму від того неабияку вигоду. Місто подарує мені десять ліктів ковбас і пару штанів, в яких буде так тепло моїм ногам! А їй-богу, вельможні панове, штани — це дуже гарна штука! І мудрий муж ними не погребує! Кха, кха! Кхе, кхе! Не всякий має штани, це я по собі добре знаю! Зважте, панове, що я вісімнадцять днів готував цю чудову орацію! Тож прошу — хай буде кесарю кесареве, а богові богове!

Честю присягаюся, вельмиповажані добродії, якщо ви хочете повечеряти зі мною, ми побенкетуємо, ми славно побенкетуємо! Я заколов свиню і наготував кухву вина!

Віддайте-бо дзвони! А я вам подарую від імені нашого факультету прегарний збірник церковних проповідей! Хочете дістати відпущення своїх гріхів? Дістанете, небом присягаюся, до того ж задарма. Кха, кха! Кхе, кхе! Ось я вам зараз доведу, навіщо нам наші великі дзвони 1 Коли його високість дзвін, який на дзвініці дзвонарює, дзвінкасто видзвонює, інші дзвонила, його чуючи, відзвонюють найдзвінчистим дзві-нацтвом!

Чудово сказано, авжеж? Хе-хе, колись я красно вмів говорити, а тепер можу тільки нісенітниці верзти! І нічого мені більше не треба, опріч глека вина та теплої постелі! Спину ближче до вогню, черево — до столу! Та щоб миска була повна! Ваша вельможносте, віддайте-бо дзвони! Адже місто без дзвонів — однаково, що сліпець без костура, осел без пахов, корова без бубонця! Поки ви їх не віддасте, ми будемо благати вас, як сліпець, що загубив свій костур, як осел, що з нього зняли пахви, як корова, що в неї забрали бубонець!

Один собі латиніст — він мешкав отут недалечко, біля лікарні,— процитувавши мирського поета Бевзену-са — вибачте, Понтануса!26 — сказав: ото було б добре, якби дзвони робили з пір'я, а калатала — з лисячих хвостів! Бо в нього, бачте, голова паморочиться від дзвону, коли він плете свої вірші. За це його оголосили єретиком — адже в нас єретиків печуть як млинці!

Я скінчив, високоповажане панство! Жду оплесків!

На останньому слові велемудрого й велемовного магістра Іоанотуса Понократ та Евдемон зайшлися таким реготом, аж луна навкруги пішла. Іоанотус, дивлячись на них, і собі гучно зареготав.

Коли вони висміялись, Гаргантюа спитав у друзів, що йому робити із дзвонами.

Понократ сказав, що слід іще раз добряче почастувати вітію Іоанотуса за те, що він так гарно їх розважив, а потім подарувати йому десять ліктів ковбас, пару штанів, триста здорових поліняк, двадцять п'ять кухв вина, постіль із трьома пуховиками з гусячого пера та велику й глибоку миску — тобто все, що на схилі літ йому потрібно і про що він сам сказав у своїй орації.

Все це й було піднесено магістрові Іоанотусу, тільки замість штанів Гаргантюа звелів видати йому сім ліктів чорного сукна та три лікті

білого краму на підкладку. Адже хто може знати, які саме штани потрібні магістрові і які йому припадуть до вподоби!

Дрова Іоанотусові понесли носії; ковбаси та миску потягли магістри наук; сукно довелося тягти самому шанованому богословові.

Однак справа на цьому не скінчилася. Старий шкарбан, дарма що Гаргантюа так щедро його обдарував, став правити з міста штани та ковбаси. Йому відповіли: він уже дістав те, що йому належало, тож більше хай ні на що не сподівається.

— Те, що мені належало? — загорлав магістр Іоанотус.— Оввa! Негідники, лобурі, пройдисвіти! Де справедливість? Та я вас усіх як облуплених знаю! Адже я чинив усякі капості та мерзенні діла разом із вами! Начувайтеся — донесу на вас королю, і він, бодай би я добра не діждав, звелить усіх вас спалити живцем як злодіїв, крутіїв та єретиків, що їх відцурався сам бог і знехтувала доброчесність!

Власті, щиро обурившись, стали позивати Іоаноту-са, та він домігся того, що суд відклали.

Тяжба тривала нескінченно довго, а як по правді, триває ще й досі. Під цю притичину універсіали дали обітницю не вмиватися й не купатись, а магістр Іоанотус — не втирати носа, аж поки не висудить штанів та ковбас.

Магістри й досі ходять невмиті, з мокрими, замазаними носами, бо скоріше скінчиться їхнє життя, ніж буде задоволено їхній позов. Недарма ж люди кажуть, що злидні ходять укупі з тяжбою, а геть усі позовни-ки — злидні.

РОЗДІЛ V

Про те, як Гаргантюа жив у Парижі

Після того, як дзвони знову було почеплено на вежі собору Богоматері, Гаргантюа забажав розпочати науку під орудою Понократа. Однак той спершу вирішив довідатись, чого навчили Гаргантюа його перші вихователі й наставники, як вони його виховували та напоумлювали, що зробили з хлопця бевзя й тупайла.

Отож попервах життя Гаргантюа йшло, як раніше.

Щоранку він прокидався близько дев'ятої години, довго дриґав у повітрі ногами, підстрибував і качався в постелі. Тоді вставав, одягався, зачісувавсь п'ятірнею, бо його колишні навчите л і без угаву торочили, що зачісуватись по-іншому, чиститись і вмиватися — це марнувати дорогоцінний час, відпущений для земного життя.

Потім Гаргантюа сідав снідати. Йому подавали варені тельбухи, печеню, смаженю, шинку, ніжну та м'яку, мов масло, і масну юшку зі скибочками хліба. І він усе з'їдав.

Поснідавши, Гаргантюа йшов до церкви, а за ним несли у величезному кошику його молитовник, який разом з оправою та застібками важив одинадцять пудів і шість фунтів27. У церкві Гаргантюа вистоював по двадцять шість, а часом і по тридцять відправ. Туди ж приходив його капелан, з ніг до голови закутаний у чорне, схожий на настовбурченого птаха, і завжди трохи напідпитку. Разом з Гаргантюа він бубонів молитви.

Коли Гаргантюа виходив із церкви, йому підвозили на возі, запряженому волами, чотки святого К лав дія; кожна намистина була завбільшки як людська голова. Він брав чотки і, походжаючи по монастирському дворищу та садку, проказував більше молитов, ніж їх проказують шістнадцять самітників.

Після цього він із півгодини читав, але, як казав один комік, "душа його була на кухні" 28.

Нарешті Гаргантюа сідав до столу. Вминав кілька десятків окостів, вуджені бичачі язики, ласував ковбасами та кав'яром. Четверо слуг по черзі кидали йому в рот лопатами гірчицю.

Далі Гаргантюа їв м'ясо — скільки влізе — і вставав з-за столу аж тоді, коли починало дути живіт. Він бубонів молитву-подяку, копирсав у зубах кабанячою кісткою, а тоді заводив баляндраси із слугами. Ті розстеляли зелене сукно, кидали на нього карти, бабки й ставили дошки для гри в шашки.

Награвшися, насміявшись, нажартувавшись, Гаргантюа лягав на широку лаву або на м'яку постіль і засинав сном праведника.

Прокинувшись, він довго протирав очі й нехотя сідав до навчання, насамперед починав зубрити молитви. Опісля брав чотки, варганився на старезного мула — дев'ятеро королів уже їздили на ньому,— і їхав визволяти з пастки кроля.

Повернувшись, Гаргантюа чимчикував на кухню — подивитися, що там смажиться на рожні.

За вечерею він знову наїдався Так, що лізло через пельку.

Частенько він запрошував до вечері сусідів; ті об'ї-далися й собі.

Після вечері Гаргантюа знову грав у шашки чи в бабки, а тоді лягав спати й спав вісім годин поспіль — так, що й гарматами годі було його розбудити.

Отак Гаргантюа жав і віяв свій час.

Понократ, надивившись на все це, вирішив навчити свого плеканця жити по-іншому. Насамперед він познайомив Гаргантюа з ученими — щоб заохотити його до справжньої науки та збудити бажання згодом

позмагатися і взяти над мудрими мужами гору. Тоді Понократ склав план кожного його дня так, щоб Гаргантюа щогодини, ба навіть щохвилини навчався чогось корисного й потрібного, зміцнював тіло й загартовував дух.

Тепер Гаргантюа вставав о четвертій ранку і йшов із Понократом на прогулянку. Коли вони поверталися, Гаргантюа вдягали, зачісували, напахчували парфумами, а Понократ тим часом повторював з ним те, чого вчив напередодні. Через дві-три години Понократ починав новий урок. Після цього вони знову йшли гуляти. По дорозі обговорювали урок. Простували на майдан, грали там у м'яча, у гилки, розминаючи м'язи.

Повернувшись додому, вони розтиралися, перевдягались і сідали обідати. За обідом читали вголос що-небудь цікаве про славну минувшину й весело між собою гомоніли. Мова йшла про властивості, особливості, походження й корисність усього, що подавалося на стіл: хліба, води, вина, солі, м'яса, риби, городини, садовини, зілля, про те, які з них готуються страви. Водночас Гаргантюа вивчав відповідні уривки із Плінія, Афінея, Діоскоріда, Юрія Поллукса, Гале-на, Порфирія, Опціона, Полібія, Геліодора, Арісто-теля, Е ліана та інших великих учених, філософів і письменників.

Далі повторювали вранішню науку, а тоді Гаргантюа, посмакувавши айвовим варенням, чистив зуби стовбуром мастикового дерева й умивався.

На стіл клалися карти, але не для гри, а для всяких дотепних арифметичних забав. У такий спосіб Понократ навчав Гаргантюа любити числа, і той щодня по обіді та по вечері охоче брався за арифметику, геометрію, астрономію. По недовгім часі він уже добре знався на цих науках.

Він також учився грати на музичних інструментах: арфі, лютні, спінеті, флейті, віолі й тромбоні.

Потім Гаргантюа разом із своїм конюшим Гімнастом вправлялися у верховій їзді. Він об'їжджав різних коней — огирів, арабських скакунів, першеронів,— пускав їх чвалом, вольтижував, перестрибував через рівчаки, через бар'єри, круто завертав праворуч і ліворуч, робив курбети, скакав по колу.

Він мав довжелезний, міцнющий спис, якого було ні зігнути, ні зламати, і трощив ним ворота, пробивав панцери, валив дерева, нанизував на нього кільця, сідла, кольчуги, латні рукавиці.

Він робив це так швидко і вправно, що в усьому Парижі ніхто не міг би з ним позмагатися.

Вправлявся Гаргантюа і з алебардою, еспадроном, шпагою, кинджалом, бився в кольчузі й без кольчуги, зі щитом і без щита, обгорнувши руку плащем.

Інколи Гаргантюа їздив верхи на полювання. Він полював ведмедів, оленів, косуль, сарн, вепрів, зайців, куріпок, фазанів, тетеруків.

Він грав у м'яча, підкидаючи його догори ногою або кулаком. Бігав, стрибав, але не з розгону і не на одній нозі, а плигав через рівчаки, через паркани, вибігав по стіні на шість кроків угору — аж до вікна, якого можна було торкнутися з землі лише списом.

Гімнаст казав, що, коли Гаргантюа вивчиться так бігати й стрибати, він може вирушати в будь-який воєнний похід.

Він плавав долічерева, горічерева, на правому й лівому боці. Він так добре навчився плавати, що міг переплисти Сену з допомогою самих лише ніг і піднявши одну руку високо над головою. Бувало, так він доправляв на другий берег яку-небудь книжку, не намочивши жодної сторінки.

Він вилазив на судно, тримаючись тільки однією рукою, і знову кидався сторчголов у воду. Знову вилазив на судно, ставав біля стерна і вів його — швидко, повільно, за течією, проти течії, зупиняв посеред шлюзу, однією рукою стернував, а другою веслував, піднімав вітрила, видирався по линвах на щогли, бігав по реях.

Зійшовши на берег, мчав на гору, вмить із неї спускався, вилазив на дерева, стрибав із крони на крону, як білка, ламав товсте гілля, мов той Мілон 29. Орудуючи двома гострими кинджалами й двома міцними залізними прутами, спритно, мов щур, вибирався на дах будинку і так само спритно спускався.

Він метав дротика, залізного бруса, списа, рогатину, алебарду, каменюку, напинав лука, сам-один заводив арбалета; цілився з пищалі30, ставив на лафет гармату, стріляв на стрільбищі в картонного птаха згори вниз, знизу вгору, спереду, ззаду і збоку.

До високої вежі прив'язували линву, яка звисала до землі, і Гаргантюа видирався по ній угору та спускався вниз так швидко, що ніхто не встигав і оком змигнути.

Він горлав, як сто бісів гуртом, щоб розвинути груди.

Після всіх цих вправ Гаргантюа мили, розтирали, перевдягали, і він неквапом правився додому. Поки на кухні готували обід, іще раз повторював уроки, тоді сідав до столу. Страви були прості, і їв він небагато — так, щоб тільки не млоїло під грудьми. Але за вечерею Гаргантюа їв досхочу і довго не вставав з-за столу.

За вечереір повторювали те, що вчили в обід. Опісля заводили розумну й приємну бесіду.

Потім співали під музику, іноді грали в карти та в бабки, а часом ішли навідати яких-небудь учених мужів або мандрівників, які наблукалися по світах.

Перед тим, як лягти спати, виходили на балкон і споглядали місяць на небі, зірки та планети.

Потім Гаргантюа востаннє переповідав Понократо-ві все, що прочитав, вивчив, побачив, почув, осягнув, зробив за день, і нарешті вкладався спати.

Понократ водив свого плеканця по місту. Вони заходили в майстерні, де плавлять метал і виливають гармати; навідували карбувальників, різьбярів, золотарів, гранильників діамантів та самоцвітів, алхіміків та монетників, годинникарів, дзеркальників, друкарів, фарбарів та всяких інших ремісників. Бували в килимових, шовкопрядних, ткацьких майстернях. Понократ сказав, що добре знати ремесло — це краще, ніж мати спадщину, тож Гаргантюа вивчав ремесла і знайомився з розмаїтими в них відкриттями.

Ходили Понократ та Гаргантюа й на публічці лекції, на урочисті відправи, на змагання з риторики; слухали виступи —знаменитих адвокатів та проповідни— * ків-євангелістів.

Бували у фехтувальних залах — там Гаргантюа змагався з багатьма майстрами-фехтувальниками й доводив, що він володіє шпагою та еспадроном не гірше, а краще за них.

Вони заходили в крамниці продавців зілля, аптекарів, роздивлялися коріння, зілля, трави, листя, смолу, насіння, чужоземні масті й заразом вивчали способи їх підробки.

Вони дивилися на акробатів, жонглерів, штукарів. Гаргантюа приглядався до їхніх стрибків і вихилясів, прислухався до балачок.

Отак ранок від ранку, день від дня, вечір від вечора вчився Гаргантюа, засвідчуючи, що він — юнак розумний, кмітливий і швидкий на тяму. Попервах наука давалася йому важко, та згодом він став ловити все з півслова. Мовби й не вчився, а бавився — так було йому весело, легко та любо.

Щомісяця, вибравши ясний погідний день, Поно-крат вів Гаргантюа за місто. Він розумів, що його плеканцеві треба часом порозкошувати на дозвіллі. І Гаргантюа робив те, що хотів — дурів, качався в траві, вистрибував і витанцьовував, горлав пісень, розоряв пташині гнізда, ловив перепілок, раків, жаб. Потім вони сідали десь у холодку на м'якій травичці й проказували напам'ять вірші Вергілія або Гесіода, писали латиною веселі епіграми, а тоді перекладали на французьку мову.

Отже, й під час безтурботного відпочинку Гаргантюа навчався й набирався розуму.

РОЗДІЛ VI

Про те, як лернейські пекарі посварилися з пастухами Грангузьє і як це призвело до кривавої війни

Наближалася осінь, і в маєтку Грангузьє, батька Гаргантюа, ось-ось мав початися винозбір.

Пастухи день і ніч пильнували виноградник. Стерегли від лихих людей, а надто — від шпаків, од ганяли їх повсякчас, колошкали.

Якось повз нього на десяти чи дванадцяти підводах їхали пекарі з міста Лерне — везли продавати пироги в Парі льє.

Пастухи Грангузьє, як не раз уже бувало, попросили продати їм пирогів за базарну ціну.

Та пекарі ні сіло ні впало почали насміхатися з пастухів, обзивати їх паскудниками, пройдами, шахраями, блазнями, здирниками, старцями, задаваками, жевжиками, дурнями, чуперадлами, а наостанок сказали, що пироги для таких гольтіпак — надто вишукана страва: вони, мовляв, обійдуться і вівсяними коржами з половою.

Вислухавши ці образи, один із пастухів, чесний і достойний хлопець Фрожьє, лагідно сказав:

— Чого це ви нас дьогтем поливаєте? Адже досі ви завжди продавали стільки пирогів, скільки ми просили. Хіба ж добрі сусіди так чинять? А коли ви приїздите до нас купити нашої добірної пшениці, з якої мелете борошно на хліб і пироги, хіба ми вам відмовляємо? А ми ж хотіли ще й винограду вам дати — без грошей! Проте, як ви вже завелись на колотнечу, то затямте: хто за дьоготь береться, той у дьоготь і вбереться. Ми й самі дамо собі раду. Як прийдеться — задніх не пастимем. Недарма ж бо кажуть: хто кому лиха зичить, сам лиха діждеться. Раками присягаюся — ви ще про це пожалкуєте!

Вислухавши Фрожьє, обізвався Марке, великий берлоносець братства лернейських пекарів:

— Ти ба, як розходився! Проса на ніч переїв, чи що? Йди лишень сюди, я почастую тебе пирогами!

Фрожьє, гадаючи, що Марке хоче продати йому пирогів, спокійно підійшов і дістав гроші.

Та Марке враз шмагонув його по ногах батогом — аж криваві рубці повиступали — і хотів був дати драла, та Фрожьє заволав не своїм голосом: "Пробі!" — й пожбурив у кривдника здровенним кийком. Як на гріх, влучив у самісіньку голову.

Марке впав на землю.

На галас збіглися селяни, які недалечко в гаї збивали з дерев горіхи довгими палицями, та й ну молотити пекарів, як недостигле жито І

Тут надбігли зі своїми пращами інші пастухи, і на пекарів посипався град каміння.

Пекарі кинулись тікати, та пастухи швидко їх наздогнали і відібрали дюжин із п'ять пирогів. Але це не був грабунок — за пироги вони заплатили, ще й дали лернейцям горіхів та три корзини солодкого винограду.

Пекарі підвели Марке — у нього була розбита голова,— посадили на коня й поїхали далі, але вже не в Парільє, як намірялися, а назад у Лерне. По дорозі вони кляли пастухів і нахвалялися помститись.

А пастухи й пастушки тим часом посідали кружка й стали наминати пироги та виноград. Вони згадували хвальків-пекарів і сміялися з них,— мовляв, не пощастило бідолахам, бо, певно, не на ту ногу сьогодні вранці ступили. Потім співали, приграючи собі на волинках та флажолетах, і танцювали.

Фрожьє розтерли ноги свіжим виноградним соком, і вони незабаром загоїлися. Сік той був цілющий.

РОЗДІЛ VII

Про те, як лернейський король Пікрохоль 31 віроломно напав на Грангузье

Повернувшись до Лерне, пекарі відразу побігли в Капітолій — скаржитися на пастухів Грангузье королеві Пікрохолю Третьому. Вони тицяли йому під ніс поламані корзини з понівеченими, покришеними пирогами, вимахували подертими шапками та пошматованими

плащами, показували на Марке з перев'язаною головою й волали, що все це накоїли паскудні підданці Грангузье.

Король, вислухавши їх, розшаленів і тої ж миті звелів кинути по своєму краю бойовий клич: "Всім чоловікам при повному обладункові та при зброї опівдні зійтися на ринковий майдан! Хто не з'явиться — піде на шибеницю!"

Сам Пікрохоль під гуркіт барабанів побіг оддавати наказ, щоб усі гармати поставили на лафети, розгорнули бойові знамена й готували спорядження.

За обідом Пікрохоль призначив полководців. На чолі авангардного загону мав стати пан Миршав'єн. У цьому загоні було шістнадцять тисяч чотирнадцять пищальників та тридцять п'ять тисяч одинадцять вільних стрільців.

Командувати артилерією наставили графа Хваль-коню. Міцна була артилерія: аж дев'ятсот чотирнадцять важких мідних гармат, гармат подвійних, василісків, бамбард, фальканетів 32 та всяких інших — малих і великих — гармат.

Ар'єргард було віддано під оруду герцога Пограбьє. Головними силами мав командувати сам Пікрохоль та принци.

Коли військо було зібране й споряджене, Пікрохоль вислав уперед триста вершників на чолі з бароном Не-нажером — подивитися, чи нема де засідки. Повернувшись, вивідники доповіли, що скрізь усе мирно й спокійно.

— Шикуйсь! Здіймай знамена! — скомандував король Пікрохоль.— Кроком руш! Провчімо паскудних пастухів поганця Грангузьє! Пометімось їм!

Отак орда пікрохольців вирушила в похід. На своєму шляху вони не проминали ні багатого, ні бідного, ні божого храму, ні людської оселі. Різали биків, корів, свиней, овець, кіз, гусей, качок, курей, збивали горіхи, трусили яблука, груші, персики, сливи, рвали виноград.

Люди покірно піддавалися насильству і тільки про єдине благали: щоб напасники не вбивали їхніх дітей, не забували про те, що з непам'ятних часів Грангузьє і Пікрохоль були друзі й добрі сусіди, що вони ніколи один одного не кривдили.

Та Пікрохолеві вояки лише сміялися у відповідь і водно торочили: вони прийшли навчити пастухів Грангузьє їсти лернейські пироги.

РОЗДІЛ VIII

Про те, як чернець Жон-Нищитель урятував монастирський виноградник

Так сунуло Пікрохолеве військо по краю Грангузьє, руйнуючи й вигублюючи все навкруги, аж поки дісталося Сейї. І тут солдати грабували та вбивали чоловіків, жінок і дітей, цупили все, що тільки під руку їм трапляло, нічим не гребували. По краю саме ходила пошесть — чума, та хоч би одного з душогубів вона схопила! Люди дивом дивувалися і тільки руками розводили.

Спустошивши Сейї, солдати повернули до монастиря. Підступившись, побачили: його взято на міцні замки та засуви.

Військо подалося далі, однак залишило під монастирськими мурами сім загонів піхоти та сотні дві списоносців. Ті заходилися бити кам'яні мури списами, незабаром проломили їх і вдерлися в монастирський виноградник.

Ченці розгубились, аж розуму стерялися. Потім кинулися до дзвонів і закалатали так, що самі мало не поглухли від бемкання. А тоді стали вервечкою й пішли до церкви, наспівуючи псалми та молитви.

У тому монастирі жив чернець Жан, на прізвисько Нищитель — моцак, спритник, відчайдух, розумака й веселун, цибатий, носатий, горлатий, на всякі штуки й витівки мастак. Одне слово, чернець першорядний, чернець незрівнянний, чернець вельмидостойний! Над усі ченці чернець 1

Отож цей Жан-Нищитель, почувши галас у винограднику, вийшов на подвір'я — подивитись, що сталося.

Побачивши, що якісь чужі вояки рвуть виноград, нищать і виривають з корінням кущі, Жан побіг у церкву, де ченці й досі бубоніли молитви, здіймаючи руки до неба.

— Знайшли коли молитися І — вигукнув брат Жан.— Ну, а як уже співати, то чом би не цієї: чПрощавай, наш винограде, прощавай навіки І" Бодай би на мене перелоги напали, коли наш виноградник не гине — по ньому гасають і гарцюють лихі люди! Тепер кілька років доведеться самі лише хвостики збирати! Що ж ми, небораки, тоді питимемо?

— Чого сюди припхався цей п'яничка? — обізвався настоятель.— Одведіть його в буцегарню — адже він перебив нам відправу! Ще й блюзнити насмілився!

— Я й без вас, превелебний отче, знаю, що негоже перебивати ні святу молитву, ні добрий бенкет,— відповів брат Жан.— Однак знаю й те, що до вина ви ласі — не раз бачив, як по обіді келишок перехиляли. Жоден шляхетний чернець од вина не відмовиться — так воно споконвіку в нас, ченців, ведеться! Отож я й кажу: молитви ваші зараз допоможуть як мертвому кадило. Треба вигнати ворога з виноградника! За мною! Вперед! Хай мене спалить Антонів вогонь, якщо я дозволю хоч

раз сьорбнути вина тому з вас, хто зараз не побіжить виганяти напасників з виноградника! Адже виноградник — це скарб нашого монастиря! Ба, що я згадав: святий Фома Англійський 33 віддав життя своє за церковне добро! То якщо і я головою за нього накладу, мене, либонь, теж святим наречуть!.. Ні! Я не помру! Хай краще інші від моєї руки конають!

Брат Жан скинув із себе сутану, схопив здоровенну поперечку від хреста, помчав до виноградника й заходився гамселити нею пікрохольців. Заскочив їх зненацька — вони кинули свою зброю під мури, коли вдерлися у виноградник, отож і боронитися не були годні. Ну й ловко ж орудував брат Жан поперечкою від хреста! І за спис вона йому правила, і за кийок, і за довбню! Вороги падали на землю, мов стиглі груші з дерева. А він нікому не давав пощади. Присягаюсь, відколи світ світом, не бувало ще такого побоїща!

Одні вояки кричали:

— Свята Варваро! Другі волали:

— Святий Георгію! Треті стогнали:

— Свята Недоторко!

Всі благали порятунку в якогось святого чи в святої.

Одні вмирали мовчки, інші щось белькотіли, але не вмирали. Одні вмирали говорячи, інші, вмираючи, говорили.

А ще інші вимагали:

— Висповідника мені, висловідника! Каюсь! Господи милосердний, тобі віддаю дух свій!

Почувши це, настоятель і братчики вибігли з церкви. Побачивши, що ворожі солдати лежать на землі — хто вбитий, хто поранений,— деякі ченці заходилися їх сповідати, а решта — не такі богобоязливі — поскидали сутани, схопили ножі для лущення горіхів й собі почали нищити ворогів.

Отак брат Жан у цей день вигубив тринадцять тисяч шістсот двадцять два Пікрохолевих вояки. Під зброєю ченця — поперечкою від хреста — вони полягли всі як один.

РОЗДІЛ IX

Про те, як Грангузьє збирався на війну з королем Пікрохолем

Поки Жан-Нищитель змагався з солдатами, що вдерлися в монастирський виноградник, Пікрохоль, перейшовши з військом Ведський брід, опівночі підступив до Ла-Рош-Клермо і став на нічліг.

Уранці він приступом узяв міський вал, фортецю-замок і засів у ній.

Один із пастухів Грангузьє, дізнавшись про це, прибіг до свого володаря й розповів, що король Пікрохоль із солдатами захопив і спустошив майже всю околицю. Вцілів тільки виноградник у Сейї, бо мужній чернець Жан-Нищитель його оборонив, поклавши си-лу-силенну пікрохольців.

— Лишенько І — вигукнув добряк Грангузьє.— Чи я сплю, чи я марю? Пікрохоль, мій давній і щирий приятель, мій далекий родич, пішов проти мене?! Чи таке видано, чи таке чувано? Хто ж це його підбив? Хто під'юдив? Царю небесний, заступнику ц рятівнику наш, поможи мені, навчи, напоум! Ніколи не чинив я Пікрохолеві ніякого зла — земель його не грабував, собі не забирав, жодного його підданця дошкульним словом не зачепив. Навпаки, я завжди допомагав йому грішми, військом, добрими порадами. Певно, лихий його попутав, коли він міг отак

підступно на мене напасти! Людоньки добрі! Та невже оце на схилі віку доведетьсячнатягати панцир на кволі, натомлені плечі? Невже доведеться взяти в тремтячі руки меча та списа, щоб захистити своїх бідолашних підданців? Адже їхньою працею годуюсь і я, і син мій, і всі мої кревні... Ні, не хочу я воювати з Пікрохолем! Спробую його вмовити, ублагати, власкавити, умилосердити! Такий мій рішенець!

Грангузьє скликав раду. Обміркувавши все гарненько, його придворні сказали, що треба вирядити до Пікрохоля тямущого й спритного посланця, аби той допитався, чому король так розсердився, чому так зухвало вдерся у володіння свого давнього приятеля. Крім того, вони радили послати гінця з листом до Гаргантюа — просити, щоб той повертався додому й допоміг батькові відвести біду, яка на нього нежданo-негадано впала.

Грангузьє послав у Париж одного із слуг, а до Пікрохоля в Ла-Рош-Клермо поїхав Ульріх Галле, кмітливий і розважливий дворянин.

Перебравшись через брід, Ульріх Галле зайшов до мірошника — напитися води й хвилинку відпочити. Мірошник розповів, що пікрохольці все в нього забрали — добре, хоч самого живим лишили...

— Ваша вельможносте, сьогодні ви вже краще до Ла-Рош-Клермо не їдьте,— сказав під кінець мірошник.— Можна наразитися на нічний дозор. А від цих песиголовців годі чекати жалю.

Ульріх Галле послухався мірошника й заночував у нього.

Рано-вранці він із своїм сурмачем під'їхав під браму фортеці. Сурмач засурмив, вийшли вартівники.

— Прошу вас, пропустіть мене до короля! — мовив Ульріх Галле.— Я маю від Грангузье доручення з ним поговорити.

Вартівники доповіли Пікрохолеві, який гість до нього приїхав. Та король не дозволив впустити його в фортецю. Він вийшов на мур і спитав:

— Ну, то про що ти хочеш зі мною говорити?

Ульріх Галле статечно привітався й почав свою промову. Він казав, що Грангузье зроду не завдавав Пікрохолеві прикростей, ні словом, ні думкою не ображав, завжди жив з ним у мирі та злагоді, в жодному проханні не відмовляв. Він благав Пікрохоля схаменутись і не йти війною на Грангузье.

А скінчив Ульріх Галле так:

— Прошу вас, повертайтеся до своїх володінь! По дорозі не чиніть ніяких неподобств, ніякого насильства; до того ж, заплатіть тисячу золотих за ту величезну шкоду, якої ви заподіяли Грангузье. Половину грошей заплатіть завтра, а половину — в травні наступного року. І дайте нам на цей час заручників — герцогів Теревеня, Кур дупеля та Свиняя, а також принца Коростява і графа Блоханьяна.

Вислухавши Ульріха Галле, Пікрохоль відповів йому ось що:

— Ану лиш прийдіть, ану лиш візьміть!34 Мої вояки — всі як один хлопці-молодці! Напечуть вони вам пирогів — до смерті пам'ятатимете!

З тим Ульріх Галле і повернувся до свого володаря. Він побачив, що Грангузье йтоїть навколішках і молиться, благаючи бога навернути Пікрохоля на розум, угамувати його гнів.

Побачивши посланця, Грангузье спитав:

— Ну, друже, які ти приніс мені вісті?

— У Пікрохоля справді глузд за розум завернув! Видно, господь од нього відступився... Таке верзе, що просто вуха в'януть, як його слухаєш!^

— Та хоч сказав він, чого напав на мій край? — допитувався Грангузье.

— Ні, не сказав! Правда, він щось варнякав про пироги. Може, його пекарі посварилися з вашими пастухами?

— То треба довідатись, що там сталося, а тоді вже й остаточний рііпенець приймати,— сказав Грангузьє.

Він послав слуг до околиці — розпитатися, чи не було сварки між лернейськими пекарями та його селянами. Повернувшись, слуги сказали, що пастухи взяли у пекарів корзину пирогів і вперіщили головного пекаря Марке кілком по голові. Але Марке перший розпочав бійку — шмагонув батогом по ногах пастуха Фрожьє. А за пироги пастухи заплатили, ще й винограду пекарям дали...

Грангузьє знову скликав своїх придворних на раду. Ті, вислухавши його, в один голос сказали: не на мир заповідається — на війну.

Однак Грангузьє заперечив:

— Коли вони посварилися тільки через пироги, то я спробую владнати справу по-доброму. Дуже мені не хочеться воювати І

Він спитав, скільки пирогів узяли пастухи в лерней-ців, і, почувши, що п'ять дюжин, звелів напекти їх п'ять возів. Один віз пирогів, замішаних на найкращому маслі, на найсвіжіших жовтках,

приправлених шафраном та іншими присмаками — для головного пекаря Марке.

Потім Грангузьє відсипав сімсот тисяч золотих і написав дарчу — самому пекареві. Він, Грангузьє, дарує пораненому містечко Помпадьєру...

Відвезти все це Грангузьє доручив тому ж таки Ульріхові Галле.

По дорозі Галле загадав слугам нарвати аїру й комишів, заклечати всі вози й дати в руки кожному візникові по комишині. Сам теж узяв комишину: хотів засвідчити, що вони — мирні посланці і приїхали з миром.

Під'їхавши під фортечну браму, Галле сказав вартівникам, що він привіз Пікрохолеві дарунки від Грангузьє.

Та король навіть розмовляти із ним не схотів. Він звелів передати те, що посланці хочуть, графові Хвальконю. Той саме ставив на мурі гармату.

— Мосьпане,— звернувся Галле до Хвальконю,— мій володар Грангузьє повертає вам пироги, щоб покласти край нашій чварі. Наші пастухи взяли у вас п'ять дюжин пирогів, і то не задурно, а за плату. Та ми повертаємо не п'йть дюжин, а п'ять возів пирогів; один віз — для Марке, бо ж пастухи його покалічили.

Щоб він не держав на нас серця, Грангузьє дарує йому ще сімсот тисяч золотих на лікування, а на додачу — містечко Помпадьєру. Отже,

просимо рас — живімо в мирі та злагоді! Повертайтеся собі в Лерне, звільніть нашу фортецю!

Хвальконк? переказав Пікрохолеві слова Галле й повів із ним таку мову:

— Ну, нагнали ми на них страху! В Грангузьє, певно, і дух у п'яти заліз! Ваша величносте, моя думка така: пироги й гроші ми в них візьмемо, але з фортеці — ані руш! Вони що, за бевзів нас мають? Пирогами піддобрити хочуть? А все тому, що ми досі по-людському з ними обходились і не гнули кирпи анітрохи! Ось вони й розперезалися, всяку шану до нас утративши!

— Правду ти кажеш! — вигукнув Пікрохоль. — їх треба добряче провчити!

— Одне тільки мене турбує: харчів у нас малувато,— провадив Хвальконю.— Якщо Грангузьє нас обложить, то я собі всі зуби повириваю, аби їсти не хотілося; хіба що з троє залишу. І хай би всі наші так само зробили.

— Та ні,— заперечив Пікрохоль,— провіанту нам стане надовго. Власне, чого ми сюди прийшли: запихатися чи воювати?

— Звісно ж — воювати! Проте коли в череві вітер гуляє, то й зброя з рук випадає. Голодне черево нічого не слухає!

— Годі теревенити! — сказав Пікрохоль.— До діла! Найперш забери в них те, що вони нам привезли.

У посланців забрали пироги, гроші, дарчу на Помпа дьєру, вози та волів, а їх саМих вирядили додому, грізно наказавши більше сюди не потикатися.

Отак Галле повернувся не з добрими, а з лихими вістями: мовляв, нема чого сподіватися на мир — Пікрохоль заповзявся воювати не на життя,а на смерть.

РОЗДІЛ X

Про те, як Пікрохолеві підданці намовляли його завоювати весь світ

Коли вози з пирогами було розвантажено, до Пікро-холя завітали герцог Свиняй, граф Бешкетон і воєвода Шмарконе. Привітавшися, вони повели таку мову:

— Ваша величносте! Ми певні — ви будете наймо-гутнішим у світі володарем. Самому Александрові Македонському не зрівнятися з вами! Тож ось яку пораду ми зважимось вам дати: залиште з цій фортеці невеличкий загін, а решту війська поділіть навпіл. Половина хай іде на Грангузьє, в першому ж бою він буде вщент розбитий. У Грангузьє ви добряче поживитесь: адже грошей у того мужлая — хоч греблю гати. Не те що у шляхетного владаря: у того й найдрібнішої монети в кишені не знайдеш! Складати гроші самі лиш мужлаї годні, справжнім вельможам це не до лиця... Друга половина війська хай вирущає на Оні, Сентонж, Ангумуа та Гасконь, а також на Перігор, Медок і Лан-ди. Опору ніхто не чинитиме —.це безперечно. Отже, військо візьме всі міста, замки й фортеці. В Байонні, в Сен-Жан-де-Люс і в Фуентеррабії воно захопить усі кораблі. Потім войовники на чолі з вами допливуть до Португалії й/ розграбують усі прибережні міста — аж до Лісабона. Присягаємось, іспанці здадуться без бою, бо ж усі вони — шалапути та бовдури. Потім ви пройдете Гібралтарською протокою і там на довічну про себе згадку зведете два стовпи, ще вищі, ніж Геркулесові 35, а протоку назвете Пікрохолевим морем.

Отоді вже й Барбаросса 36 схилить перед вами коліна!

— Я його помилую,— сказав Пікрохоль.

— А чого ж! Тільки його конче треба буде навернути в нашу християнську віру. Далі ви захопите королівства Туніське, Гіппське, Алжірське, Бону, Кірену, всю Барбарію. Далі загарбаєте острови Майорку, Ме-норку, Сардінію, Корсіку та інші острови Лігурій-ського й Балеарського морів. Пливучи вздовж лівого берега, ви заволодієте всією Нарбоннською Галлією, Провансом, землями аллоброгів, Генуєю, Флоренцією, Луккою, а там уже й до Рима недалечко. Його висока превелебність папа так, певно, перестрашиться, що й дуба вріже.

— Честю своєю присягаюся, я не буду цілувати йому черевика!37 — вигукнув Пікрохоль.

— Коли ви завоюєте Італію,— вели далі лукаві радці,— то, звичайно ж, пограбуєте Неаполь, Калаб-рію, Апулію, Сіцілію, а заразом і Мальту. Уявляємо собі, як перелякаються оті нікчемні вояки-рицарчатаї Дух у них враз у п'яти вскочить, а далі під землю чкурне!

— О, я не від того, щоб податися звідти в Лорето38,— сказав Пікрохоль.

— Ні, ні, це ви зробите, коли вертатиметеся назаді Спершу вам треба взяти Кріт, Кіпр, Родос, Кікладські острови і вдарити по Мореї. І тоді вже кінець Єрусалимові — хіба ж можна порівняти вашу могутність із султановою!

— Я знову зведу там храм Соломона 39,— мовив Пікрохоль.

— Ні, ви муситимете квапитись! Ви ж повинні будете захопити всю Малу Азію, Карію, Лікію, Памфілію, Кілікію, Дідію, Фрігію, Мізію, Віфінію, Сарди, Ада-лію, Самагерію, Кастамун, Лугу, Себасту — до самісінького Євфрату!

— А Вавілон і гору Сінай ми побачимо?

— Навіщо вони вам? Досить і того, що ви перетнете Гірканське море, а потім — дві Вірменії та три Аравії!

— Схаменіться!

— А то чому?

— Там же пустизна! Юліан Август сконав там із військом від спраги!

— Нема клопоту! На Сірійському морі у вас стоять дев'ять тисяч чотирнадцять великих суден з чудовим вином! Вони припливуть у Яффу. Туди ж приженуть два мільйони двісті тисяч верблюдів та тисячу шістсот слонів, яких ви вполюєте на ловах. Верблюди й слони понесуть бурдюки з вином слідом за вашим військом.

— А що тим часом робитиме те моє військо, яке звоює поганця Грангузье? — спитав Пікрохоль.

— Ну, робота йому буде! Воно захопить Бретань, Нормандію, Фландрію, Брабант, Ено, Артуа, Голландію й Зеландію. Воно перейде по тілах швейцарців та ландскнехтів Рейн, а частина його тим часом завоює Люксембург, Лотарінгію, Шампань і Савойю — аж до Ліона — і там з'єднається з вами, бо ви, після всіх ваших морських звитяг, уже встигнете повернутися. А тоді все військо нападе на Пруссію, далі на Польшу, Литву, Росію і по недовгім часі захопить усі країни до самісінького Льодовитого океану.

— Карманію, Сірію та Палестину я подарую вам у нагороду за вашу вірність і відданість,— сказав Пікрохоль.

— А, ваша величносте, красно дякуємо! Дай вам боже довіку благоденствувати!

Слухаючи цю розмову, обізвався Ехефрон 40, немолодий дворянин, що бував у всяких бувальцях.

— Боюсь я, щоб усі ваші плани не скінчилися тим, чим скінчилися мрії одного голодного шевця. Знайшов він глек із молоком і розмріявся над ним — мовляв, і випити молоко можна, і продати... А глек перекинувся й розбився. Швець як був, так і лишився голодний та бідний... Навіщо вам усі ці перемоги? І коли настане їм кінець?

— Як настане кінець, ми вернемось додому і відпочинемо від трудів, — сказав Пікрохоль.

— А що, як не вернетесь? Адже шлях ваш буде вельми небезпечний. А який тривалий! То, може, краще відпочити тепер, не починаючи всіх цих походів?

— Та що ви кажете?! — зневажливо вигукнув Беш-кетон.— По-вашому, нам треба посідати біля вогнища і разом із жінками весь свій вік прядку крутити або перли на нитку нанизувати? "Хто боїться небезпеки, той ні коня, ні осла не здобуде!" — сказав великий мудрець Соломон.

— Але ж Морольф йому на це відповів: "Хто наражає себе на надто велику небезпеку, той і осла, і коня втратить", — заперечив Ехефрон.

— Ну, годі про це! — вигукнув Пікрохоль.— Що далі? Я нічого не боюся, крім отих клятих легіонів Грангузьє. Ану ж, як ми будемо в Месопотамії, вони вдарять по нас із тилу?

— Тільки й діла! — озвався Шмарконе.— Віддасте московитам 41 короткого, але грізного наказа — і під ваші знамена стануть чотириста п'ятдесят тисяч бравих, бувадих солдатів! Ото наставили б мене туди намісником — я б їм показав! Розгромив би, розбив би, розшарпав би, розтоптав би, розтрусив би!

— Ну, то виступаймо! Хто мені вірний — за мною! Шикуйсь! — вигукнув Пікрохоль.

РОЗДІЛ XI

Про те, як Гаргантюа покинув Париж і поїхав до свого батька Грангузьє і як Гімнаст зустрівся з пікрохольцями

Гаргантюа, прочитавши батькового листа, засідлав свою велетенську коняку, сів на неї й вирушив додому. З ним поїхали Понократ, Гімнаст та Евдемон. Слідом за ними на кількох підводах везли книжки та математичні, астрономічні й географічні прилади.

Діставшись у Парільє, Гаргантюа завітав до свого знайомого Гуго. Від нього почув, що король Пікрохоль захопив фортецю Ла-Рош-Клермо і засів у ній, а його вояки хазяйнують у Вед і й Вогодрі. Драпіжники до нитки обібрали весь люд і так із нього збиткуються, як ніхто в світі ні з кого ще не збиткувався.

Гаргантюа, правду кажучи, трохи розгубився, почувши такі вісті. Проте він швидко оговтався й звернувся до друзів за порадою.

— Поїдьте спершу до сеньйора 42 Лавогюйона, давнього вашого приятеля та однодумця,— запропонував Понократ.-т— Розпитайтеся в нього, де іще стоять Пікрохолеві загони і чи багато їх. Сеньйор Лавогюйон, певно, про це знає. І ми з вами поїдемо.

Не гаючи й хвилини, Гаргантюа разом із друзями помчав до Лавогюйона.

— Мені відомо тільки те, що Пікрохоль ні сіло ні впало вдерся у наш край,— сказав сеньйор Лавогюйон, вислухавши Гаргантюа.— Якщо я можу чимось вам у пригоді стати — важте на мене! І ось що я раджу: нехай хтось із вас поїде й вивідає, де саме засіли пікрохольці.

— Я поїду! — вихопився Гімнаст.

— Візьми з собою мого конюшого Вітрогона,— провадив сеньйор Лавогюйон.— Він знає тут усі дороги, стежки, річки й озера — кожний куточок і закапелок.

Вони поїхали вдвох і стали нишпорити по околиці. Врешті наразилися на Пікрохолевих вояків. Ті чинили бешкети в маленькому селі біля Ведської діброви — тягли-цупили в селян усе підряд.

За якусь хвилину на Гімнаста та Вітрогона налетів гурт вояків. Вони хотіли і їх пограбувати.

Та Гімнаст зупинив їх помахом руки й сказав:

— Люди добрі, я бідний, як чортзна-що! Змилуйтеся наді мною, благаю! У мене тільки й багатства, що кілька екю. Я куплю на них вина й почастую вас. Якщо ж ви нас відпустите, я продам свого коня й заплачу вам. До слова мовити, я такий самий, як і ви: вельми полюбляю цупити, чистити, оббирати, обскубувати, патрати, а тоді ласувати! Майте мене за свого! Будьте здорові!

Гімнаст дістав з-за пояса баклагу й хильнув із неї.

Аж тут до нього підійшов пан Тріпе. Гімнаст не розгубився. Тицьнув йому до рук баклагу й припросив:

— Пийте, ваша вельможносте! Не бійтеся: я вже цим вином причастився!

— Ти що, бовдуре, знущаєшся з мене? — скипів Тріпе.— Як ти смієш так зі мною розмовляти? Що ти за один?

— Я вбогий парубійко,— смиренно відповів Гімнаст,— убогий, як чортзна-що.

— Ну, коли тебе знає чорт, я тебе відпущу! — мовив Тріпе.— Чорти, всі їхні кревні та знайомі ні податі, ні подушного не платять! А втім, ніколи ще я не бачив, щоб убогі їхні родичі їздили на таких добрих конях. Отож, вельмишановний чорте, злазьте! На вашого коня сяду я! І коли він не помчить мене як вітер, я осідлаю, вельмишановний, вас! Дуже мені хочеться покататись на чорті!

Почувши слова Тріпе, Пікрохолеві солдати злякалися: вони подумали, що то таки перевдягнений чорт,— і захрестилися обома руками. Один із них, Жан, на прізвисько Добрий, дістав молитовника, розгорнув і сказав:

— Якщо ти посланець божий — читай молитву! Якщо ти чортів посланець — згинь із-перед наших очей!

Та Гімнаст мовби не чув. Удавши, ніби спішується, він нахилився ліворуч, спритно перевернувся в стременах, майнув під черевом коня й обома ногами став на сідло, тільки передом назад, із шпагою при боці.

— Ні, не так! — вигукнув він.— Ось зараз я зроблю по-іншому! Дивіться!

Він підстрибнув на одній нозі, повернувся й знову став ногами на сідло.

— Ти ба, який спритник! — мовив Тріпе.— Може, ти гадаєш, що і я робитиму отакі вихиляси? Довго доведеться чекати!

— Не хочете — як хочете! — вигукнув Гімнаст.— А я зараз іще дещо покажу!

Він нахилився праворуч і зробив такий самий поворот. Тоді, вчепившись великим пальцем правиці за луку сідла, став догори ногами й тричі крутнувся, граючи м'язами. А вже за четвертим разом перекинувся, ні за що не тримаючись, і опинився поміж вух свого коня. Далі, спершись на великий палець лівої руки, знову перевернувся в повітрі. Нарешті, вдаривши долонею по сідлу, стрибнув на круп коня й сів, звісивши ноги з одного боку.

Посидівши так якусь хвилину, Гімнаст перекинув праву ногу через сідло й прийняв поставу вершника, що їде на крупі.

— Ні, не такі — вигукнув він.— Я таки сяду в сідло! Дивіться!

Упершись у круп коня великими пальцями обох рук, він знову перевернувся й опинився в сідлі. Потім скочив, став на сідло і, схрестивши руки на грудях, перевернувся разів сто поспіль, горлаючи:

— Ой, чорти, я навіснію, я шаленію, я скаженію! Ой, чорти, тримайте мене, тримайте, тримайте! Та міцніше ж бо, міцніше! Ой, я біснуюся, сатанію!

Пікрохолеві вояки дивилися на Гімнаста, пороззявлявши роти, заклякнувши й занімівши. А потім водноголос закричали:

— Раками присягаємось, це або перевертень, або таки перевдягнений чорт! Рятуй нас од лукавого, господи!

І кинулись щодуху тікати, раз по раз озираючись, мов пес, що поцупив гусяче крильце.

Гімнаст зіскочив з коня й вихопив шпагу.

Проте ніхто на нього не нападав — адже вороги гадали, що це чорт, та ще й голодний, мов ціла зграя вовків узимку. Бо хто ж, як не чорт,

може отак стрибати, крутитися, перекидатися?.. Та й Тріпе називає його чортовим родичем... Хто ж наважиться з чортом змагатися?

Один тільки Тріпе не розгубився. Він і собі вихопив з піхов шпагу та лусь нею Гімнаста по голові! Однак Гімнаст передбачав таку оказію й намостив собі під шапку трави та ганчір'я. Він навіть не відчув уда-РУ.

Він рвучко обернувся, підскочив до Тріпе і встромив шпагу йому в груди. Тріпе впав мертвий.

А Гімнаст сів на свого коня, підострожив його й помчав прямісінько до Лавопойона. За ним слідом поїхав і Вітрогон, Лавогюйонів конюший.

Гімнаст розповів Гаргантюа й Лавогюйонові про свою пригоду й додав, що всі солдати в загоні Тріпе — паскудники, грабіжники та розбишаки, що у воєнній справі вони анічогісінько не тямлять, отже, боятися їх нічого. То хай Гаргантюа спокійнісінько їде до батька — він, Гімнаст, і його друзі легко переб'ють Пікрохолевих солдатів, ті й похопитися не встигнуть.

Гаргантюа сів на свою велетенську коняку, супутники його теж скочили на коней, і всі рушили в путь. По дорозі Гаргантюа побачив величезне дерево.

— Оце саме те, що треба! — вигукнув він.— Правитиме мені і за кілка, і за списа!

Він вирвав деревр корінням і вистругав з нього спис, який водночас міг бути і кілком.

Аж тут його коняка пустила калюжу. І була та калюжа така велика, що затопила все на сім миль довкола. І Ведську діброву також...

Коли Гаргантюа в'їхав у ліс, Евдемон доповів йому, що рештки Пікрохолевого війська, яким пощастило врятуватися від потопу, заховались у Ведському замку.

Гаргантюа загорлав:

— Егей! Чи ви там, чи вас там нема? Якщо там, то незабаром не буде! Якщо ж немає, то мені більше нічого сказати!

Тут один із ворожих гармашів, який стояв біля стрільниці, вистрелив у Гаргантюа. Ядро влучило йому в скроню.

Та що для Гаргантюа те ядро?! Ніби сливова кісточка...

— Що це таке? — вигукнув він.— Чим це ви кидаєтесь? Либонь, виноградом? Ну, то самим і підбирати доведеться...

Він справді подумав, що то виноградина.

Вороги, почувши галас, повилазили на бастіони й стали стріляти в Гаргантюа з бомбард та пищалей. Дев'ять тисяч двадцять п'ять разів вистрелили! Та все в голову цілили!

Кінець кінцем Гаргантюа закричав:

— Понократе, друже, виламайте мені вербову гілку — буду мух одганяти! А то вони хмарами наді мною крутяться та дзижчать!

Йому здавалося, що свинцеві й кам'яні ядра — всього-на-всього мухи та ґедзі.

Понократ сказав, що то не мухи чи ґедзі, а ядра — вороги стріляють у Гаргантюа з гармат.

Гаргантюа, почувши це, підбіг до замку та й ну;гамселити по ньому своїм страхітливим кілком-списом!

За якусь хвилину замок розвалився. Всі, хто були в ньому, звісно ж, загинули під руїнами. •

Зруйнувавши Ведський замок, Гаргантюа та його друзі подалися до броду. Брід весь був завалений тілами вояків, які втонули в калюжі, що її пустила велетенська коняка Гаргантюа.

Гаргантюа з друзями зупинився на березі. Вони стали радитись, як перебратися на протилежний берег. Врешті Гаргантюа рішуче мовив:

— Якщо річку перейшло бісівське плем'я, то я й поготів перейду! Мені води по коліно!

— А таки перейшло,— озвався Евдемон.— Адже бісам треба було відпровадити душі скараних на довічні тортури.

— Ну, то й Гімнаст перейде,— зауважив Понократ.— Адже він незрівнянний спритник!

— Ще б пак я не перейшов! — вигукнув Гімнаст.— Чого б це я тут тупцявся?

Він підосторожив коня й хвацько перескочив на той берег. Услід за ним щасливо перебралися й троє його супутників. Усі вони помчали до замку Гаргантюа.

РОЗДІЛ XII

Про те, як Гаргантюа вичісував із своєї чуприни гарматні ядра

Грангузьє дуже нетерпеливився, дожидаючи сина. І коли Гаргантюа нарешті приїхав, батько невимовно зрадів і збадьорився.

Гаргантюа подався до свого покою — перевдягатися й зачесатись. Коли він устромив у буйну кучму волосся велетенський гребінець — зубці його були із слонячих бивнів,— з-під гребінця посипалися гарматні ядра. І щоразу, як Гаргантюа стромляв у волосся гребінець, на підлогу падало сім, а то й десять ядер.

Грангузьє, побачивши ядра, вжахнувся.

Понократ узяв одне ядро в руки й сказав:

— Такими ядрами засипали підступні вороги вашого сина, коли він під'їхав під мури Ведського замку. Та вони заплатили за це дорогою ціною. Всі загинули під руїнами замку! Однак пікрохольці ще не розбиті. Військо зазнало великих втрат, воно розшарпане, налякане, але не вигублене дощенту. Ми повинні невідступно переслідувати войовників, наступати їм на п'яти й нищити 1 Жодної миті не гаяти І Недарма ж у прислів'ї мовиться: "Хапай нагоду за чуприну!"

— Я радий, що ви сповнені такої рішучості! — вигукнув Грангузье.— Проте відпочиньте тим часом, попоїжте, наберіться снаги! А потім — будь ласка, пускайтеся навздогін за пікрохольцями.

Подали вечерю. Чого тільки не було на столі! Шістнадцять смажених волів, тридцять два бички й телиці, шістдесят три молодих цапки, дев'яносто п'ять баранів, триста поросят, двісті двадцять куріпок, сімсот бекасів, чотириста каплунів, тисяча курей, шість тисяч курчат, шістсот рябців, тисяча чотириста зайців, триста три дрохви, сімсот каплунят. Це й принесли з півсотні величезних, мов барила, каструль та казанів із юшками та м'ясом у підливі.

Одне слово, стіл аж угинався від печеного й вареного.

Все це зготували улюблені кухарі Грангузье: Облизуй, Обгризун, Обсмоктуй.

А вино розливали Жано, Мікель і Вернет. Вони і гостям його не жаліли, і самі прикладалися. Та ніхто їх за це не лаяв і не сварив.

РОЗДІЛ XIII

Про те, як Гаргантюа бенкетував зі своїми друзями

Коли всі посідали до столу й проковтнули перші шматки, Грангузье почав розповідати, через що спалахнула війна між ним та королем Пікрохолем. Далі він розповів про те, як чернець Жан, на прізвисько Нищитель, переміг зухвалих войовників і врятував монастирський виноградник.

Гаргантюа вислухав це із щирим захватом і звелів запросити до їхньої вечері хороброго ченця.

Незабаром дворецький повернувся разом із ченцем. Брат Жан поважно сидів на мулі, тримаючи в руках довжелезну поперечку від хреста.

Гаргантюа та його друзі кинулися до ченця, стали його обіймати й вітатися до нього:

— Брате Жан, друзяко!

— Ченчику, ну ж бо я тебе поцілую, голубе мій!

— А я пригорну!

— Поставте йому стілець отут, біля мене,— сказав Гаргантюа.

— Як біля вас, то й біля вас,— погодився брат Жан.— Паже, принеси лишень мені водиці! Наливай, хлопче, наливай повніше! Я хочу як слід сполоснути собі горлянку.

— Славний ти ченчик! — обізвався Гімнаст.— Ски-дай-но свою сутану, тут жарко!

— Не скину,— відповів брат Жан.— Нам, ченцям, скидати чернечий одяг заборонено.

— Подумаєш — заборонено! — вигукнув Гімнаст.— Сутана давить тобі* на плечі. Скидай, кажу.

— Ні, хлопче, хай вона буде на мені,— рішуче заперечив брат Жан.— Тілу в ній веселіше, а їсти-пити вона не заважає. Ну, мир чесній громаді! Смачного вам, смачного й мені! Щоправда, я вже повечеряв, проте ніколи не відмовляюся, коли мене до сніданку, обіду чи вечері запрошують. В черево моє багато влазить. Воно всередині порожнє, як ціпок ченця, і завжди відкрите, як торба адвоката... Скуштую-но цього кап-лунчика! Нашому настоятелеві страх як смакує біле каплуняче м'ясо!

— Цим від од лиса різниться — зауважив Гімнаст.--Лиси білого м'яса не їдять — ні курячого, ні каплуня-чого.

— Чому б то? — спитав брат Жан.

— Бо в них немає кухарів — нікому м'ясо варити. А м'ясо, якщо воно не варене, червоне, а не біле. За винятком хіба що раків та омарів: їх, коли варять, посвячують у кардинали...

— Боже мій, боже! — вигукнув брат Жак.— То в нашого монастирського лікаря недоварена голова! Очі в нього завжди червоні... Хлопче, налий-но мені ще! Спасибі! І тобі дякую, боже, за таке добре

винце! Як шовком по душі!.. Одріж-но мені поросятинки!.. А якби ви знали, що я їв у Парижі! Мого дому там ніхто не минав! їй-богу, не брешу! Щоб мене грець ухопив, коли це не свята правда! А ви знаєте брата Клав-дія з Валу а? Товариський хлопець, щоб я пропав! Правда, останнім часом перевівся ні на що — вдарився в науку... Так учепився, що й не одірвеш! А от я не вчуся — не потрібна мені наука. Ми в нашому монастирі ніколи жодної книжки не розгорнули. Покій-ний^абат наш' завжди казав, що вчений чернець — це страховище... їй-богу! Тож ми й дали обітницю невігластва...

А якого хорта я маю, коли б ви тільки знали! Справжнісінький скарб! Жодного зайця не проґавить! Слуга вів його до пана де Молевріє, а я силою забрав. Недобре я вчинив, як гадаєте?

— Та ні, брате Жан,— відповів Гімнаст.— Нічого поганого ти не бчинив.

— За твоє здоров'я! — відгукнувся чернець.— Тому кульгавцеві хорт і справді був ні до чого, сутаною сзоєю присягаюсьÎ От би подарувати йому пару волів — це його, їй-богу, невимовно потішило б!

— Брате Жан, а чого ви так часто божитеся? — спитав Понократ.

— То так, задля красного слівця,— відповів чернець.— Це квіти Ціцеронової риторики!

— Хвацький ти хлопець, брате Жан! — вигукнув Евдемон.— І чого це, скажи лишень, усіх ченців звідусіль женуть у три вирви та гудять-клянуть на чім світ стоїть?

— Ось я вам поясню,— обізвався Гаргантюа.— Перш за все того, що ченці жеруть людські послідки, тобто гріхи; отож їх селять у місцях пустельних та відлюдних — як дармоїдів. Далі: якщо ви розумієте, чому люди сміються з мавп і дражнять їх, то зрозумієте, чому ніхто — ні

старе, ні молоде! — не хоче знатися з ченцями, чому всі гордують ними. Мавпа не стереже оселі, як пес, не оре плугом поля, як віл, не дає ні молока, як корова, ні вовни, як вівця, не тягне возів, як коняка. Вона скрізь паскудить і все псує — тільки з неї й діла. Отим-то всі її б'ють, всі з нею кепкують. Так само і ченці (я кажу про ченців-дармоїдів). Вони не ходять за плугом, як селяни, не боронять вітчизну, як вояки, не зціляють недужих, як лікарі, не просвіщають народ, як добрі навчителі, не доправляють державі необхідних і корисних для неї речей, як купці. Ось чому всі здіймають ченців на глум і зневажають їх.

— Але ж ченці моляться за нас, благають господа, щоб він був до нас добрий і ласкавий,— заперечив Грангузьє.

— Де ж пак! — засміявся Гаргантюа.— Вони тільки заважають і набридають людям калатанням і бамканням церковних дзвонів.

— Авжеж,— сказав брат Жан,— добре продзвонити до відправи — вранішньої, обідньої чи вечірньої,— це все одно, що наполовину її відслужити!

— Вони тільки й знають, що бубонять свої молитви,— вів далі Гаргантюа.— Коли треба й не треба знай торочать "Отче наш" чи "Богородицю", а самі й не тямлять, про що там ідеться! Хіба це божа молитва? Та це ж насмішка над богом! І я певен — в цей час у них на думці не бог, а масні юшки, печеня, буханці та паляниці. Справжній християнин, хоч би хто він був, хоч би де він був, повсякчас богові молиться — вголос та подумки,— і дух божий його чує. До такого християнина бог буває милостивіший... А наш добрий брат Жан на ченця й не схожий. Він — не преподобник, він — не ланець. Він ґречний, веселий, моторний, сміливий. Він трудиться, оре землю, оступається за гноблених і скривджених, розраджує згорьованих, помагає стражденним, пильнує виноградник свого монастиря. Ось чому нам так приємно бути в його товаристві, слухати його мову.

— Еге, я ще й не те вмію! — весело вигукнув брат Жан.— На утрені чи на панахиді я стою на криласі й співаю, а водночас майструю тятиву для арбалета, гострю стріли, плету сіті для риби й сильця для кролів. Я ніколи не сиджу згорнувши руки. А тепер, друзі, вип'ємо! Гімнасте, дай-но мені каштанів! Смакота! За ваше здоров'я, друзі!

Повечерявши, всі стали радитися, що робити далі. Врешті надумали: під північ вирушити на вивідки, а перед тим відпочити.

Гаргантюа ліг, але не міг склепити очей — сон од нього тікав.

Брат Жан, помітивши, що Гаргантюа не спить, обізвався:

— Ніколи так не змагає мене сон, як на проповіді чи на молитві. Тож послухайте мене: нумо співати разом псалми — і ви, їй-богу, не зчуєтесь, як поснете.

Гаргантюа залюбки на це погодився. І не встигли вони проспівати першого псалма, як заснули міцним сном.

Брат Жан, прокинувшись під північ — він звик уставати в цей час до утрені,— сказав:

— Щоб я згинув, щоб я пропав, коли мені не хочеться їсти! Я уклав угоду із своїм апетитом. Він при-сягнувся лягати спати разом зі мною і разом зі мною прокидатись. Оце він прокинувся і вимагає свого!

— Битий ти'жак, любий,мій ченчику! — мовив По-нократ.— Круг пальця тебе не обведеш!

— Яке їхало, таке й здибало,— відповів брат Жан.— Ну, друзі, під'їмо?

Принесли величезні таці з печенею й смаженииною і миски з масною юшкою, в якій були намочені скибочки хліба.

Любо було дивитися, як наминав страви брат Жан! Дехто з друзів Гаргантюа теж сів до столу, а дехто ні — не хотілося їсти. Потім усі почали лаштуватися в путь і вбиратись у бойові обладунки. Брата Жана теж убрали як вояка, хоч він спершу огинався і кричав, що йому і в сутані добре — черево прикрите, а для нападу чудово придасться поперечка від хреста.

Та згодом, щоб не образити Гаргантюа і його друзів, брат Жан погодився убратись в обладунок, навіть шолом на голову натягнув. Почепивши на пояс булатного меча, чернець сів на прудконогого неаполітанського коня й сказав, що він готовий виступати.

У путь вирушили Гаргантюа, Гімнаст, Евдемон, брат Жан і з ними двадцять п'ять найхоробріших та найвірніших слуг Грангузье, всі в шоломах та в кольчугах, усі верхи на добрих конях, усі озброєні міцними списами. На кожному коні сиділо по двоє вершників: слуга, що правив конем, і стрілець.

РОЗДІЛ XIV

Про те, як брат Жан надихав своїх товаришів і як він завис на дереві

Отак сміливі оборонці вирушили в бойовий похід. По дорозі вони обговорювали, як будуть воювати: коли наступатимуть, коли приймуть бій, коли — якщо буде треба — відступатимуть. Перед у розмові вів брат Жан. Він і на мить не стуляв рота.

— Зі мною вам нічого боятися! — просторікував він.— Я поведу вас несхибним шляхом. З нами бог і святий Бенедикт I Коли б я був такий само дужий, як хоробрий, то всіх ворогів-супостатів — бодай би їх по-корчило! — обскуб, мов тих качок! Я не боюся нічого, хіба що гарматного

вогню. Щоправда, один паламар із нашого монастиря дав мені молитву — вона-бо охороняє людей од усякої вогнепальної зброї — та нащо мені та молитва, коли я в неї й на дещицю не вірю? А вірю я в свою поперечку. Зброя — всім зброям зброя! І нападати є з чим, і захищатись є чим! Дивіться мені — якщо хтось із вас накиває п'ятами, то я, їй же богу, наставлю його замість себе ченцем і вберу в свою сутану! Хіба ви не знаєте, що сутана допомагає страхополохам? Ви чули про хорта пана де Мерлі? Якось на ловах він злякався й підібгав хвоста. То пан де Мерлі накинув на нього чернечу сутану. Відтоді хорт не проґавив жодного лиса, жодного зайця!.. Ну, вперед, мої друзі, хутчій уперед! Поганяйте коней! Відважному — короткий меч! Більше одного разу не помреш І

Отак патякаючи, брат Жан їхав собі на своєму коні й не дивився ні праворуч, ні ліворуч, ні вниз, ні вгору. А даремно! Коли він проїжджав під старим крислатим горіхом, забороло його шолома зачепилося за зламану гілку. Чернець, цього не завваживши, підострожив коня. Норовистий огир, стрибнув уперед. Брат Жан випустив повід і схопився за гілку, а кінь у цю саму мить із-під нього вирвався. Брат Жан завис на гілці.

Евдемон перший це помітив і мовив до Гаргантюа:

— Ви тільки гляньте на цього завислого Авессалома! 43

Гаргантюа повернув коня, під'їхав до горіха, якусь хвилину дивився на ченця, а потім сказав:

— Ні, Евдемоне, брат Жан висить не так, як Авессалом. Той зачепився чуприною, а в ченця голова поголена. Його тримають вуха.

— Допоможіть мені, зніміть мене! — втративши терпець, заволав брат Жан.— Чого ви баритесь? Довго ще отак мені висіти? Ах ви ж невірні!

— Та вгомонися, братчику! — сказав Гімнаст.— Не теліпай ногами, не шарпайся. Зараз я тебе зніму. Дуже гарний з тебе ченчик! Дуже ти мені до серця прийшовся!

І Гімнаст заспівав:

Як у келії чернець — Він не вартий двох яєць, А як вирушив в дорогу — Вартий десяти, їй-богу!

— Бачив я на своєму віку чи не півсотні вішальників, проте жоден не теліпався на дереві так зграбно, як ти! Якби я був такий зграбний, то залюбки провисів би на дереві все своє життя!

— Та годі вже баляси точити! — відчайдушно крикнув брат Жан.— Поможи мені заради господа нашого милосердного, як не хочеш помогти заради когось іншого! Ну, начувайся, підступнику! Сутаною своєю присягаюсь — ти про це пошкодуєш! Рятуйте, люди добрі!

Гімнаст зліз із коня, видерся на горіх, однією рукою взяв брата Жана під пахви, а другою відчепив забороло від гілки.

Брат Жан гепнувся на землю, мов стиглий плід, а слідом за ним легко зіскочив Гімнаст.

Звівшись на ноги, брат Жан став квапливо роздягатися. Скинув із себе панцир, жбурнув у кущі шолом. Лишившись у самій сутані, взяв поперечку від хреста і сів на коня, якого встиг перейняти Евдемон.

Гаргантюа, його друзі, слуги та стрільці теж посідали на коней і, добродушно посміюючись з брата Жана, рушили далі.

РОЗДІЛ XV

Про те, як Гаргантюа розбив Пікрохолів загін

Повернувшись до фортеці Ла-Рош-Клермо, Пікро-холеві вояки розповіли королю, що на них напали чорти. Пікрохоль, почувши це, розлютився до краю. Він звелів скликати раду; рада засідала всю ніч. Бешке-тон і Хвальконю, першими взявши слово, заявили, що Пікрохоль — найхоробріший і наймогутніший з усіх королів, тож йому до снаги розбити не одного, а всіх чортів пекла, якщо тільки ті зважаться напасти,— і своїми лестощами геть забили Пікрохолеві баки.

Коли король оговтався, він наказав послати на ви-відки загін легкої кінноти — тисячу шістот вершників на чолі з графом Дременю. Кожного з них покропили святою водою і кожного перев'язали єпітрахиллю: якщо вони й справді зіткнуться з бісівським поріддям, то те, уздрівши єпітрахилі й почувши дух святої води, помчить світ за очі...

Пікрохолів загін вирушив у путь.

По дорозі вершники розпитували всіх, кого здибували, про те, чи велике у Грангузьє військо, де воно стоїть,— та ніхто нічого їм не сказав.

Вершники ні з чим повернули назад. Неподалік од Кудре вони побачили при дорозі вбогу пастушу халупу, а в ній — п'ятьох прочан.

Вони зв'язали прочанам руки та ноги і, не звертаючи уваги на їхні молитви, благання й зойки, забрали їх із собою, подумавши, що прочани — шпигуни.

Коли загін спускався до Сейї, його запримітив Гаргантюа.

— Он ворожий загін,— мовив він до друзів.— Удесятеро більший за наш. Як гадаєте — починати бій?

— А чом би й ні? — вигукнув брат Жан.— Миру не ждуть — мир виборюють! Хоч небагато нас, та всі хлопці рішучі, сміливі й спритні! Вперед! Удармо, чорти, вдармо!

Почувши крики ченця, Пікрохолеві вояки подумали, що справді-таки наразилися на чортів, і кинулись тікати. Тільки Дременю не зрушив з місця. Він почекав, поки до нього під'їде брат Жан, а тоді, взявши списа напереваги, вдарив ченця у груди. Проте залізне вістря не пробило сутани брата Жана — така вона була брудна та зашкарубла. Це все одно, що вдарити по ковадлу тоненькою свічкою...

Брат Жан підняв свою поперечку від хреста і так уперіщив Дременю по шиї, що той упав з коня безтямний.

Чернець нахилився над ним і побачив, що Дременю перев'язаний єпітрахиллю.

— Та він усього-на-всього священик! — сказав брат Жан Гаргантюа. — А священик — це лиш малесенький шматочок ченця. От я чернець повний, чернець справжній, чернець від голови до ніг, і я всіх їх вигублю, мов тих мух!

Він помчав навздогін за Пікрохолевими вершниками і став усіх — і тих, що були по праву руч, і тих, що по ліву,— молотити, як снопи.

Гімнаст спитав у Гаргантюа, чи слід їм разом із братом Жаном переслідувати ворогів.

— Ні,— відказав Гаргантюа,— ніколи не треба доводити ворога до краю. Це один із приписів справжньої воєнної науки. Якщо ворог виснажений і розбитий, то відчай додає йому сили. Позбавити втомлених і розгублених людей й останньої надії на порятунок — це однаково, що надати їм найпевніший спосіб порятунку. Скільки звитяг вирвали переможені із рук переможців тільки тому, що переможці,

всупереч здоровому глуздові, нищили геть усіх переможених, не вельми клопочучись тим, що треба пощадити бодай одного — вісника їхньої перемоги! Завжди лишайте ворогові всі шляхи та брами відкритими, завжди зводьте срібні мости — для того, щоб йому легше було відступати.

— Хай буде по-вашому,— мовив Гімнаст.— Однак ченчик наш уже переслідує Пікрохолевих вояків.

— Як на мене, нічого доброго з цього не буде,— зауважив Гаргантюа.— А проте, почекаймо трохи, подивімось, як обернеться діло. Здається мені, що вороги наші більше покладаються на щасливу нагоду, ніж ка здоровий глузд.

Тим часом брат Жан гнав і гнав Пікрохолевих вояків і нищив їх без пощади.

Раптом він помітив, що на п'ятьох конях сидять по двоє вершників: пікрохолів кіннотник і прочанин.

Брат Жан під'їхав до них і замахнувся своєю попе-речкою-кийком. Та один із бранців заволав:

— Ваша велебносте, пане настоятель, благаю — врятуйте мене І

Вороги озирнулися. Побачивши, що їх переслідує один-єдиний чернець, вони, осмілені, кинулись на нього й заходились лупцювати. Та брату Жанові не було боляче від ударів — така товста й задубіла була в нього шкіра.

Вороги схопили його, приставили до нього двох лучників, а самі, подумавши, що Гаргантюа втік у Нуарет, помчали туди, гадаючи, що візьмуть там його в полон.

Гаргантюа, почувши кінський тупіт та іржання, сказав:

— Друзі, Пікрохолеві вояки мчать слідом за нами. Нема ради — доведеться дати бій. То станьмо ж до січі — собі на славу, а ворогам на погибель!

Коли вороги повернули коней і помчали геть, брат Жан здогадався, що вони переслідуватимуть Гаргантюа. І взяв його живий жаль, що він нічим не може зарадити друзям.

Чернець кинув оком на лучників — своїх охоронців. Вони дивилися в бік улоговини, куди спускалися їхні товариші. їм кортіло приєднатися до загону...

<Видно, ці лучники в ратному ділі нічого не тямлять,— подумав брат Жан.— Стоять біля мене й руки згорнули. Навіть меча мого не забрали, навіть клятви не взяли, що не втечу>.

Він вихопив меча з піхов і так рубонув лучника, який стояв од нього по праву руч, що той упав мов підкошений і одразу ж сконав.

Брат Жан скочив на коня й посунув на другого лучника — хотів підім'яти його під коня.

— Пане настоятель, я здаюся, здаюся! — заволав лучник.— Благаю, пожалійте мене! Ваша превелебносте, я здаюся!

— А я тебе чортам здам,— мовив брат Жан і одним ударом меча відтяв лучникові голову.

На шляху тим часом точився запеклий бій, Гаргантюа та його друзі змагалися сміливо й завзято. Незабаром ворогів помітно поменшало.

— Наша бере! — вигукнув Гаргантюа.— Друзі, биймо, вигублюймо ворога! Не відступати!

Кінець кінцем пікрохольці, перестрашені й розгублені, кинулись навтіки. Вони бігли куди очі дивляться, і від жаху волосся ставало в них руба, підіймаючи шоломи.

Брат Жан, домчавши до бойовиська й побачивши, що Пікрохолеві кіннотники б'ються без складу та без ладу, зіскочив з коня й заходився відчайдушно вимахувати мечем. Всі його удари були дужі та влучні. Вороги один по одному падали мертві. А ті, хто вцілів, знетямлені розбіглися хто куди, кидаючи свої списи, мечі та шпаги.

Графа Хвальконю брат Жан узяв у полон. Тих вершників, що везли прочан, він поскидав із сідел, а коней їхніх віддав прочанам, звелівши їм стати неподалік од нього, на узліссі, поряд із полоненником.

Перемігши пікрохольців, Гаргантюа та його друзі повернули коней і поїхали додому, до замку Грангузьє.

Годі уявити радість і щастя Грангузьє, коли він побачив сина живим, здоровим та веселим. Він ніжно обійняв і розцілував Гаргантюа. Потім обійняв усіх його друзів, привітав їх із звитягою й спитав, де брат Жан.

Зітхнувши, Гаргантюа відповів, що ченця, мабуть, узяли в полон.

— Не вірю! — вигукнув Грангузьє.— Ну, # якщо це справді сталося, то з нашого брата Жана так просто бранця не зробиш! Будуть пікрохольцям непереливки!

Грангузьє наказав слугам подати розкішну вечерю.

Проте Гаргантюа не міг їсти. Він сидів за столом сумний: його ятрила думка про те, що брат Жан — в руках у напасників.

Аж тут у браму постукали. Слуга пішов відчиняти.

Під брамою стояв брат Жан! Він увійшов у двір і гукнув:

— Гімнасте, хлопче, винця мені холодненького! Горлянка від спраги пересохла!

Гімнаст вибіг назустріч ченцеві й побачив, що той не сам. З ним було п'ятеро прочан і граф Хвальконю.

Слідом за Гімнастом вийшов Гаргантюа, схопив брата Жана в свої міцні обійми, а потім повів до батька.

Чернець розповів, як його взяли в полон, як убив він лучників-охоронців, як сам-один знищив загін пікро-хольців і захопив бранця — графа Хвальконю.

Після цього всі посідали вечеряти.

Гаргантюа спитав у прочан, звідки вони родом і куди мандрують.

— Мосьпане, ми всі із різних місць,— відповів один із прочан, якого звали Некваплій.— Я із Сен-Жну, ось він — із Паллюо, ось цей — із Онзе, отой — із Вільбернена, а той — із Аржі. Ходили ми до Сен-Себастьєна, що поблизу Нанта, а оце вже вертали додому, то тут, то там зупиняючись на спочинок.

— Навіщо ж ви ходили до Сен-Себастьєна? — спитав Грангузьє.

— Помолитися святому, щоб він чуму від нас одвів,— відповів Некваплій.

— Ви що, з глузду з'їхали? — обурено вигукнув Грангузьє.— Невже ви гадаєте, що святий Себастьєн насилає чуму?

— Авжеж! Так сказав наш проповідник.

— Людоньки! То ці нікчемні віщуни отакі забобони проповідують?! Зводять наклеп на святих угодників, уподоблюючи їх бісам, які тільки те й чинять, що сіють у світі зло?! І я одного такого преподобника знаю! Він торочив, що святий Антоній*палить вогнем ноги, святий Євтроній насилає водянку, свята Гільда — причину, а святий Жну — подагру. Я його покарав; він мене вилаяв, узвав йолопом,— однак відтоді жоден святенник не важиться сунути носа до моїх володінь. Дивом я дивуюся, що король ваш не забороняє їм проповідувати в його королівстві отакі дурниці; таких проповідників слід карати ще жорстокіше, ніж тих, хто насилає чуму з допомогою магії44 і всякого чаклунства. Чума вбиває тіло, а ці кляті облудники отруюють душі темних людей І Коли вони повечеряли, Грангузьє мовив:

— Ідіть собі по домівках, люди добрі, і не пускайтеся більше в такі походеньки. Вони ні вам, ні кому іншому не потрібні. Вертайтесь додому, працюйте, дбайте про своїх кревних, навчайте дітей добра і напучуйте на добро. Отоді господь захищатиме вас, ні чумі, ні якійсь інший недузі й близько підступитися не дозволить.

Грангузьє й Гаргантюа наказали покласти в торби прочанам харчів, налити їхні баклаги свіжою водою; до того ж вони дали кожному прочанинові коня і грошей.

Прочани були раді та щасливі і знай приказували:

— Хай господь благословить той край, де владарює такий шляхетний і добрий мужі Його слова зміцнили нашу віру й просвітили нас більше, ніж усі проповіді, що їх ми чули у себе вдома чи деінде.

— Саме про це й говорить Платон,— зауважив Гаргантюа.— "Держави будуть щасливі тільки тоді, коли царі стануть філософами або філософи царями".

Потім до Грангузьє привели полоненика — графа Хвальконю. Грангузьє спитав, яку мету має король Пікрохоль, напавши на його, Грангузьє, володіння. Хвальконю відповів: король хоче захопити весь край і розорити його, аби помститися за те, що пастухи забрали в лернейських пекарів пироги й поранили Маркс.

— Ну, це вже Пікрохоль геть розперезався! — вигукнув Грангузьє.— Не ті нині часи, щоб забирати землі в ближніх своїх. Те, що колись варвари й сарацини мали за подвиг, ми маємо за злодіяння й розбійництво. Хай би Пікрохоль сидів у себе вдома, піклувався про народ свій та про його благо, як і належить королю, а не оскверняв мого дому, моєї землі! Пильнуючи мир і лад, він би збільшив свою маєтність. А як зруйнує мене, то й сам зрештою зруйнується. Адже з нажитого неправдою не буває пожитку!..

Графе! Я відпускаю вас на волю! Вертайтесь* дбдо-му! Зробіть усе, що можете, для того, аби з очей Пікрохоля спала полуда, і ніколи більше не давайте йому корисливих порад! Затямте-бо: коли гине загальне багатство, то завжди гине й багатство осібне.

Я накажу, щоб вам повернули коня та зброю. їдьте додому! Викупу, що його слід би було з вас узяти, я не візьму.

Отак повинні чинити сусіди та давні друзі, тим паче, що чвара наша — це не справжня війна: вона не зачепила ні моєї, ні Пікрохолевої честі. А ви ж знаєте — честь вища й дорожча за все! Ми зайшли в чвару всього-на-всього через похибку, якої припустилися і мої, і його люди, а похибка ця варта скорше зневаги, аніж уваги. Та й збитки я ладен покрити...

Грангузьє покликав ченця й мовив:

— Брате Жан, друже мій вірний, це ви взяли в полон знаменитого графа Хвальконю?

— Так,— відповів чернець,— ось він перед вами, мосьпане. Він, либонь, уже давно виріс із попелюшок, він при здоровому глузді — отож хай сам вам про це й розкаже.

— Авжеж, володарю, це він узяв мене в полон,— обізвався Хвальконю.— Я його бранець.

— Брате Жан, ви правитимете в нього викуп?

— Ні, я і в гадці такого не мав!

— А скільки б ви хотіли, безстрашний Жане, щоб вам заплатили за те, що ви взяли графа в полон?

— Нічого мені не треба, ні викупу, ні платні! — твердо мовив брат Жан.

Тоді Грангузьє звелів дати братові Жану шістдесят дві тисячі золотих — нагороду за графа Хвальконю.

Полоненика запросили до вечері. Грангузьє спитав, чи хоче він залишитися в нього, чи воліє повернутися до короля Пікрохоля.

Той відповів, що, як скаже Грангузьє, так він і зробить.

— То я знову кажу: повертайтеся з миром до свого короля!

Грангузьє подарував графові чудову в'єннську шпагу в золотих піхвах, намисто із самоцвітів вартістю в сто шістдесят тисяч дукатів, ще й десять тисяч екю.

Хвальконю сів на свого коня. Грангузьє дав йому супровід — тридцять латників і сто двадцять лучників на чолі з Гімнастом — і звелів допровадити графа аж до брами фортеці Ла-Рош-Клермо.

Коли Хвальконю поїхав, чернець оддав назад Грангузьє подаровані гроші й мовив:

— Мосьпане, зараз не час дарувати такі гроші. Почекаємо, поки настане кінець війні — адже хто його знає, як воно буде. Гроші — це м'язи війни. І коли їх немає чи обмаль, лишається одна-єдина опора: відвага бійців. Щоправда, і вона часто-густо творить чудеса. Однак краще все-таки мати й добрий припас.

— Хай буде по-вашому,— відповів Грангузьє.— Та коли ми замиримось, я винагороджу і вас, і всіх моїх інших підданців-ратників. За мною не пропаде...

По недовгім часі до Грангузьє прибули посланці тридцяти володінь, що межували з його землями.

— Ми знаємо, як ви, вельмиповажаний добродію, потерпіли від пікрохольців,— сказали вони.— Отож, як добрі ваші сусіди й незрадливі друзі, пропонуємо поміч: вояків, зброю і гроші. .

Ми дамо вам сто тридцять чотири мільйони золотих екю, п'ятнадцять тисяч латників, тридцять дві тисячі вершників легкої кінноти, вісімдесят дев'ять тисяч пи-щальників, сто сорок тисяч вільних стрільців. А зі зброї — одинадцять тисяч двісті гармат, звичайних і подвійних, василісків і спіролей.

Дамо також сорок сім тисяч копачів.

Платнею та харчами ми будемо постачати все це військо шість місяців і чотири дні.

Зворушений Грангузьє красно подякував посланцям і мовив:

— Я поведу війну так, що не доведеться відривати від діла аж стільки людей. Хай вони працюють на мирних ланах, вирощують сади й виноградники. Хай учать і виховують дітей.

І Грангузьє став збирати своє військо. Зібрав шістдесят шість тисяч піхотинців, двадцять шість тисяч пищальників, дві з половиною тисячі латникіа, двадцять дві тисячі копачів і шість тисяч вершників легкої кінноти, а також скарбників, зброярів, ковалів та інших майстрів-ремісників, без яких не обійдешся в поході. Мало це військо ще й двісті важких гармат.

Усі вояки Грангузьє були сміливі, моторні, розумні й кмітливі хлопці; всі були міцні тілом і бадьорі духом.

І я порівняв би його військо з музичним органом або з годинниковим механізмом: таке було все в ньому зграйне, доладне, узгоджене й вивірене. Що правда, то не гріх І..

Граф Хвальконю, повернувшись до Ла-Рош-Клер-мо, розповів Пікрохолеві про те, що з ним приключи-лося і що довелось йому бачити. А потім став умовляти короля, щоб той замирився з Грангузье. Він казав, що Грангузье — напрочуд шляхетний, добрий і достойний володар, що сварка пастухів і пекарів — це не причина для війни. Він запевняв, що у Грангузье велике військо, що всі бійці його, як прийдеться, стоятимуть на смерть, що ця затія може скінчитися для Пікрохоля зле.

Та ледве він скінчив свою мову, як обізвався Беш-кетон:

— Горе тому володареві, підданців якого легко підкупити І А граф Хвальконю, я бачу, саме такий. Ваша величносте, він ладен був зрадити вас, перекинутись до ворогів і піти супроти вас! Він — ниций боягуз. Я зневажаю його за двоєдушність і підлоту!

Хвальконю не міг стерпіти такої образи. Спалахнувши гнівом, він вихопив шпагу, кинувся до Бешкетона й заколов його.

— Такою смертю помре кожний, хто насмілиться зводити наклепи на вірного слугу вашої величності! — мовив він до Пікрохоля.— Я був, є і завжди буду безжальний до облудників і дурисвітів!

Та король ураз розшаленів.

— Для того дали тобі шпагу, щоб ти на моїх очах заколов нею Бешкетона?! — зіпнув він.— Мого незрадливого підданця, мого щирого приятеля?.. Смерть тобі, смерть!

Він прикликав лучників і звелів їм четвертувати графа.

Наказ було негайно виконано.

Чутка про Пікрохолеву жорстокість розійшлась серед солдатів. Вони почали ремствувати, а один із воєвод прийшов до короля і сказав:

— Ваша величносте! Я не знаю, чим скінчиться те, що ви задумали, але бачу: на вояків наших наліг сум і духом вони підупали. Зважуся вам нагадати, що вже чимало їх загинуло у сутичках із солдатами Грангузье, і що зброї в нас уже небагато, та й харчів обмаль. А в Грангузье військо велике, міцне, ще й підмога йде — скількись там легіонів. Якщо вони нас обложать, то, боюся, доведеться кінець кінцем здатися.

— Бодай тобі язик усох від таких балачок! — гримнув Пікрохоль.— Ти мов той мелюнський вугор : ще й шкуру не злупили, а вже репетуєш!

Хай лишень Грангузьє сюди поткнеться — кривавими сльозами вмиється! Я дам йому такого жару, що пектиме і в плечах, і в спині, і в п'ятах!

РОЗДІЛ XVI

Про те, як Гаргантюа обложив фортецю Ла-Роги-Клермо і як він ущент розбив Пікрохолеве військо

Грангузьє наставив Гаргантюа верховним командувачем війська. А сам залишився в замку і, добрим на-путним словом піднявши дух своїх воїнів, пообіцяв щедро винагородити кожного, хто звершить ратний подвиг.

Військо вирушило в похід. Надвечір воно дісталося до Ведського броду. Одні воїни посідали в човни, інші швидко і вправно звели міст. Незабаром усі були на тому березі.

Просто перед ними височіла фортеця Ла-Рош-Клермо.

Гаргантюа надумав скликати вночі воєнну раду. Однак Гімнаст відвів його в бік і сказав:

— Мосьпане, коли ваша ласка, вислухайте мене. Ви ж знаєте: французи, співвітчизники наші, народ трохи дивний: вони дуже не люблять зволікати, коли вже налаштувалися щось робити. Якщо ж їх зупинити, дати постояти, потупцяти на місці — вони швидко холонуть і втрачають бадьор. Тоді й баби можуть із ними впоратися... Такі вже вони зроду-звіку... Мосьпане! Не чекайте до завтра! Атакуймо фортецю! Коваль клепле, поки тепле...

Гаргантюа, вислухавши свого конюшого, мовив:

— Слушна ваша порада, спасибі! Отже, на приступ!

Він наказав вивести військо в долину, а за пагорбом залишив засідку.

Брат Жан із шістьма загонами піхоти та двома сотнями латників перейшов болото й вибрався на битий Лауденський шлях.

Отже, фортеця була обложена майже зусібіч.

Пікрохольці розгубилися. Вони не знали, як краще діяти: чи йти в долину битися з воїнами Гаргантюа, чи захищати фортецю.

Оговтавшись, Пікрохоль вивів із фортеці в долину латників. їх зустріла злива гарматних ядер. Воїни Гаргантюа, щоб не заважати своїм гармашам обстрі лювати ворога, відійшли трохи далі.

Напнувши луки, пікрохольці посунули вперед. У воїнів Гаргантюа полетіли стріли. Та жодна не поцілила, нікого не вразила — всі пролітали над головами.

Потім латники навально кинулися вперед. Проте Гаргантюа це передбачив. Він оддав команду — і воїни оточили пікрохольців, засипали їх стрілами та кулями.

Пікрохольці відступили.

Аж тут із тилу на них напав брат Жан із своїм пішим загоном. Пікрохольці сипонули врозтіч: хто побіг назад до фортеці, хто — до річки, а хто — світ за очі...

Перечекавши якийсь час і впевнившись, що ворог більше не наступає, Гаргантюа вирядив до брата Жана герцога Фронтиста 6 — сказати, щоб той узяв пагорб ліворуч од фортеці, аби перетяти Пікрохолеві шлях до втечі через ліву браму.

Гаргантюа, вислухавши Фронтиста, послав туди чотири загони під орудою Себаста47.

Однак назустріч їм кинувся Пікрохоль із рештками свого війська, а з фортечних мурів полетіли гарматні ядра та кулі.

Себастові воїни були зупинилися, та Гаргантюа, побачивши це, наказав своїм гармашам відкрити вогонь по мурах, а пішим солдатам іти на виручку се-бастівцям.

Брат Жан, угледівши, що з того боку, де він стоїть зі своїм військом, фортецю вже ніхто не захищає, звелів атакувати. Воїни метнулися до мурів і взяли їх. Тільки двісті з них залишились стояти під мурами на випадок, якщо пікрохольці вернуться.

Чернець, мов несамовитий, загорлав, воїни й собі закричали, ринули до фортечної брами, вмить обеззброїли вартівників — ті, заскочені зненацька, і не боронилися! — відчинили браму і. впустили до фортеці ще двісті воїнів.

Всі побігли до східної брами, де кипіла січа, і вдарили по ворогові ззаду.

Пікрохольці, побачивши, що їх оточено, покидали зброю і здалися на милість переможців.

Брат Жан наказав замкнути їх у церкві й приставити до них сторожу.

Впоравши справу, брат Жан і його воїни назбирали поперечок од хрестів і помчали на підмогу Гаргантюа. Вони наспіли саме вчасно: пікрохольці поклали багато бійців і були вже певні, що перемагають. Побачивши ченця, Гаргантюа радо вигукнув: — Друзяко, як вчасно ви наспіли! Ну, тепер ми вдаримо!

Солдати брата Жана — міцні, мов криця, й відчайдушні, мов біси,— стояли несхитно. Куди там до них пікрохольцям! І ті дременули з бойовиська.

Гаргантюа і брат Жан гнали їх до самісінького Во-годрі.

Пікрохоль, не тямлячи себе, тікав у бік Іль-Бушара. Зненацька кінь його спіткнувся і впав. Король зопалу зарубав його мечем. А коли перешалів, аж у поли вдарився: як бути? І він вирішив украсти на млині, що стояв недалечко, осла. Та ба! Пікрохоля спіткала невдача. Мірошники його спіймали, дали доброго прочухана, ще й роздягли. Щоправда, голим не пустили,-а вбрали в якесь рам'я.

Віроломний напасник у жебрацькому одязі пішки попхався далі. По дорозі здибав бабу-ворожку і попросив поворожити. Баба навіщувала, що королівство Пікрохолеві повернуть тоді, як рак свисне.

Відтоді Пікрохоль пропав, мов у воду впав. Щоправда, ходили чутки, ніби він у Ліоні то тим, то сим заробляє собі на хліб. Кожного, хто тільки приїздить до Ліона, Пікрохоль питає: чи не свиснув десь рак? Либонь, не забув, що навіщувала йому ворожка, і сподівається, що знову королюватиме. А забув мудру приказку: хто на іншого яму копає, сам туди попадає...

Гаргантюа, розбивши Пікрохолеве військо, най-перш полічив своїх солдатів. Були і вбиті, й поранені, але небагато. Поміж поранених був і Понократ — кулею з пищалі йому зачепило груди.

Гаргантюа звелів воякам стати на спочинок. Він суворо заборонив чинити будь-яки кривди бранцям і городянам, а скарбникам своїм наказав заплатити їм за харчі. Крім того, він розпорядився, щоб усі ратники зійшлися по обіді на ринковий майдан — він заплатить їм гроші за півроку вперед.

Потім Гаргантюа зібрав на майдані рештки Пікро-холевого війська та всіх городян і звернувся до них із промовою. Він сказав, що пращури його були люди

З 9-1100

лагідні й добросердні, і він також на вдачу мирний, тож не має Пікрохолевих солдатів за бранців: вони вільні й можуть розійтися по домівках і повернутись до рідних місць. Він дасть їм грошей на три місяці прожитку й охорону.

Проте й таке ще сказав Гаргантюа: негоже потурати лиходіям і жорстоким напасникам, прощати їх і милувати,— бо вони роззухвалюються й знову вдаються до лиходійств та ще до страхітливіших злочинств. Насамперед треба покарати Марке, через якого пастухи Грангузьє посварилися з лернейськими пекарями, потім його товаришів, які не погасили, а роздмухали полум'я чвари, і, нарешті, всіх радників, воєвод та придворних Пікрохоля, які його вихваляли, до небес підносили, давали йому підступні поради й намовляли, під? юджували, підбурювали на війну з Грангузьє. Це з їхньої вини від малої іскорки спалахнула велика пожежа.

Що ж до Пікрохолевого королівства — хай воно переходить до його сина; а що він зовсім малий — п'ятий рочок тільки минає,— то для виховання й нагляду до нього приставлять учених мужів та кількох князів-володарів. Опікуватиметься королевичем мудрий Понократ — доти, доки той підросте й порозумнішає, так що зможе взяти в свої руки королівське берло.

Після цього до Гаргантюа привели всіх призвідців кривавої війни. Не було тільки Шмарконе та Сви-няя — вони повтікали задовго до вирішальної битви — і трьох пекарів, які полягли на ратному полі.

Гаргантюа не покарав винних, а звелів їм стати до верстатів у книго друкарні, яку він заснував у Ла-Рош-Клермо.

За наказом Гаргантюа всіх загиблих поховали, а всіх поранених одвезли до лікарні.

Всім городянам відшкодували збитки, а навколо фортеці звели ще один міцний мур і поставили в ній постоєм військо, щоб було кому боронити фортецю, як на неї зненацька нападуть..

Нарешті Гаргантюа рушив зі своїми загонами до батькових володінь.

Грангузьє зустрів їх радісний та щасливий і влаштував на честь перемоги гульбище — таке пишме та чудове, якого світ не бачив од часів царя Артаксеркса 8. А потім подарував їм увесь свій посуд — старовинні

вази, великі глеки, миси, чаші, чари, келихи, кухлі. Все це було оздоблено самоцвітами, поливою, карбуванням. Посуд коштував вісімнадцять мільйонів чотирнадцять золотих безантів 49. Крім того, Грангузьє винагородив грішми — мільйоном тисячею двомастами екю — та замком кожного з друзів свого сина. Гімнастові дістався замок з угіддями в Кудре, Евдемо-нові — замок у Монпансьє, а Понократові — замок Ла-Рош-Клермо.

РОЗДІЛ XVII

Про те, як Гаргантюа звелів побудувати для брата Жана Телемський 50 монастир

Один тільки брат Жан залишився без подарунка. Гаргантюа хотів був наставити його абатом у Сейї, проте чернець відмовився. Гаргантюа запропонував йому іще дві обителі, а як хоче, то й більше,— та брат Жан знову відмовився. Він сказав, що не бажає бути настоятелем.

— Я сам собою керувати не годен, а вже іншими — й поготів! — докинув він.— От якби ви дозволили мені побудувати такий монастир, про який я мрію!

— Охоче дозволю, любий мій брате Жан! — вигукнув Гаргантюа.— Я подарую вам Телемські землі — аж до Луари,— тож і будуйте свій монастир.

Чернець сказав, що хоче заснувати монастир, не схожий ні на який інший.

— Чудово! — зрадів Гаргантюа.— І я дам вам першу пораду: цей монастир не треба обводити муром, як усі інші.

— Саме про це я й думав! — весело відгукнувся брат Жан.— Адже за муром — мов у катівні.

— Якщо до наших монастирів заходять жінки,— провадив Гаргантюа,— всі дивляться на них, наче на якусь прояву, а потім змивають підлогу там, де вони стояли.

— В моєму монастирі такого не буде,— мовив брат Жан.— Не жінок я гнатиму геть, а ченців і взагалі всю святенницьку братію — більшої-бо погані на світі немає.

— В монастирях усе розмірене,— вів далі Гаргантюа,— розписане й розлічене по годинах. Тож хай у

вашому буде інакше. Хай там не буде жодного годинника, а всі справи робитимуться тоді, коли їх треба й зручно робити. Лічений час — це втрачений час, хіба ні? Не бамкання дзвону повинне правити людиною, а ясний розум і здоровий глузд. Слухайте далі, брате Жан. В наші монастирі постригаються самі лиш кульгаві, горбаті, кривоокі, неоковирні, дурні або ж причинні жінки, а чоловіки — самі лиш худорідні, шмаркливі, гугняві, ліниві. Не беріть таких до свого монастиря! Хай до вас ідуть тільки молоді, здорові й гарні юнаки та юнки. Хай вони навчаються всіляких наук, читають мудрі книжки, грають на музичних інструментах. І дозвілля хай гарно проводять — у забавах, веселих розвагах. А схочуть залишити монастир — хай собі йдуть. Хто забажає стати мирянином, хай ним стане.

— Саме про такий монастир я і мріяв,— сказав брат Жан.

На спорудження та впорядкування монастиря Гаргантюа дав братові Жану два'мільйони сімсот тисяч вісімсот тридцять один чдовгорунний баран"51 і річний прибуток з річки Діви 52— три мільйони триста тридцять вісім тисяч екю. На утримання монастиря він виділив на кожен рік два мільйони триста шістдесят дев'ять тисяч п'ятсот чотирнадцять ноблів 53 з ви-карбуваною на кожній монеті трояндою.

Монастир збудували шестикутним. На кутах височіли величні круглі вежі однакової форми й товщини. Чудова то була споруда! Мала вона сім поверхів разом із підвалами. Стіни потиньковані фландрським гіпсом, дах аспідний54. На карнизах стояли позолочені статуї людей і тварин. Ринви розцяцьковані золотом і вкриті емаллю. Вони спускалися в широкі риштаки, які сягали річки.

У монастирі було дев'ять тисяч тридцять два покої. Всі вони виходили у величезну залу; до зали вели прегарні сходи, такі широкі, що шестеро списоносців, ставши поруч, могли вільно зійти нагору зі списами напереваги.

Між вежами по праву руч була бібліотека. По ліву руч — світлиці для дівчат. Перед ними — театр і водозбір, а також лазні із запахущою смолистою водою.

В інших покоях жили юнаки. Були там чудові круж-ганки, розмальовані фресками, які зображали подвиги античних героїв та великі історичні події.

Понад річкою розкинувся розкішний парк із лабіринтом посередині, а біля самого монастиря — сад, у якому росли чудові фруктові дерева: яблуні, груші, сливи, вишні, черешні, персики. І тут же був іще один парк, де водилася сила-силенна звірів.

На північ од замку текла річка Луара.

Юнаки та дівчата жили весело й дружно. В них було заведено: всі роблять те, що забажає одне з них. Хтось казав: <Почитаймо> — і всі розгортали книжки. Хтось казав: "Пограймо!" — і всі брали в руки інструменти. А як хтось казав: <Погуляймо!> — то всі гуртом ішли в парк, у сад, на берег річки, гуляти й веселитися.

Всі полюбляли їздити на лови. Дівчата їхали верхи — із соколом чи яструбом на руці.

Всі юнаки й дівчата вчилися. Всі вміли читати, писати, всі знали по п'ять, а то й по шість мов, всі співали, всі складали вірші.

Всі жили не за усталеними правилами, приписами, законами, а керуючись тільки доброю волею та бажанням. В їхньому статуті було одне-єдине правило: <Роби, що бажаєш". Бо люди шляхетні, порядні, вільні й освічені здебільшого обдаровані хистом і силою, які повсякчас спонукають їх на добрі діла і відвертають від безглуздих та ниць вчинків. Цю свою силу вони називають честю. А коли їх душить і гнобить підле насильство чи принука, то все своє шляхетне завзяття вони

спрямовують на те, щоб скинути ярмо. Адже всіх людей споконвіку вабить те, що заборонено, і жадають вони того, в чому їм відмовлено.

О, я мало не забув про загадку, викарбувану на мідній дошці, яку знайшли під підмурком Телемсько-го монастиря. Ось вона:

О люди, сниться щастя вам земне — Збудіться й серцем слухайте мене! Коли вже вірите, що па ночах За рухом зоряним у небесах Спроможний розум відгадать людський, Що станеться на світі в час близький, Адже йому небесне провидіння, Бува, дарує незвичайне вміння,— Це стверджують нам книги мудреців,— Збагнути долю й суть нових віків, То я відкрию тим, хто слухать хоче,

Скажу — наступної зими уроче

В цей край, де ми живемо, прийдуть люди

Такі, що їх чомусь гнівить повсюди

І відпочинок, і веселий сміх,

Які, вважаючи все те за гріх,

Спокусять знатних і простих людей,

Від чого й розбрат поміж них піде.

Коли вже хтось за будь-яку ціну

Дорогу їхню вибере одну,

Вони ж із ним посварять родичів

І друзів, котрих він раніш любив;

Нащо вже рідний син, а злом багатий,

Не побоїться проти батька йти,

І навіть благородні владарі

Побачать, як сяйнуть мечі вгорі,

Бо їх підлеглі в лиховісну пору

Обов'язок забудуть ї покору;

Бо всім по черзі суджено давно

Спливати вгору чи то йти на дно.

І все змішається, не стане згоди,

А буде стільки сварок, лиха й шкоди,

Що гіршого історія не знала,

Хоча відомо їй чудес немало.

Багато доблесних людей тоді

Через палкі жадання молоді,

Пустившись берега без вороття,

Зустріне смерть у розквіті життя.

І ті, хто втрапить до такого виру,

Спинитися не зможуть, втратять віру,

Поки не сповнить, мов страшна гроза,

їх тупіт — землю, крики — небеса.

Отож не ті, хто праведний, а ті,

Хто бреше, буде скрізь на видноті,

Бо йтимуть всі, здобувши тут уроки,

Услід юрбі, підступній та жорстокій,

Щоб черні потурати забобонній...

Ох, цей потоп важкий і невгомонний!

Це все потопом справжнім я нарік,—

Нагоди не змарнує він повік

І землю всю собою тут обніме,

Поки хлюпне в безмежжя несходиме

Потік води, сховавши з головою

Усіх, хто, перейнятий жахом бою,

Свій дух до того в битвах розлютить,

Що вже ніде й нікому не простить

І навіть цим покірливим тваринам, Які плетуться з виглядом невинним Не ідолам на жертвоприношення, А смертним на звичайне угощення. Ви без великих збагнете зусиль, Як ворожнеча, що піде звідсіль, Розладить (все-таки не без причинні) Одвічний хід кулястої машини. Щасливці, котрі їй не зичать зла, А хочуть, щоб вона була й пливла, Ще спробують і пробують вже навіть її закабалити й нею править Так мудро, що зостанеться нещасній Благати власного творця всякчасно. І на завершення погасне день, Хоча з обіду зверне він лишень, Чорніш закриє тінь небесне око, Аніж затемнення чи ніч глибока; Поміж землею й сонцем стане тьма, Немов стіна, незрушна-і німа, І світом опанує запустіння. Але ще світ чекає потрясіння; Від поштовхів підземних він умить Здригнеться і страшніше затремтить, Ніж Етна в час, коли рука Кроніда Повергнула її на титаніда, Аніж громаддя енарійських скель, Коли, здолавши за щаблем щабель, Тіфон підвівся, лютий із лиця, І гори в море кидав без кінця. Ось так земля за лічені хвилини Сумної й дивної зазнає зміни, Що ті, хто міг її скорити сам, її віддасть негаданим гостям. Тоді серця запаляться бажанням Нарешті покінчити з цим змаганням, Бо той потік нестримної води їх прожене звідсіль бозна-куди. Але, втікаючи в погрозний час, Побачить кожен, як бурхне нараз Вогонь, що з'явиться край небозводу, Аби розлиту висушити воду. Коли ж мине подій жахливий ряд, Тоді багато хто ще буде рад, Добро і манну маючи небесну

За злигодні свої й дорогу чесну, Збідніють ті, хто у розкошах жив. Це справедливо теж. І я скінчив, Як обіцяв, провіщення своє. Хай кожен власну долю впізнає. Ви згодні? О, яке чекає щастя Того, кому все пережити вдасться!

Коли цю загадку прочитали Гаргантюа, він зітхнув і сказав:

— Людей, вірних євангельському вченню, завжди цькували і тепер цькують; а втім, щасливий той, хто. не боячись кари і не зваблюючись на гріх, іде до мети, яку вказав господь.

— А все ж таки, що, по-вашому, означає ця загадка? — спитав брат Жан.

— Вона розкриває і стверджує небесну істину! — урочисто виголосив Гаргантюа.

— Ну, а я її зовсім по-іншому тлумачу І Сутаною своєю присягаюсь, тут розповідається про те, як грають у м'яча! Бо куляста машина — це не що інше, як м'яч. Один гравець двічі кидає м'яча, після чого вибуває з гри. Тоді кидає другий. Інші стелсать за м'ячем — вище чи нижче мотузки він пролетить. Хто перший крикнув, як пролетів м'яч, тому і ймуть віру. А водяний потік — це, як на мене, звичайнісінький піт.

Після гри слід підсісти до вогнища, обсушитися, надягти чисту сорочку, а тоді — до столу! Гарно їсться, легко п'ється, весело туляється всім, а надто тим, хто виграв!

ПОВІСТЬ ПРО ЖИТТЯ ТА подвиги

ДОБРОГО Я МУДРОГО ПАНТАГРЮЕЛЯ, КОРОЛЯ

ДНПСОДІВ

РОЗДІЛ І

Про те, як народився Пантагрюель

Коли Гаргантюа було п'ятсот двадцять чотири роки, його дружина, велетка Бадбек, донька короля амавро-тів 55, які населяли країну Утопію, подарувала йому сина, теж велета і красеня. Бадбек померла, коли хлопчик з'явився на світ.

Його назвали Пантагрюелем — бо "панта" по-грецьки означає "все", а "грюель* мовою агарян56 тлумачиться як "той, що жадає". Нарекли так хлопчика тому, що саме того року на Африку впало страшне лихо: посуха. Тридцять шість місяців, три тижні, чотири дні й тринадцять з лишком годин не було дощу, а сонце пражило так, що вся земля висохла. На жодному дереві не вціліло ані листочка. Пожухли квіти, пожовкла трава. Пересохли всі річки, озера, ставки, струмки, джерела. Сконали від спраги звірі, птахи, від ядухи — риби. Люди, змордовані спрагою, не знали, куди дітися й що робити. Хто кидався в колодязь, а хто, шукаючи прохолоди, залазив у черево корови.

Жаль брав дивитись на людей, які прагнули будь-якою ціною вгамувати спрагу. Вони навіть вдиралися в храми й жадібно припадали до святої води.

Кардинали побігли до папи шукати ради. І всі гуртом вирішили: кожному спраглому давати сьорбнути святої води один-єдиний раз.

О, який щасливий був той, хто мав холодний погріб, а в ньому — кілька бочок із водою.

Отже, того дня, як Бадбек породила на світ сина, люди мучилися від пекучої спраги. І Гаргантюа зненацька сяйнуло — сина його чекає щаслива доля: він буде володарем спраглих, проводирем "тих, що жадають".

Смерть Бадбек приголомшила Гаргантюа. Він не знав, чи побиватися йому з великого горя — адже в нього померла дружина,— чи сміятися з

великої радості — адже він має такого чудового синочка 11 він кидався, мов миша в мишоловці, мов яструб у сильці.

— Плакати мені чи не плакати? — питав він самого себе.— Плакати! Чому? А тому, що пішла з цього світу моя дружинонька! Ніколи вже я її не побачу! Іншої такої ніколи не знайду! Бадбек, моя мила,моя люба, моя рибонько, моє серденько, моє зерйяткої Пантагрюелю, синочку мій безталанний! Немає в тебе рідної неньки, нікому тебе годувати, голубити, нікому на добро навчати! О клята смерте, підступнице лиха! Яка ти жорстока, яка безжалісна — ти забрала в мене мою Бадбек! А вона ж мала б жити вічно!

І Гаргантюа, оплакуючи дружину, ревів коровою, але за мить, згадавши про Пантагрюеля, починав іржати конем.

— Синочку, синашеньку! — вигукував мн.— Мазунчику мій, пестунчику мій, моє голуб'ятко! Спасибі тобі, боже, за те, що дав мені такого гарного, такого веселого синочка, як сонечко ясне! Ах, який я радий, ох, який я радий, ух, який я радий! Годі журитися, годі тужити! Гей, слуги! Розстеліть обруси, принесіть вина, сполощіть чари й келихи, запаліть вогнища, засвітіть свічки, накрайте хліба, роздайте милостиню жебракам, проженіть собак, замкніть двері! Скиньте з мене плащ, я одягну камзол. Справляймо хрестини — такі, щоб по всьому світу луна пішла!

Дитинство Пантагрюеля було не таке, як у людських дітей, бо й сам він був не такий, як людські діти. Він ріс здоровим та могутнім, могутнішим від самого Геркулеса , дарма, що той богатир, як ви знаєте, ще в колисці лежачи, вбив двох зміїв. Пантагрюель, теж іще в колисці, звершив героїчний подвиг. Та що я кажу — подвиг! Не один, а кілька! І таких, що мені й розповідати про них страшно...

Чотири тисячі шістсот корів видоювали щоразу, аби нагодувати хлопчика. А грубу, в якій варили йому кашу, мурували всі пічники із

Сомюра, що в Анжу, з Вільдьє, що в Нормандії, і з Фремона, що в Лотарінгії. Подавали кашу в кам'яній колоді. Ця колода ще й досі стоїть у Бурже, біля щілацу. Вона з одного боку надщерблена: Пантагрюель одгриз чималий шмат — такі гостренні й міцнющі були в нього зуби.

Якось слуги забарилися з кашею. То голодний Пантагрюель схопив за ноги корову й так присмоктався до вимені, що разом із молоком трохи не з'їв половину корови. Ледве відняли в нього бідолашну худобину.

Гаргантюа, коли про це довідався, звелів прив'язувати сина до колиски міцними линвами — майже такими, як ті, що їх виробляють у Тені для перевезення солі в Ліон, або як ті, що ними прив'язаний у нормандській гавані Грас величезний корабель чФрансуаз".

Проте недовго так тривало.

У Гаргантюа на подвір'ї жив величезний ведмідь. І от якось він зірвався з припону, вбіг у замок і підскочив до малого Пантагрюеля. Няньки, погодувавши хлопчика, забули втерти йому ротик — тож ведмідь став облизувати кашу. А Пантагрюель — раз! — і порвав линви, як Самсон тятиву, що нею спутали його філістимляни 58, схопив ведмедя та й роздер, наче то було кволе курчатко. Після цього він угомонився і лежав собі спокійнісінько в колисці, ясними очима дивлячись на білий світ.

Гаргантюа злякався й наказав прив'язати Пантагрюеля до колиски чотирма залізними ланцюгами. Один із цих ланцюгів і тепер можна побачити в Ла-Рошелі — ввечері його піднімають у гавані поміж двох високих веж. Другий ланцюг — у Ліоні, третій — в Анжері, а четвертий поцупили біси, щоб спутати ним сатану, який порвав на собі ланцюги від болю в животі — того ранку він поснідав душею чи то судді, чи то адвоката.

Якось у свято Гаргантюа справляв учту, запросивши на неї багато вельможних гостей. Слуги, заклопотавшися, забули нагодувати Пантагрюеля. І що ж? Він спробував розірвати ланцюги руками — та надто вони були міцні. Тоді хлопчик почав так буцати ногами в передок колиски, що проламав його, хоч колиска була видовбана з колоди завтовшки сім ампанів 59. Хлопчик звісив ніжки, намацав підлогу, став, випростався, завдав колиску собі на спину і, спутаний ланцюгами, поніс її до великої зали, де гуляли гості. Ті, побачивши Пантагрюеля, заклякли й поніміли. Він — от їй-богу, не бре^пу! — був схожий на великий корабель, що піднявся на гребінь хвилі.

Пантагрюель підійшов до столу і став злизувати їжу з мис і тарелів — адже руки в нього були спутані.

Гаргантюа відразу здогадався, що син не нагодований, і звелів зняти з нього ланцюги.

Звільнившись від пут, Пантагрюель сів до столу. А наївшися, так грюкнув кулаком по своїй колисці, що вона розлетілася на п'ятсот тисяч шматочків, коли не більше.

Пантагрюель сказав батькові, що більше в колиску не ляже.

РОЗДІЛ II

Про те, які подвиги звершив Пантагрюель, коли був хлопцем і юнаком

Пантагрюель ріс як з води — вищав і кремезнішав день за днем, і Гаргантюа щиро з цього тішився. Він звелів змайструвати для сина арбалет — стріляти пташок. Тепер цей арбалет називається шантельським арбалетом.

Коли настав час Пантагрюелеві вчитися, Гаргантюа послав його в Пуатьє.

Пантагрюель охоче взявся до науки. Хлопець він був спостережливий, тож по якімсь часі помітив, що школярі на дозвіллі нудяться. Йому стало їх шкода. Тоді він одламав від величезної скелі брилу в дванадцять квадратних туаз60 завбільшки та в чотиргіадцять ампанів завтовшки і поставив її серед поля на чотирьох стовпах. Школярі стали там бавитись — грали у м'яча, всіляко розважалися і видряпували ножиками на камені свої імена.

Ця брила стоїть і досі; зветься вона Піднятим каменем.

Згодом Пантагрюель вичитав у книжках про своїх пращурів, що Жофруа де Люзіньян61, на прізвисько Жофруа Зубастий, дід троюрідного брата старшої сестри тітки зятя дядька його тещі, похований у Майюзі. Хлопець відпросився в школі та й подався на могилу родича — вшанувати його пам'ять. Із ним пішли кілька його приятелів. Коли вони нарешті дісталися до могили достославного Жофруа Зубастого й глянули на надгробок, Пантагрюель злякався: родич його з вигляду був дуже лютий і стояв, наполовину вйтяпни з піхов меча. Пантагрюель спитав у каноніків, чому Жофруа зобразили саме таким. Ті відповіли, що так, певно, забаглося скульпторові: адже художники й поети вільні зображати що схочуть і як схочуть.

— Ні,— заперечив Пантагрюель.— Мабуть, перед смертю його тяжко образили, і він волає до родичів, щоб ті помстилися.

Пантагрюель не повернувся до Пуатьє, а сів на корабель і поплив у Бордо. Однак там йому не сподобалося, і він подався в Тулузу. Жив там довгенько. Навчився танцювати, фехтувати обома руками, як заведено в тамтешніх студентів. Але побачивши, як студенти живцем підсмажують своїх професорів 62, Пантагрюель жахнувся.

— Боже мене збав померти такою смертю І — вигукнув він.— Я зроду гарячий, та навіщо мені ще підігріватися на вогнищі?

Він поїхав у Монпельє і взявся студіювати медицину, та незабаром зрозумів, що це вельми клопітне ремесло, ще й винюхав, що від лікарів тхне проносним.

Потім він надумав стати суддею, але побачивши, що законників у місті всього четверо — троє коростявих, а один лисий, мов коліно,— хутенько з Монпельє ушився.

Він подався в Авіньйон, та пробув там тільки три дні, бо палко закохався, тож його наставник Епісте-мон 63, чоловік мудрий і розважливий, повіз його в Баланс, що в Дофіне,— подалі від гріха. У Балансі Пантагрюель теж швидко спізнався зі студентами, та коли побачив, що вони не стільки вчаться, скільки сваряться й б'ються з міськими бешкетниками і різними заволоками, відкинувся од їхнього гурту. А ось у неділю, коли городяни танцювали на вулицях і бешкетники відлупцювали студентів, яким теж хотілося потанцювати, Пантагрюель напав на зухвальців, погнав їх до Рони і мало не втопив. Ті врятувалися втечею — пішли під землю, мов кроти, і сховалися під Роною, за півмилі від берега. Цей підземний хід існує ще й досі.

А Пантагрюель подався геть із Баланса і, тричі ступнувши та один раз зіскочивши, опинився в Анже-рі. Це місто він уподобав і хотів був у ньому оселитися, та на людей раптом напала чумна пошесть — довелося Пантагрюелеві звідти тікати.

Він поїхав у Бурже і знову взявся вивчати закони. Прочитав багато книжок, вислухав чимало лекцій. Згодом він казав, що книжки про закон скидаються на розкішний плащ, гаптований золотом і самоцвіта-

ми, але обшитий брудним і смердючим ганчір'ям.

З Бурже Пантагрюель вирушив до Орлеана. Там зазнайомився зі студентами. Ті радо прийняли його до своєї громади, навчили грати у м'яча, і то так добре, що скоро він став справжнім мастаком у цьому ділі. А до науки Пантагрюель не дуже заповзявсь: боявся, що в нього заболять очі, бо чув од якогось професора, що слабість на очі — то страшне лихо.

Та що був він розумний і швидкий на тяму, наука його була успішна, і Пантагрюель кінець кінцем дістав ступінь ліценціата права.

РОЗДІЛ III

Про те, як Пантагрюель прибув до Парижа

Пантагрюелеві забаглося побувати ще в одному університеті — паризькій Сорбонні,— і він став лаштуватися до від'їзду.

Коли це одного дня прийшов до нього гурт орлеан-ців. Вони стали благати Пантагрюеля допомогти їм у великій скруті. А скрута була така: двісті чотирнадцять років тому в одній орлеанській церкві з двіниці впав величезний дзвін. Хоч що робили, аби підняти його,— все марно. Навіть з місця не зрушили.

Тож тепер усі городяни уклінно просили Пантагрюеля, щоб він підняв дзвін.

Пантагрюель охоче на це погодився.

Підступивши до дзвона, він оглянув його з усіх боків, примірився — і підняв одним мізинцем! Підняв так, наче то був малесенький бубонець, і пішов по вулицях, час від часу ним помахуючи. Дзвін гучно й весело дзвонив.

Городяни, почувши калатання, виходили з будинків, вітали Пантагрюеля, бігли слідом за ним, співали веселих пісень, заводили на майданах танки. Потім почалося свято.

Гуляло все місто.

Та скінчилося те свято кепсько. Поки Пантагрюель калатав у дзвін, добре орлеанське вино забродило. Майже всі городяни заслабли на живіт. Тож замість подяки вони почали лаяти і клясти свого рятівника. З тим Пантагрюель і поїхав з Орлеана.

Коли він прибув до Парижа, парижани вибігли йому назустріч — я ж вам казав, що майже всі вони бовду-руваті, ледачі й дуже люблять витрішки справляти,— і дивилися на нього, замилувані й приголомшені водночас. Вони боялися, щоб цей велет не потяг, чого доброго, кудись у глухомань будинок суду. Адже вони ще не забули, як Гаргантюа, Пантагрюелів батько, познімав дзвони із собору Богоматері.

Незабаром після того, як Пантагрюель оселився в Парижі, він дістав листа од батька. Гаргантюа писав:

<Коханий мій сину!

Поміж усіх щедрот, якими обдарував нас господь, найвищою я вважаю ту, завдяки якій ми досягаємо безсмертя й увічнюємо себе. Це — наші нащадки. В дітях наших оживає те, що втратили батьки, а у внуках — те, що загинуло в дітях. Так було, так є і так буде довіку.

Втішно мені бачити, як старість моя розквітає в твоїй молодості. Однак якщо не виявляться вповні твої духовні багатства, я не матиму тебе за хранителя безсмертя нашого роду: адже краща моя частина — душа — в тобі здрібніє і зниціє.

Тож прошу тебе, сину, повсякчас, повсякдень, вдосконалюй себе! Вдосконалюй у доброчесності, в доброзичливості, а головне — у всіх галузях знання! Після моєї смерті ти повинен стати мовби свічадом, у якому відбиватиметься мій образ.

Час наш — щасливий час для наук: з них знято заборону, їх шанують, відновлюють і відроджують. Відкриті величезні книгозбірні; для тих, хто бажає вчитися, є мудрі навчите лі й наставники.

Учися, сину! Насамперед вивчи давні мови, потім — вільні науки: геометрію, арифметику, музику й астрономію. Завчи напам'ять тексти цивільного права. Осягни науку про природу. Не обминай медицини: ти пізнаєш світ, що називається макрокосмом.

Навчися їздити верхи й володіти зброєю — щоб захистити дім свій од ворогів і оборонити друзів од зло-діїв-харцизяк.

Не забувай про бога, коханий сину. Не піддавайся спокусам світу цього, не дай проникнути в серце марноті. Допомагай людям, поважай своїх наставників. Розвивай свої здібності й шляхетні нахили.

Благословляю тебе. Твій батько Гаргантюа".

Пантагрюель почав вивчати університетську премудрість. Тепер він учився дуже сумлінно. Навіть більше: я б сказав, що розум його пожирав книжки, наче вогонь сухий верес. Він запалився жагою пізнання, якою горіли тоді всі найд опит ливіші уми та най-шляхетніші душі; теплі подихи весни розуму торкнулися і його чола.

Він студіював грецьку, латинську, іудейську, арабську, халдейську 64мови, арифметику й геометрію, астрономію, медицину, природознавство, географію, правознавство, філософські праці та художні твори стародавніх греків і римлян, а також святе письмо.

Наука давалася Пантагрюелеві легко, бо вродився він розумний і пам'ять мав чудову. Ба ні — не чудову: неосяжну пам'ять! Все, що хотів запам'ятати Пантагрюель, він запам'ятовував ураз і ніколи вже не забував.

По недовгім часі Пантагрюель набув широких і розмаїтих знань.

Тоді він намислив сам собі влаштувати іспит — виступити в публічних диспутах. Він звелів почепити на всіх перехрестях дев'ять тисяч сімсот шістдесят чотири тези, що торкалися найскладніших питань у науках.

Він виступив на вулиці Фуарро 65. Його супротивниками були всі магістри, студенти й оратори. І всіх Пантагрюель поклав на лопатки!

Потім він виступив у Сорбонні. Щодня протягом місяця й двох тижнів від четвертої ранку до шостої вечора диспутував він з богословами. До диспуту прилучилися правознавці, голови судів, доповідачі, радники, адвокати, секретарі, а також міські старшини та лектори медичного і юридичного факультетів. І Пантагрюель передиспутував їх усіх, привселюдно довівши, що вони — справжнісінькі телята й барани в мантіях!

Весь Париж заговорив про Пантагрюеля. Його називали джерелом учености, світочем розуму й мудрості. Його впізнавали на вулицях і вигукували — шанобливо й захоплено водночас:

— Ось він! Це — незрівнянний Пантагрюель!

Вже на схилі свого віку Пантагрюель, згадуючи Париж, казав, що жити там добре, а вмирати погано, тому що бездомні волоцюги на кладовищі Невинно скараних немовлят66 гріються, розкладаючи вогнища над кістками небіжчиків.

Зате залюбки згадував Пантагрюель бібліотеку святого Віктора 67, де прочитав силу-силенну книжок.

РОЗДІЛ IV

Про те, як Пантагрюель зустрів Панурга 68 і полюбив його на все життя

Якось Пантагрюель, гуляючи з друзями неподалік од абатства святого Антонія, побачив високого ставного чоловіка. Він був такий обірваний, ніби щойно відбився від цілої зграї собак, а обличчя — все в синцях.

— Бачите цього добродія?— спитав Пантагрюель у друзів.— Хоч він у лахмітті і весь побитий, я певен — роду він високого й багатого. А злигоднів, певно, зазнав у пригодах. Отже, він цікавий та допитливий, бо саме такі люди звичайно зазнають пригод — і добрих, і — куди частіше!— лихих!

Він підійшов до невідомого й сказав:

— Друже, прошу вас, зупиніться й дайте відповідь на те, про що я вас спитаю. Не бійтесь мене — я хочу вам допомогти. Хто ви, звідки й куди простуєте, як вас звати-величати?

Невідомий відповів:

— Юнкер! Готт геб зіх глюк унд хейль. Цуфор, лібер юнкер, іх ласе зіх віссен, дас да ір міх фор фрагг. Іст зін арм унд арбамрліх дінг, унд гер філь дарфон цу зазен, вельхес ейх фердрусліх цу герен 69.

— Шановний, я не розумію цієї мови,— сказав Пантагрюель.— Коли ваша ласка, говоріть іншою.

Тоді таємничий незнайомець мовив таке:

— Аль барільдім готфанс деш мін брін альбо дор-дін фальброт рангуам альбарас. Нін порт задікін альмукетін мілько прін аль ельмін ентот даль хебен ензуїм 70.

— Ви бодай щось зрозуміли?— спитав Пантагрюель у друзів.

— Анічогісінько,— похитав головою Епістемон.— Я такої мови не чув зроду. Сам біс її не втне.

— Шановний добродію!— знову звернувся Пантагрюель до невідомого.— Може, ці стіни вас і розуміють, але ми — ні.

Невідомий обізвався знову, і знову ніхто його не зрозумів.

— Що ціпком, що ковінькою!— зауважив після його тиради Епістемон, знизавши плечима.

— Ні в тин ні в ворота!— докинув Пантагрюель.— Може, ви вмієте говорити іще якоюсь мовою?

Незнайомець заговорив. Якими тільки мовами він не джерготів! Італійською, іспанською, англійською, голландською, датською, грецькою, латинською, іще якимись чудернацькими говірками. Тільки по-французькому не сказав жодного слова.

Пантагрюель та його друзі слухали, перезираючись, здивовано всміхаючись, і не могли зупинити незнайомця.

— Може, він шотландець?— мовив нарешті Карпа-лім.

— Ні, не схоже,— заперечив Евсфен.— Мабуть, такою мовою розмовляли готи.

— Як на мене,— знову озвався Карпалім,— він говорить по-грецьки.

— А мені здається, що це мова моєї рідної Утопії,— зауважив Пантагрюель.— Принаймні звучання подібне.

Кінець кінцем усім їм урвався терпець. До того ж, у вухах лящало й дзвеніло від харамаркання незнайомця.

— Ну, годі, вже, годі! — вигукнув Пантагрюель.— Як жаль, що ви не знаєте французької мови!

— Чому це не знаю! — стрепенувшись, відгукнувся невідомий.— Ще й як знаю! Це ж моя рідна мова! Я народився і виріс у зеленому саду Франції — в Турені.

— Отак би зразу й сказали! О, який я радий! Ну, то як же вас звати, що ви за один, звідки й куди вам шлях стелеться?— допитувався Пантагрюель.— Слово честі, ви мені так до серця припали, що я довіку не хотів би з вами розлучатися — звичайно, як на те ваша ласка буде.

— Мосьпане, коли мене хрестили, то нарекли Па-нургом,— весело відповів незнайомець.— А повертаюсь я із турецького полону. Я залюбки повідав би вам зараз свої пригоди: вони — свята правда! — дивовижніші навіть за Одіссеєві. Та раз ви хочете взяти мене з собою — я охоче на це пристаю і не покину вас нізащо, хай би навіть вас до пекла тягли, то й розповім усе при нагоді. Я, правду кажучи, голодний, як вовк, аж зуби клацають, аж у горлі судомить. Звеліть мене нагодувати. От побачите, як я наминатиму!

Пантагрюель повів Панурга до себе додому й наказав принести наїдків та напитків.

Панург повечеряв, ліг, ситий та вдоволений, спати і прокинувся другого дня перед самісіньким обідом. Не встиг Пантагрюель і рота роззявити, як його новий товариш уже сидів за столом і трапезував.

РОЗДІЛ V

Про те, як Пантагрюель розсудив двох дворян — позивача Плазувана і відповідача П'янюго

Під ту саму пору в паризькому суді позивалися двоє шляхетних дворян — Плазуван і П'янюго. Суд збирався кілька разів і нічого не розсудив — така заплутана, безглузда й темна була справа. Я й розказати про неї не беруся, бо не спроможусь вибратися з тієї химерії...

Сам король втрутився у справу. Він звелів скликати на раду чотирьох великорозумних членів різних парламентів, усю Вищу раду і всіх найзнаменитіших професорів — не тільки французьких, а й італійських та англійських. Сорок шість тижнів вони радилися, але справи так і не розв'язали. До того досперечались, що в них уже й голови замакітрились.

Нарешті один із учених сказав:

— Шановне панство! Як на мене, ми тут даремно тринькаємо гроші. Що глибше ми вивчаємо справу, то більше в ній заплутуємося. Ні берега не видно в ній, ні дна. Хоч і сором признатися — але ради ми тут не дамо! Тож ось що спало мені на думку: тут, у Парижі, живе магістр Пантагрюель! Він брав участь у найвизначніших публічних диспутах, і його мають за наймудрішого та найученішого мужа у всій Франції. Хай він прийде на нашу раду! І якщо вже не розсудить справи — значить, ніхто й ніколи її не розсудить.

Всі охоче погодилися, запросили Пантагрюеля до суду й виклали йому справу — хай винесе свій рішенець. Йому було віддано всі

документи — такий величезний віз паперів, що його не зрушили б з місця й чотири осли.

Пантагрюель, не глянувши на папери, сказав, що він перш за все хоче послухати позивача й відпрвіда-ча. Що ж до паперів — хай їм біс! їх треба спалити, та й край...

Так і зробили. Папери спалили, а Плазувана й П'янюго викликали до суду.

Пантагрюель уважно вислухав обох — спершу одного, потім другого, тоді став походжати туди й сюди по залі. Він мислив, міркував, розважував. Так заглибився в роздуми, що навіть уряди-годи верещав, мов осел, якому надто туго затягнули попруги.

Нарешті Пантагрюель сів на своє місце й виголосив:

— Присудити позивача до трьох повних склянок сиру — розбавленого, розведеного, розкаламучено-го, приправленого, присмаченого, пригірчиного, присолодженого,— відповідно до тутешнього звичаю! Вищезгадані склянки сплатити в травневій половині серпня!

Присудити відповідача постачити сіна та клоччя — як затичку для дірок у горлянці, що їх проточили слимаки, пропущені через вушко від голки!

Судові витрати не сплачувати!

Позивачеві й відповідачу помиритися й знову міцно подружити!

Був цей присуд такий мудрий, що і Плазуван, і П'янюго сприйняли його з невимовним захватом, а всі державники, вчені та й сам король знепритомніли — так були приголомшені. Бо від часів потопу такого не

бувало і ще тринадцять ювілейних років '! не буде, щоб і позивач, і відповідач раділи судовому вироку. Державники, вчені та король три години лежали ні живі ні мертві. Тоді до суду притягли кілька барил оцту й трояндової води, розтерли бідолах, і вони .нарешті повернулися до тями.

Після цього випадку парижани казали:

— Наш Пантагрюель — наймудріший та найучені-ший муж! Самому Соломонові з ним не зрівнятися! О, ми щасливі, що Пантагрюель живе у нашій країні, в нашому місті!

Йому запропонували високі й почесні посади — голови суду й доповідача,— та Пантагрюель, люб'язно подякувавши, відмовився. Він сказав, що в Парижі йому й так добре ведеться і що нічого йому від міста не треба. Хіба що кілька кухв вина...

Його волю з великою радістю вволили. Пантагрюель запросив усіх своїх друзів на щедре частування. За столом, як дорогий гість, сидів і Панург.

РОЗДІЛ VI

Про те, як Панург утік з турецького полону

Коли всі вже наїлися, Пантагрюель сказав:

— Друже Панург, ви обіцяли розповісти, як утекли з турецького полону. Ми б залюбки зараз вас послухали.

— Чого ж не розповісти? Розповім усе як було, по правді,— відповів Панург.— Турки, кляті бусурмани, надумали зготувати з мене печеню. А що я худий, як тріска, то вони нашпигували мене салом, а потім наштрикнули на рожен і почали смажити живцем. Що було мені робити?

Єдине — благати господа про порятунок. Отож я й став волати: "Господи, помилуй менеї Порятуй від мук, на які прирекли мене ці нечестивці за те, що я не зрікся закону твого!"

Аж раптом чую — рожен більше не обертається. Глядь — а кат мій, кухар, закуняв! Недовго думаючи, я вихопив зубами із вогнища головешку за необго-рілий кінець і кинув її кухареві на коліна. Вихопив іще одну головешку і жбурнув під ліжко, на якому лежав солом'яник. Солома зайнялася, загорілося ліжко, потім підлога. Кімната сповнилася ядучим димом.

Тут кухар, якому головешка добряче попекла коліна, скочив, підбіг до вікна й зарепетував: <Пожежа! Пожежа!" Тоді підбіг до мене й заходився розрізати мотузки — хотів кинути мене у полум'я.

Тим часом паша — він саме прогулювався з друзями по вулиці — почув крики кухаря і винюхав запах диму. Він кинувся до будинку — рятувати добро.

Вскочивши в кімнату, паша схопив рожен зі мною і враз заколов ним кухаря.

Коли паша витяг з мене рожен, я впав на підлогу, але майже не забився — сало, яким мене нашпигували, пом'якшило удар.

А паша, бачачи, що будинок його горить і пожежу гасити нікому, став прикликати на поміч бісів.

Тут у мене жижки затрусилися. "Як басаврюки сюди нагодяться, мені кінець! — подумав я.— Адже я нашпигований салом, а вони ж, клятенні, до сала дуже ласі! Вмегелять мене і не вдавляться!"

Та доля наді мною зласкавилась — жоден із бісів не з'явився.

Паша, дивлячись, як палає його будинок, з розпачу вирішив сам себе вбити. Схопивши рожен, він тицьнув себе в груди. Та рожен був тупий — паша навіть не поранився.

Тоді я сказав:

— Пане, ви тільки марнуєте час! Цим рожном хіба що жаб колоти! Поранитеся — вам же буде гірше, самі себе до скону на тортури присудите: адже біля вас ходитимуть кати-лікарі. Як хочете, я вам прислужуся — вб'ю вас, і то так швидко, що ви й оком змигнути не встигнете. Мені це не первина — багатьох уже порішив,— і ніхто не ремствував. Навпаки — кожен ще й дякував!

— Вбий мене швидше, благаю! — вигукнув паша.— За це я подарую тобі гаман грошей! Ось він! У ньому, крім золотих, є ще й рубіни та діаманти...

Тут Панурга перепинив Епістемон, спитавши:

— Де ж ті самоцвіти?

— Далеченько — звідси не побачиш! Якщо тільки вони взагалі ще є. Як казав наш паризький поет Війон: <А де ж отой торішній сніг?" 72

— Розповідайте далі, Панургу,— мовив Пантагрюель.— Як же ви обійшлися з пашею?

— От вам святий хрест, що кажу щиру правду! — відповів Панург.— Я міцно зв'язав йому руки й ноги, в рота засунув затичку, настромив його на рожен і розклав під ним вогонь. А сам схопив гаман, дротик, що висів на стіні, та й кинувся навтіки.

Вулиця, на яку я вибіг, уже кишіла людьми — вони примчали гасити пожежу. Коли побачили мене, обсмаленого й попеченого, їх узяв жаль.

Вони облили мене холодною водою — і враз мій біль ущух,"я наче на світ народився.

Потім турки принесли мені попоїсти. Та якийсь миршавий горбань заходився висмикувати з мене сало. Тож я так уперіщив його дротиком по пальцях, що йому вогні в очах засвітилися.

Поки турки метушилися біля мене, зайнялося дві тисячі будинків. Завваживши це, один із турків крикнув: "Наше місто горить, а ми тут час гаємо!" І вони помчали кожен до свого дому — рятувати майно. А я

побіг до міської брами і за кілька хвилин був уже в полі.

Любо було дивитися, як палає бусурманське місто! Та недовго я тішився. Налякані пожежею, в поле вихопилося шістсот — ні, не шістсот! — тисяча триста одинадцять собак, здорових і малих! Почувши дух смаженого м'яса, вони кинулись на мене. "Ну, тут мені й смерть! — подумав я.— Зараз розірвуть!" Аж раптом згадав — я нашпигований салом! І став я витягувати сало зі свого тіла та жбурляти його собакам. Собаки метнулися до сала, враз про мене забувши. Поки вони гризлися, я накивав п'ятами. І так стало мені гарно на душі! Так весело! Слава рожнові, славаї

РОЗДІЛ VII

Про вдачу і звички Панурга

Панургові було років тридцять п'ять. На зріст ні високий, ні низький; лице довгасте, з горбкуватим, схожим на руків'я бритви носом. Обходженням був ґречний.

Він слабував на особливу недугу, про яку за тих часів казали:

— Кишеня і гаман порожні — недуга незцілення!

Такий уже Панург уродився, такий і вдався. А втім, він умів добувати гроші шістдесятьма трьома способами.

Найчесніший і найбезпечніший із них — крадіжка. А ще був Панург першорядний шалапут, пройдисвіт, гультяй і махляр — таких і в Парижі вдень зі свічкою треба шукати.

Надто полюбляв Панург робити капості стражникам. Збере, бувало, гурт хлопців-молодців і поведе їх на якесь перехрестя. Там вони стоять і чекають на нічний дозор. Почують, що стражники наближаються,— схоплять який-небудь візок (їх залишали на вулицях городяни) та й пустять згори вниз просто на них. Ті — беркиць! А за Панургом та його приятелями вже й закуріло!..

Або ж насипле пороху там, де мають іти нічні дозорці. Як почує кроки — підпалить порох, а сам сховається. Стражники сахаються, підстрибують, відскакують — а Панург регоче!

А вчених мужів і богословів Панург просто ненавидів. Як здибає котрогось на вулиці — неодмінно втне штуку: то кине на капелюх кавалок гною, то лисячий хвіст або заяче вухо до сутани чи мантії причепить.

А під той день, коли всім богословам було загадано зійтися в університеті — послухати тлумачення догматів,— Панург виготовив суміш із часнику, гальба-нуму, асафетиди, кастореуму та теплого гною, — і рано-вранці вимастив нею дорогу. Годі й уявити страждання бідолашних магістрів! Із десятеро їх померло від чуми, чотирнадцятьох схопила проказа, вісімна-дцятеро вкрилися коростою...

Куртка, яку повсякдень носив Панург, мала двадцять шість кишень, великих і малих, і всі вони були напхом напхані.

В одній кишені лежала свинцева паця і гострий ножик; ним Панург зрізав гамани.

У другій — пляшечка з виноградним соком; ним Панург бризкав у очі перехожим.

У третій — реп'яхи з устромленими в них курячими та гусячими перами; Панург чіпляв їх людям на плащі та на капелюхи.

У четвертій — купа гачків та гачечків; ними Панург полюбляв зчеплювати чоловіків і жінок, коли стояв у тісній юрбі.

У п'ятій — трут, вогниво, кремені.

У шостій — кілька запалювальних скелець: стоячи в церкві на відправі, Панург наводив їх на якогось ревного богомольця.

У сьомій — нитки та голки; ними Панург виробляв таке, що й не сказати.

У восьмій — обценьки, шила, викрутки, відмички та інше причандалля; ним Панург відмикав найміцніші, найхитромудріші замки та засуви.

І в дев'ятій, і в десятій, і в п'ятнадцятій, і в двадцятій, і в двадцять шостій кишені щось лежало, і все було Панургові потрібне, і з цим усім він витворяв карколомні чудеса.

Якось, помітивши, що Панург невеселий, я сказав:

— Панургу, ви, певне, хворі. І я знаю, на що саме: в кишені у вас свище такий вітер, що вас протягло і ви застудилися. В мене є шість з половиною су. Візьміть — вони вам знадобляться.

— Ет, що ті гроші? Схочу — то матиму цього добра повну скриню. Адже в мене є філософський камінь: він притягує до себе гроші з чужцх гаманів, як магніт залізо. А чи не хотіли б ви купити індульгенцію? 73

— Як по правді, не дуже я турбуюсь тим, щоб на цьому світі гріхи відпустили. А що буде на тому — побачимо! — відповів я.— А проте, якби індульгенція коштувала не більше одного деньє 74, то купив би.

— Коли ваша ласка, позичте мені один деньє,— попросив Панург.

— Візьміть, даю від щирого серця.

Ми подалися спершу в церкву святого Гервасія. Я купив там одну індульгенцію. Панург купив їх не менше десятка. Потім пішли до собору Богоматері, тоді до святого Іоанна, далі до святого Антонія. І скрізь Панург прикладався до святих мощей, і скрізь купував індульгенції.

По дорозі додому ми зайшли у шинок, і Панург вивернув переді мною із десяток своїх кишень. В кожній було повно грошей.

Подумавши, що це мені ввижається, я перехрестився. Ні, гроші не зникли І

— Панургу, звідки у вас стільки грошей? — спитав я.

— Звідки ж, як не з церков! — відповів Панург.— На кожну тацю я клав усього один деньє. Таж ви знаєте: я махляр, а руки в мене дуже спритні. Отож ченцеві, який продавав індульгенції, здавалося, що я кладу велику монету. А другою рукою я брав здачу — десяток деньє, десяток ліарів, а може, й десяток дублів — скільки загребу... І так у всіх церквах, у яких ми з вами побували.

— Панургу, але ж вас чекають на тому світі довічні тортури! — вигукнув я.— Ви не тільки злодюжка, ви — святокрадець!

— Це як сказати! — заперечив Панург.— Невже ви гадаєте, що ті грошики зароблені ченцями? Де ж пак! До того ж, у мене з церковниками свої рахунки. Ви знаєте, що я колись вилікував папу Сікста 75 від тяжкої недуги? У нього була пухлина на нозі, і він міг до самісінької смерті бути кульгавим. А я його від тієї пухлини вибавив. За це папа пожалував мені щорічну ренту з церковної казни — півтори тисячі франків. Отож я сам, власними руками виплачую собі цю ренту із церковних баришів! А скільки грошиків прилипло до моїх рук за хрестового походу! Тисяч із шість," коли не більше! Бодай би мені заціпило, коли брешу!

— Куди ж вони ділися? — вигукнув я.— Адже тепер ви бідний, як церковний пацюк.

— Нікуди не ділися. Змінили хазяїна — тільки й тогої Довго розказувати, щось не дуже хочеться. Ну, я влаштовував шлюби старих бабусь — дуже було мені їх жаль! — із юнаками й давав за ними посаг — гроші. В судові процеси теж угатив чимало — люблю позиватися! І от що цікаво: хоч виграю, хоч програю — однаково мойети з рук пливуть! Зате весело! Кращої розваги, як на мене, й не буває.

Отакий був Панург! Як бачите, знав він не тільки шістдесят три способи добувати гроші, але щонайменше двісті чотирнадцять способів їх розтринькувати. Та й на прожиток треба було хоч щось та мати...

РОЗДІЛ VIII

Про те, як один учений англієць викликав Пантагрюеля на диспут і як його переміг Панург

Один учений англієць, на ймення Таумаст 76 прочувши, що в Парижі живе високовчений і високо-мудрий чоловік — Пантагрюель,— захотів із ним познайомитись і впевнитися, чи справедлива йде про нього слава.

Таумаст приїхав у Париж і подався до Пантагрюеля. Як глянув на нього, сахнувся — таких велетів він ніколи не бачив. Та, швидко оговтавшись, ґречно привітався й повів таку мову:

— Високоповажаний добродію! Чутки про твій надзвичайний розум і вченість докотилися до Англії. Тож я полишив вітчизну, дружину й дітей своїх та й прибув сюди, щоб побачити тебе й побесідувати про деякі питання філософії, геомантії та кабали77, яких я не можу осягнути й витлумачити. І якщо ти їх розв'яжеш, то я й мої діти, поки й нашого віку, будемо твоїми вірними рабами — бо ніякої іншої дяки не можу я тобі скласти. Я викликаю тебе на диспут! Але диспутувати хотів би не так, як тут, у Парижі, та й у всьому світі заведено: виголошувати довгі орації, декламувати, цитувати святе письмо чи великих філософів та письменників. Ми взагалі не будемо говорити. Жодного слова! Бо немає таких слів, якими можна б пояснити ті питання, що мене турбують. Ми будемо диспутувати на мигах. Отож ласкаво тебе прошу — завтра о сьомій ранку приходь на диспут у велику залу Наваррського колежу.

— Вельмишановний добродію, я охоче ділюся з кожним тими дарами, що ними милостиво вщедрив мене господь,— з гідністю відповів Пантагрюель.— Я залюбки вволю твоє бажання. І хоч я гадаю, що не тобі треба вчитися у мене, а мені в тебе,— коли вже ти запропонував диспут, ми з тобою обрадимо всі питання, які цікавлять тебе, і дійдемо істини. Схвалюю я і спосіб, що ти його пропонуєш,— диспутувати на мигах. Завтра рівно о сьомій я прийду в Наваррську залу. Одне тільки в мене до тебе прохання — не треба ні сперечатися, ні сваритись; адже ми диспутуватимемо задля святої істини, а не задля почестей та оплесків.

— Красно тобі дякую за твою ласкаву згоду!— сказав Таумаст.— Прощавай! До завтра!

— До завтра!— повторив Пантагрюель.

О, мій читачу, ти й уявити не годен, які високі думки осявали вночі й Таумаста, й Пантагрюеля! Таумаст зрештою признався хазяїнові заїзду, в якому став на ночівлю, що його палить нестерпна спрага.

— Мені здається, що Пантагрюель щомиті хапає мене за горло,— додав він.— Налийте, будь ласка, водиці — освіжуся трохи.

А Пантагрюель, схвильований, збурений, всю ніч просидів над книжками.

Перед світанком Панург сказав йому:

— Годі вже вам чапіти! Лягайте-бо спати, бо, чого доброго, ще гарячка вас схопить. А на диспут замість вас піду я. Побий мене лиха година, якщо цей великорозумник не сяде в мене маком.

— Схаменіться, Панургу! — вигукнув Пантагрюель.— Адже Таумаст — премудрий і преосвічений чоловік. Чи ж вам до снаги з ним змагатися!

— Ще й як до снаги! Самі побачите! До слова мовити: як ви гадаєте, хто вченіший від біса?

— Мабуть, ніхто. Хіба що ті, на кого зійшла божа благодать,— сказав Пантагрюель.

— Так-от — я не раз диспутував із бісами! І всіх пошив у дурні, всі в мене маком сіли! Будьте певні — вашому вельмирозумному англійцеві я теж покажу дулю!

Панург подався до слуг і до самого ранку грав у карти та бабки. Як програвав — розплачувався застібками від штанів.

Вранці— він і Пантагрюель пішли до Наваррського колежу.

Велика зала була повна-повнісінька. Весь Париж зійшовся на диспут. Люди казали:

— Хоч цей Пантагрюель і переміг усіх наших базік та універсалів-пуцьверінків, цим разом скрутненько йому прийдетьсяі Адже Таумаст — справжнісінький чорт із Вовера!79

Коли Пантагрюель та Панург з'явилися у залі, всі студенти, які там були, за звичкою заплескали в долоні. Та Пантагрюель на них гримнув, наче з гармати вистрелив,— і вони принишкли.

Панург виступив наперед і мовив до Таумаста:

— Високоповажаний добродію! Задля чого ви прийшли до цієї зали — сперечатися з нами чи пізнати істину?

— Мосьпане, я і в думці не маю заходити із любо-мудрим Пантагрюелем у безглузду суперечку! Це — нижче моєї гідності. Мене спонукало щире бажання пізнати й осягнути те, в чому я все життя сумніваюся! Ні книжки, ні вчені, ні письменники не розвіяли цих моїх сумнівів.

— То я, скромний учень мого навчите ля пана Пантагрюеля,— провадив Панург,— докладу всіх зусиль, щоб розвіяти ваші сумніви. Я буду з. вами диспутувати! А навчите л ь мій хай головує на нашому диспуті й розсудить нас, як треба буде. Якщо ж мої відповіді вас не задовольнять, то в диспут вступить він.

— Я згоден! — відповів Таумаст.— Ну, то почнімо!

Він звів догори руки, склав пучки і чотири рази провів нігтями спершу по одній, тоді по другій долоні. Потім розчепірив пальці й долонею однієї руки гучно ляснув по долоні другої. Знову склав руки,

двічі сплеснув у долоні, чотири рази стиснув і розтиснув пальці. Під кінець руки склав і знову звів їх догори, мовби прикликаючи бога.

Панург у відповідь підніс правицю, великий палець засунув у праву ніздрю, а чотири пальці стиснув. Потім високо підвів лівицю, стиснув, а тоді розтиснув чотири пальці, а великий палець випростав угору.

Опустив обидві руки, підвів і мовби націлився в ніс Таумастові.

— Але ж коли Меркурій...— почав Таумаст.

— Ви заговорили! — вигукнув Панург.

Таумаст високо підніс лівицю, стиснув у кулак чотири пальці, а великий палець приклав до кінчика носа. Потім підвів правицю, приставив великий палець до мізинця лівиці, поворушив чотирма пальцями лівиці, поворушив чотирма пальцями правиці — і так повторив кілька разів.

А Панург вийняв з кишені шмат бичачого ребра та дві палички — одну чорного, другу червоного дерева,— затис їх поміж пальців і заходився ними постукувати, весело приляскуючи язиком. При цьому він пильно дивився на англійця.

На думку богословів, лікарів, костоправів і цирульників це означало, що Таумаст слабує на проказу.

На думку законознавців, каноніків і радників, Панург цим сказав, що й недужий на проказу може бути по-своєму щасливий, як то колись відкрив нам господь.

Таумаст не збентежився й не розсердився. Він підвів обидві руки, спершу стиснув три пальці, потім пропустив великі пальці поміж вказівними й передніми, а мізинні пальці випростав і підніс Панургові до

обличчя, тоді з'єднав руки так, що великий палець правиці торкався великого пальця лівиці, а мізинний палець лівиці — мізинного пальця правиці.

Панург, не довго думаючи, й собі підвів руки, приклав ніготь вказівного пальця лівиці до нігтя великого пальця тієї самої руки, а всі пальці правиці, крім вказівного, стиснув у кулак. Вказівний палець тієї самої руки він засунув у кільце з великого й вказівного пальця лівиці, потім випростав вказівний та середній пальці лівиці, розвів їх і простяг до Таумаста.

Той швидко заворушив пальцями, а тоді з'єднав великий і вказівний палець кільцем і встромив туди вказівний палець другої руки.

Панург ляснув у долоні, стиснув кулаки, потім і собі засунув вказівний палець однієї руки в кільце з великого і вказівного пальця другої. А далі виставив уперед підборіддя й знову пильно позирнув на Таумаста.

Глядачі, які дивилися на все, витріщивши очі й роз-

зявивши роти, цей Панургів жест зрозуміли. Либонь, він питав у англійця: "Що ви на це скажете?"

Тау мас, упрілий і розпашілий, глибоко замислився, а тоді стрепенувся, зціпив пальці обох рук і звів їх над головою.

Отак вони диспутували іще довго. Яких тільки мигів не показували!

Глядачі стежили за дивовижним диспутом, затамувавши подих.

Та після одного Панургового виверту Таумаст не здобувся на відповідь. Він стояв ні в сих ні в тих, опустивши руки.

Панург переміг!

Таумаст, постоявши ще якусь хвилину, зняв шапочку, підійшов до Панурга, подякував йому, а потім, обернувшись до глядачів голосно сказав:

— Панове! Перед вашими очима сяє безцінний скарб! Це великий Пантагрюель, задля зустрічі з яким я приїхав сюди із Англії. Як по правді, я гадав: чутки про його мудрість, що йдуть світом, перебільшені. Але щойно я переконався: розум його і вченість ні з чиїм незрівнянні! Його учень давав чудові — пре-докладні і премудрі! — відповіді на всі запитання, які я йому ставив. Присягаюся — він одкрив переді мною бездонне джерело найтзозмаїтіших знань, до того ж у надзвичайний спосіб: не словами, а на митах. І це зробив учень! То розважте самі, що відкрив би мені нав-читель, якби я диспутував із ним!

Я стверджую — мудрість великого Пантагрюеля неосяжна, так само, як і його вченість! Вони безмежні! Я неодмінно напишу книжку про цей диспут! І на кожного, хто її прочитає, впаде сліпуче сяйво мудрості незрівнянного Пантагрюеля!

Красно дякую вам за високу честь, якої ви мене вдостоїли!

Пантагрюель і собі ласкаво подякував Таумастові й запросив його на обід. Іли-пили вони донесхочу, аж пояси довелося попустити.

Таумаст написав про диспут великий трактат і видрукував його в Лондоні. В цьому трактаті він розтлумачує кожен жест, що ним обмінявся з Панургом.

Мені нема більше чого з цього приводу додати.

РОЗДІЛ IX

Про те, як Пантагрюель дістав звістку, що дипсоди80 напали на країну амавротів

Через якийсь час Пантагрюеля повідомили про те, що чарівниця Моргана занесла його батька Гаргантюа в Чарівну країну. А дипсоди, почувши про це, перейшли кордон, захопили країну Утопію, зруйнували її й обложили столицю амавротів.

Пантагрюель швидко зібрався й поїхав у Руан. Його супроводили четверо вірних друзів: Епістемон, Панург, Евсфен, і Карпалім81.

З Руана вони подалися в Онфлер 82, сіли на корабель і стали чекати ходового вітру. Дочекавшися, підняли вітрила і вийшли в море. Чи довго вони пливли, не відаю, але припливли нарешті до гавані Утопії, від якої до столиці амавротів було всього три з гаком милі.

Відпочивши після плавання, Пантагрюель мовив до Друзів:

— Місто звідси недалечко. Та перше ніж вирушати, давайте порадимось, що робити будемо. Друзі, чи готові ви жити й померти зі мною?

— Авжеж! — відповів Панург.— Будьте в цьому певні.

— Я тим турбуюся,— провадив Пантагрюель,— що не маю відомостей про вороже військо — велике воно чи мале і чи багато в ньому гармат. Тож питаю в вас ради: як би про це дізнатися?

— Ми підемо на вивідки і все як є роздивимось! — гуртом відповіли друзі.

— Я проберуся у ворожий табір, і ніщо ніде не шелесне,— докинув Панург.— Погуляю з вартівниками, а вони й гадки не матимуть, хто я є. Все обдивлюся, скрізь упхну носа. Адже я походжу від Зопіра83.

— А я чудово знаюся на воєнній науці,— підхопив Епістемон.— Я проберусь у табір, і навіть якщо мене схоплять, зумію втекти, ще й наверзу нісенітниць, і вони повірять. Адже я походжу від Сінона 84.

— Я проповзу через усі їхні окопи,— озвався Евсфен.— А якщо мене спіймають, я поламаю їм руки й ноги, ще й потовчу животи. Адже я походжу від Геркулеса.

— А я проберуся туди, куди тільки птахи заліта-

ють,— докинув Карпалім.— Я не боюся ні списанні стріли, ї коневі, бодай найпрудкішому, не наздогнати мене. Я пройду по полю, не зачепивши жодної квітки, жодного колоса. Адже я походжу від амазонки Ка-мілли86.

РОЗДІЛ X

Про те, як Пантагрюелеві друзі вигубили шістсот шістдесят рицар/в

Аж тут друзі побачили, що до гавані мчать на бистрих конях рицарі. Було їх багато — як порахували згодом, шістсот шістдесят.

Рицарі хотіли спершу дізнатися, що це за корабель увійшов у гавань, потім захопити в полон команду, а корабель пограбувати.

— Друзі, всі на корабель!— скомандував Пантагрюель.— Я сам стану до бою. Мені не страшно — навіть якби ворогів було вдесятеро більше!

— Ні, так не годиться,— відгукнувся Панург.— Це ви, пане Пантагрюелю, ідіть на корабель, та не сам, а з усіма, крім мене. Я залишуся тут і прийму бій.

Епістемон, Евсфен і Карпалім мовили:

— Панург радить слушно. Йдіть на корабель! А ми залишимося з Панургом і допоможемо йому. Будьте певні — ми здолаємо ворогів. Самі побачите, які ми відважні та спритні.

— Хай буде по-вашому,^— сказав Пантагрюель,— Однак як прийдеться вам скрутно, я кинуся на виручку. Я не дам загинути моїм вірним друзям!

Тим часом Панург зняв із корабля дві довгі линви, прилаштував їх до палубного кабестану 86, кінці кинув на берег і виклав їх кільцями: одне велике, друге* всередині, менше.

— Йдіть на корабель,— мовив він до Епістемона,— і чекайте мого знаку. Коли я його подам, крутіть кабестан — і то якнайшвидше!— й тягніть до себе линви. А ви,— обернувся він до Евсфена й Карпаліма,— зустріньте ворогів і прикиньтесь, ніби злякалися їх. Кричіть: <Ми здаємося!* Дивіться тільки — не ступіть у кільця.

Панург побіг на корабель, схопив оберемок соломи

4*

й бочку з гарматним пор'охом, насипав пороху в кільця й став біля них із ґнотом у руках.

За хвилину рицарі були вже на березі. Ті, що мчали попереду, хотіли враз вискочити на корабель, та не змогли — берег був слизький і грузький. Сорок чотири рицарі беркицьнули на землю разом із кіш>-ми. Решта рицарів, подумавши, що на кораблі припливло багато вояків, приготувалися до бою.

Та Панург повів із ними таку мову:

— Вельмишановні добродії! Ви, мабуть, боляче забилися. Даруйте нам це, хоч вини нашої в тім немає. Ця вода надто масна. Адже морська вода завжди масна. А ми не будемо чинити вам опору. Ми здаємося на вашу милість і ласку.

— Здаємося! — в один голос вигукнули Епістемон, Евсфен і Карпалім.

Панург відступив трохи назад і, побачивши, що рицарі стоять усередині кілець, а друзі відійшли вбік, даючи дорогу величезній юрбі рицарів, які товклися біля самісінької води, зненацька гукнув до Епістемона:

— Тягни! Крути! Крути!

Епістемон швидко закрутив кабестан. Обидві линви враз обвилися навколо коней, і ті попадали на землю разом із вершниками.

Рицарі вихопили мечі й хотіли були розрубати линви, та Панург не ловив гав. Він підпалив гніт — і всіх рицарів охопило полум'я.

Вони горіли, наче душі в пеклі, приречені на довічні муки.

Згоріли всі. Вцілів тільки один рицар — баский кінь встиг вистрибнути з кілець.

Рицар помчав геть від жахливого вогнища, та слідом пустився Карпалім, наздогнав його, скочив ззаду на коня і погнав до корабля.,

Пантагрюель, побачивши, що ворога переможено, дуже зрадів. Він обійняв кожного з друзів по черзі, красно їм подякував і сказав, що вони — справжні герої. А потім звелів усім пообідати і бранця до обіду запросити.

Бранець, дивлячись на Пантагрюеля, тремтів із жаху. Він боявся, щоб Пантагрюель не проковтнув його. І справді — горлянка в Пантагрюеля була така широченна, що він міг проковтнути людину так легко, як я чи ви — шротинку. А в його роті людина —

навіть рицар у повному обладунку — зайняла б не більше місця, ніж просинка в'пельці вислюка.

Отак Панург. хитрістю домігся того, чого силою домогтися годі.

РОЗДІЛ XI

Про те, як Пантагрюель та його друзі поставили на березі два стовпи на честь власних подвигів

Пантагрюель та його друзі знесли з корабля на берег харчі й заходились обідати. Перегодом Карпа-лім сказав:

— Ото набридла мені ця солонина! Вона ж мов ропа — і в роті, і в горлі дере. Як хочеться свіженької дичини! Присягаюся черевом святого Обжери — я зараз щось уполюю! Ось почекайте трохи, не їжте! Я вас частуватиму!

Тут із лісу, що ріс при березі, вибігла сарна. Карпа-лім зірвався з місця, помчав за,нею і вмить и спіймав. А водночас схопив на льоту іще чотири дрохви, сім стрепетів, двадцять шість сірих і тридцять дві червоні куріпки, шістнадцять фазанів, дев'ять бекасів, дев'ятнадцять чапель, тридцять два диких голуби. До того ж він убив ногами з десяток чи то кролів, чи то зайців, п'ятнадцять вепрят, двох борсуків і трьох лисиць.

Отакий спритник був Карпа л ім!

Із усією цією здобиччю Карпалім повернувся до гурту.

Епістемон швиденько вирізав дев'ять рожнів, Евсфен оббілував і випатрав дичину, Панург поставив два сідла — із тих, що забрали у рицарів,— на манір жаровні й загадав рицареві-бранцю смажити дичину.

Розкішна вийшла трапеза. Вони вминали дичину — так, що аж за вухами лящало.

Нарешті Пантагрюель обізвався:

— Оце так працюємо щелепами! Либонь, якби кожному з вас прив'язати до підборіддя по дві пари бубонців, а мені — великі дзвони з кількох дзвіниць, чудовий би вийшов концерт! Справжня серенада!

— Поговорімо краще про те,,як би нам ворогів подолати,— озвався Панург.

— Що правда, то правда,— погодився Пантагрюель.

Він повернувся до бранця й мовив:

— Друже, нам треба знати, яке у вас військо — велике чи мале, як воно озброєне й де стоїть. Розкажи нам усе як є — а то й тебе оббілуємо!

— Я не брехатиму вам, мосьпане!—відповів бранець.— У нашому війську триста велетів — всім велетам велети! Щоправда, вони все ж таки менші від вас — крім велета Вовкулака, який ними командує. І всі велети — в кам'яних латах, а Вовкулак — в об ладунку з циклопових ковадл. Крім того, військо налічує сто шістдесят тридисячі хоробрих і бувалих піших вояків у панцерах із шкур упирів та одинадцять тисяч чотириста латників. А зброя ось яка: три тисячі шістсот подвійних гармат, безліч гармат обложних... О, ще й три тисячі дев'яносто чотири підкопники, мало не забув!

— А король теж тут?— спитав Пантагрюель.

— Авжеж, мосьпане! Ми величаємо його Анархом, королем дипсодів — бо немає в світі людей таких завжди спраглих, як ми, і які б так жадібно завжди пили. Намет Анарха теж охороняють велети.

— Ну, друзі, чи підете ви зі мною на велетів?— мовив Пантагрюель до Панурга, Епістемона, Евсфе-на й Карпаліма.

— Хай кара божа впаде на того, хто вас покине!— вигукнув Панург. — Та я всіх Анархових велетів виріжу, мов тих свиней!

— А я вам сюди всіх велетів притягну, а там уже робіть із ними, що самі схочете!— обізвався Епістемон.— Хоч варіть, хоч смажте, хоч печіть, хоч тушкуйте... Анархове військо менше, ніж Ксерксове, в якому було всього триста тисяч вояків. Фемістокл же мав тільки жменьку бійців, а все одно розбив Ксеркса! Будьте певні — ми переможемо!

— Геть усіх винищимо, й сліду не залишиться!— вигукнув Панург.

— Ну, то виступаймо, вірні мої друзі!— мовив Пантагрюель.— А втім, забарімося трохи. Я хочу поставити тут, на березі, пам'ятний стовп — на честь подвигу, який ви оце звершили.

Всі вони охоче й весело взялися до роботи. Поставили стовп, а на нього повісили сідло, кінський налобник з плюмажем, стремена, остроги, кольчугу, сталеві лати, шоломи, сокиру, шпагу, залізну рукавицю, булаву та наколінники.

Пантагрюель склав вірші й написав їх на стовпі. Ось вони:

Тут четверо мужів стялись верхом І, наче Фабій той чи Сціпіон, Могутнім розумом, а не списом Взяли нападників лихих в полон; їх мудрість подолала ескадрон, Шістсот і шістдесят рубак скосила; Нехай король, пішак, тура і слон Затямлять: розум — дужчий, аніж сила,

Адже нам здобути

Перемогу всюди,

Ворога збороть

І тріумф відчути

Пособляє мудрий

Тільки наш господь, Тому зважай на це й собі не шкодь, Нехай ти й велетень широкогрудий; До нього з вірою завжди приходь,— І щастя в битві за тобою буде.

А Панург тим часом поставив іще один стовп, такий самий заввишки й завтовшки, як перший, і почепив на нього роги, ноги та шкуру сарни, вуха трьох зайців, спинку кроля, щелепи зайдя, крила трьох дрохв,

лапки чотирьох голубів, дерев'яний рожен, дірявий казан і глиняну сільницю. А потім теж написав вірші. Ось вони:

Тут сидьма четверо гульвіс розгром Такий вчинили, взявши бастіон Із пляшок, фляг і бурдюків з вином, Що запишався Бахус-вітрогон; Смачному зайцю віддали поклон — їм сита їжа черева набила; Така була підлива, що аж он їм пики від захоплення скривило.

Адже знають люди,—

Всяк до їжі лютий!—

Що велить нам плоть

Із чарок хильнути,

Трунку зачерпнути,

Від життя щедрот, Що без вина обід не лізе в рот, Без оцту й заєць викликає нуди;

Без спецій гору страви не збороть, І повару догани не минути.

— Ну, друзі, час вирушатиі— сказав Пантагрюель.— Немає кращого затінку, ніж затінок від бойового знамена, немає гарячішої пари, ніж пара від бойового коня, немає гучнішого дзвону, ніж дзвін бойового об ладунку! Вперед!

— Вперед! На ворога!— підхопив Панург.

РОЗДІЛ XII

Про те, як Пантагрюель переміг дипсодів та велетів

Пантагрюель звелів нокликати полоненого рицаря й сказав:

— Йди до свого короля і скажи йому, що завтра в обідню пору ми влаштуємо бенкет у його таборі! Вранці сюди припливуть мої галери, а на них — мільйон вісімсот тисяч вояків і сім тисяч велетів, іще більших за мене. І твій король переконається, що даремно напав на мою країну. Вилізе це йому боком!

— Мосьпане, я не хочу повертатися до Анарха! Я волів би змагатися проти нього у вашому війську!— благально мовив рицар.— Дозвольте мені залишитися! Присягаюсь — я буду вам вірно служити.

— Ні, ти повинен повернутися! Віднеси своєму королю оцей слоїчок з молочаєм та зернами червоного перцю, вимоченими в горілці. Хай Анарх скуштує цього зілля. Як проковтне бодай ложечку, то він — достойний мій супротивник.

Відпустивши рицаря, Пантагрюель скликав друзів на раду.

— Я сказав бранцеві, що вранці сюди припливуть галери із військом, і дав на здогад, що ми атакуватимемо табір Анарха завтра опівдні,— повідомив він.— Та я хочу напасти вночі, коли солдати поснуть. Ми заскочимо їх зненацька.

Друзі прийняли Пантагрюелів план.

Рицар, повернувшись до табору, пішов до Анарха й розповів, що сюди приплив на величезному кораблі Пантагрюель — велет із велетів, — що він спалив на попіл п'ятсот п'ятдесят дев'ять рицарів і звелів переказати Анархові: завтра він із своїм військом обідатиме в Анарховому таборі.

Потім рицар оддав королю слоїк із Пантагрюелевим зіллям. Король скуштував ложечку — і ніби залив у горло гарячий свинець. Його стала палити нестерпна спрага.

— Ой, пече! Ой, горить!— зарепетував Анарх не своїм голосом.— Залийте вогонь у мене в горлі, а то він усього мене спалить І Вина!

Придворні почали через лійку лити королеві в горло вино. Та скільки не лили — все було марно, пекуча спрага не згасала.

Королівським підданцям — воєначальникам та охоронцям — теж закортіло скуштувати таємничого зілля. І всі попеклись, і всі накинулись на вино. Невдовзі вони так захмеліли, що й язиком не годні були повернути і геть забули, чого стоять отут під містом.

Солдати, дивлячись на них, і собі впилися, лягли покотом та й поснули як мертві. Хропли так, аж дерева гнулися, аж місяць, злякавшися, втік із неба.

Пантагрюель та його друзі тим часом готувалися до нападу. Пантагрюель відламав з корабля щоглу, повісив на неї двісті тридцять сім кухв анжуйського вина, а до пояса собі прив'язав казан із сіллю. Панург, Епістемон, Евсфен та Карпалім озброїлись довгими ножами.

Отак спорядившися, вони рушили до Анархового табору.

Коли вже підійшли зовсім близько, Пантагрюель звернувся до Карпаліма:

— Даю тобі завдання — проберися в місто. Я знаю, ти напрочуд спритно лазиш по стінах, мурах та деревах. Отже, перелізеш через міський мур і скажеш городянам, щоб вони зараз же, поки анархівці сплять, напали на них. Потім візьмеш смолоскип і підпалиш усі їхні намети та шатра. А тоді скільки сили загорлаєш — і тікай.

— Зроблю все, що ви сказали!— відповів Карпалім.— А можна гармати їхні позаклепувати?

— Ні, краще підпали порохові склади. Цього буде досить. Ну, дай боже, час добрий.

Жоден із Анархових солдатів не прокинувся. Карпалім, підпалюючи смолоскипом намети, топтався по них — хоч би один ворухнувся!

Бачили б ви, яке піугнуло полум'я, коли Карпалім підпалив— порохові склади! Він ледве сам не згорів. Добре, що мав прудкі ноги — помчав швидше від стріли, пущеної з арбалета...

Проминаючи окопи, Карпалім загорлав голосніше, ніж ціла сотня бісів, що зірвалися з припону. Анархів-ці прокинулись — іще б пак не прочуматись від такого крику!— та, п'яні й очманілі, вони не були здатні ні на опір, ні на те, щоб гасити вогонь.

А Пантагрюель бігав по окопах і тим солдатам, що не прокинулись, сипав у рот сіль: вони спали, пороззявлявши пельки. І ці солдати схопилися, закашляли, зачхали, запирхали, закричали:

— Пантагрюелю, що ти робиш?! Ти ж нам усім горлянки попік!

Та коли вони побачили, що навколо бушує вогонь, що полум'я здіймається до самісінького неба, то подули, що вже настав кінець світу, Страшний суд.

І всі анархівці здалися Пантагрюелеві без бою.

Прийшов Пантагрюелеві час стати на прю із велетами та їхнім проводирем Вовкулаком. О, хто міг би повідати, як розправився з ними Пантагрюель! Мені бракує на це і натхнення, і снаги! О моя Музо, о Таліє, о Каліопо!87 Зміцніть мій дух, підкажіть слова, якими змалював би

я цей невиданий, негаданий, неуявимйй бій! Бо язик мій німіє, а з пальців випадає перо, коли я згадую про це!

РОЗДІЛ XIII

Про те, як Пантагрюель знищив триста велетів,

закутих у кам'яні лати, і Вовкулака, їхнього проводиря

Велети, уздрівши, що весь табір палає, побігли до намету Анарха — вогонь іще до нього не дійшов,— схопили його й винесли з намету на своїх плечах — так, як Еней виніс свого батька Анхіза із Трої88. Панург, побачивши їх, мовив до Пантагрюеля: — Мосьпане, сюди сунуть велети. Де ваша щогла? При вас? Чудово! Ну, а за нами діло не стане. Всі ми — я, Евсфен, Епістемон — готові до бою! На ворогів! Сміливіше! Лупцюйте їх, дубасьте, гамселіть, періщге, нищіть!

— Ну, сміливості мені не позичати,— відповів Пантагрюель.— Та чи не замало самої —сміливості? Навіть Геркулес не важився йти проти двох...

— Куди тому Геркулесові до вас! У вас у зубах сили більше, ніж у нього в усьому тілі! І в вухах ваших більше розуму, ніж у його голові! Людина ж бо, знаєте, стільки варта, у скільки сама себе цінить!

Поки вони отак гомоніли, Вовкулак із своїми велетами підступився зовсім близько. Побачивши, що біля Пантагрюеля немаб вояків, Вовкулак хвальковито сказав:

— Ну, з цим чоловічком я впораюся сам-один! Ви його не чіпайте, а то всіх повбиваю! Стійте отут! Ані руш! Ось побачите, як я його розмалюю! Оце буде двобій!

Велети о дійшли вбік. Пантагрюелеві друзі зробили те саме. Панург прикинувся хворим: засмикався, скарлючив пальці й прохрипів:

— Ми більше не будемо з вами змагатися, присягаюсь! Хай собі наші проводирі міряються силою — яке нам до цього діло! Краще пообідаймо вкупі!

Анарх і велети охоче на це погодилися. Всі посідали кружка й заходились трапезувати під Панургові балачки, а він, як ми знаємо, був мастак їх правити.

Вовкулак вийшов на герць з Пантагрюелем, озброєний величезною сталевою палицею, яка важила дев'ять тисяч сімсот квінталів і два квартерони 89. Ця палиця мала тринадцять діамантових шпичаків, і найменший з них був такий, як найбільший дзвін на соборі Богоматері. До того ж, палиця була зачарована — не ламалася, зате сама трощила все, до чого тільки торкалась.

Побачивши, як Вовкулак, роззявивши рота, суне йому назустріч, піднявши свою страхітливу палицю, Пантагрюель метнувся до нього і, щоб нагнати страху, загорлав:

— О мерзотнику, о паскуднику, зараз я тебе вб'ю, зараз я тебе знищу, зараз я тебе погублю!

А тоді схопив казан, що висів у нього на поясі, та й сипонув на Вовкулака сіллю. В казані було її дев'ятнадцять з гаком діжок.

Сіль забила Вовкулакові очі, ніздрі, рот, горлян-

Вовкулак рвонувся до Пантагрюеля і махнув палицею. Та Пантагрюель устиг відсахнутися, і палиця влучила не па голові його, а по казанові. Казан розлетівся на чотири тисячі вісімсот шість шматків.

Не давши Вовкулакові спам'ятатися, Пантагрюель ударив його в груди щоглою. Ще мить — і він ляснув ворога по шиї.

Вовкулак, осатанівши, розмахнувся й хотів був ушкварити палицею Пантагрюелеві по голові. Та Пантагрюель пригнувся, палиця пролетіла над ним, влучила у високу скелю і на шістдесят три фути вгородилася в неї. А з дірки, яку вона пробила, вихопилося полум'я, таке величезне, як дев'ять тисяч шість барил, поставлених кружкома.

Пантагрюель, скориставшися з того, що Вовкулак завовтузився біля своєї палиці — смикав її й шарпав, силкуючись витягти із скелі,— кинувся до нього, аби враз відтяти йому голову, але щогла торкнулася палиці й переломилася у кількох місцях.

Адже ви пам'ятаєте, що Вовку лакова палиця була зачарована...

Проте Пантагрюель не розгубився і крикнув:

— Гей, Панургу! Де ви? Сюди! До мене! Панург, почувши, що Пантагрюель його кличе,

і вмить зміркувавши, що той попав у халепу, гукнув, обернувшись до Анарха й велетів:

— Та вони ж порішать один одного! Розборонімо їх!

Однак жоден із велетів і пальцем не кивнув. їм було байдуже і до Пантагрюеля, і до Вовкулака. А може, вони й не чули Панургових слів. Добряче під хмелені, вони горлали пісень.

Що було робити Пантагрюелеві? Не чекати ж, поки Вовкулак розвалить йому голову палицею! Він схопив оцупки щогли в обидві руки та й ну лупцювати ними Вовкулака! Щоправда, Вовкулак не відчував

цих ударів — вони відскакували від ковадл, у які він був закутий, мов горох од стіни...

Він знову підбіг до скелі й заходився смикати свою палицю. Смикав, смикав, тяг, тяг і врешті витяг — адже сили йому не бракувало.

Він замахнувся на Пантагрюеля раз — не поцілив. Замахнувся другий — знову не поцілив. Пантагрюель спритно ухилявся. А вибравши слушну мить, пхнув ногою в живіт Вовкулака так, що той полетів шкереберть. Пантагрюель схопив його за ноги й потяг волоком по землі.

— Рятуйте! — заволав Вовкулак.

Велети почули крик проводиря і,враз протверезівши, хотіли бігти йому на виручку, та Панург заступив дорогу.

— Стійте, хлопці! — вигукнув він.— Певно, Вовкулак дуже злякався. Отож він вимахує своєю палицею наосліп. Ану ж як зачепить когось із вас! Розпрощаєтеся з життям!..

Однак велети, помітивши, що Пантагрюель уже без щогли, навально кинулись до нього.

Тоді Пантагрюель схопив Вовкулака, підняв його над головою, наче довбню, та й почав гатити ним велетів. А що Вовкулак був закутий у лати з залізних ковадл, то Пантагрюель за якусь хвилину на всіх них розтрощив кам'яні об ладунки. Кам'яні брили та уламки падали й котились по землі з таким гуркотом, що мені мимоволі пригадалося, як у Бурже розтала на сонці велика масляна вежа святого Стефана90.

Панург, Карпалім, Епістемон і Евсфен теж не стояли згорнувши руки. Вони добивали тих велетів, що їх повалив Пантагрюель.

А Пантагрюель знай орудував Вовкулаком — і як палицею, і як довбнею, і як списом, і як шпагою,— орудував доти, аж доки грізний проводир велетів спустив дух.

Коли Пантагрюель побачив., що знищив геть усіх велетів, він розмахнувся й зажбурнув Вовкулака на головний майдан міста. Гепнувши, Вовкулак розчавив мокру кицьку, обгорілого кота, обскубану качку й загнуздану гуску.

— А тепер,— весело мовив Пантагрюель до друзів,— побенкетуймо й погуляймо! Цілий місяць відпочиватимемо від трудів праведних! І тебе, Анарху, запрошую до нашого столу!

Вони посідали й стали частуватися. Всі сміялися й жартували, заводили веселих пісень, тільки Анарх сидів як у воду опущений.

— Це ти тому такий зажурений,— сказав Панург,— що нічого робити не вмієш. Королівство ти втратив, з війни не звитяжцем вийшов, а переможеним брацем... Є чим журитися! Потрапив би ти мені до рук — я б тебе багато чого навчив...

— Ай справді, Панургу, у ваших руках йому конче треба побувати! — сміючись, вигукнув Пантаррю-ель.— Тож я й дарую Анарха вам.

— Красненько дякую, мосьпане,— відповів Панург.— Я ніколи від подарунків не відмовляюся, а від такого — й поготів!

РОЗДІЛ XIV

Про те, як Пантагрюель увійшов у столицю амавротів,

як Панург оженив короля Анарха

й зробив його продавцем зеленої підливи

Здобувши таку блискучу перемогу й пишно її відсвяткувавши, Пантагрюель послав Карпаліма до столиці амавротів — оповістити про те, що він захопив у полон короля Анарха й розбив Вовкулакове військо.

Городяни, почувши такі вісті, щиро зраділи, вийшли урочистим походом назустріч Пантагрюелеві і ввели його в місто. А потім розклали на вулицях багаття, запалили смолоскипи й повиносили круглі столи — справляти пишну учту на честь Пантагрюеля — їхнього визволителя.

Однак Пантагрюель повів із ними таку мову:

— Друзі, я радію так само, як і ви, і охоче відсвяткував би з вами ваше звільнення з-під ярма дипсо-дів,— та тепер іще не час. Я вирішив захопити все королівство Дипсодію. Завтра вранці вирушаю в похід. Хто хоче пристати до мене — будь ласка. Щоб збороти дипсодів, військо мені не потрібне — я на себе й на друзів своїх покладаюся. Та бачу, що в вашому місті забагато людей — не протовпишся. І я хочу переселити декого з вас у Дипсодію й подарувати вам цю країну. Земля там родюча та щедра, повітря чисте й цілюще, краєвиди милують око. Слово честі, кращого місця в цілому світі немає! Хто хоче йти туди зі мною— ласкаво прошу! Тож розходьтеся по домівках і готуйтесь, збирайтеся. Завтра до схід сонця ми виступимо.

Рано-вранці на головному майдані зібралося мільйон вісімсот п'ятдесят шість тисяч одинадцять чоловік.

— Оце стільки охочих! — вигукнув Пантагрюель, побачивши величезну юрбу.— Як це мені втішно! Ну, друзі, ходімо! Присягаюся — ви не пошкодуєте!

Амавроти поставали в лави й рушили слідом за Пан-тагрюелем, Пднургом, Евсфеном, Епістемонода і Карпалімом.

Проте Пантагрюелеві не довелося воювати країну

Дипсодію. Дипсоди, ледве його побачивши, закричали, що вони здаються на його ласку, й кинули Пантагрюелеві до ніг ключі від усіх міст.

А тепер вернімося на часинку до короля Анарха, якого Пантагрюель подарував Панургові.

Панург сушив собі голову тим, до якого б діла приставити короля,— аж поки згадав: Епістемон недавно розказував, що в Єлісейських полях 91 земні королі, царі й багатії заробляють собі на прожиття простим, ба навіть низьким ремеслом.

Приміром, Александр Великий латає старі штани, Ксеркс торгує на вулицях гірчицею, Ромул — сіллю, Нума — цвяхами, Сціпіон Африканський — винною гущею, Газдрубал — ліхтарями, Ганнібал — яйцями, Клеопатра — цибулею, папа Юлій — пирогами, папа Боніфацій Восьмий — тасьмою, папа Микол ай Третій — папером.

Юлій Цезар і Помпей смолять кораблі, Камілл шиє сандалії, Сулла став поромником, Кір — скотарем, Фемістокл — склярем, Брут і Кассій — землемірами, Демосфен — винарем, Ціцерон — грубником, Артаксеркс — мотузярем, Еней — мірошником, Одіссей — косарем, Нестор — рудокопом, Пріам — ганчірником, Антонін — прислужником, Лукулл — кухарем, Юсті-ніан — іграшкарем, Гектор — посудником, Нерон — вуличним скрипалем, Ясон — дзвонарем, Антіох — сажотрусом, Гортензія — пряхою, Метабрюна — пралею, Лукреція — господаркою заїзду...

Ось що цікаво: ті, хто були на землі володарями, правителями, вельможними панами, на тому світі ледве животіють, нидіють і хто тільки хоче ними попихає. Зате бідняки, а також усі гнані й знедолені

там, у Єлісейських полях, купаються в розкошах, карають і милують кого самі схочуть.

Хоч би Діоген: ходить у пурпуровій тозі, в правій руці тримає берло. Александр Великий полатав йому штани, однак не вгодив, тож Діоген відлупцював його дубцем — і Александр покірно стерпів наругу.

Епіктет, вичепурившись, як дженджик-француз, від ранку до вечора бенкетує з дівчатами в холодку під деревами, а біля нього на шовковій траві лежить величезна купа золотих екю. Кір повернувся додому щасливий, але вночі гроші вкрали злодюжки, а поміж них — Александр Великий та Дарій...

Найгірше ведеться на тому світі лихварям. День і ніч бабраються вони в багнюці, шукаючи іржаві шпильки та цвяхи, а потім продають їх. Та які там гроші можна вторгувати за той непотріб! За цілий рік — кілька деньє... Дивно навіть, чим вони й живі — адже сидять голодні по три тижні, а то й більше. Проте сподіваються, що одного чудового дня вони знову збагатіють. І сміх, і гріх!..

Недовго думаючи, Панург надів на короля Анарха блакитний камзол із товстого полотна,— хай усі знають, що король цей — йолоп і ненависник,— морські штани, синю шапочку з двома каплунячими перами і синій пояс у зелену смужку. Потім роззув його й повів до Пантагрюеля.

— Чи ви знаєте це опудало? — спитав він.

— Ні, вперше бачу,— відповів Пантагрюель.

— Таж це король АнархІ А я надумав зробити з нього порядного й статечного чоловіка. Всі ці вражі королі тільки й уміють, що чинити зло людям, задля власних примх — дурних, жорстоких і свавільних — збурювати світ війнами. А я хочу, щоб він навчився якогось гарного й

корисного ремесла... О! Навчу-но його торгувати зеленою підливою! Ану, паскуднику, гукай: "Кому зеленої підливи? Кому?*

Король покірно вигукнув:

— Кому зеленої підливи? Кому?

— Не так! — невдоволено мовив Панург.— І цього ти не вмієш! Хрипиш, як стара катеринка!

Він узяв Анарха за вухо та й почав крутити, приказуючи:

— Ану ще разі Іще!

— Кому зеленої підливи? — вереснув Анарх.— Кому?

— Молодець! Уже краще! І пелька, й горлянка, нівроку, здорові... Отепер, коли ти вже не король, почнеш жити по-справжньому, по-людському! Бо, бачу, люди з тебе будуть!

Панург як у воду дивився. З Анарха вийшов чудовий продавець зеленої підливи. І готував цю підливу він сам. Виходила вона в нього дуже смачна, люди охоче її купували й прихвалювали Анарха.

А Панург і далі ним клопотався. Не минуло й двох днів, як він оженив Анарха на підтоптаній, але меткій і бадьористій молодичці, ще й грошей дав на вінчання та на весільний бенкет. Гарно пригощали на цьому бенкеті: вареними баранячими головами, смаженою свининою з гірчицею та тельбухами з часником. Гості танцювали під скрипку, на якій грав сліпий музика.

Послав Панург і Пантагрюелеві весільного частування — аж п'ять возів. Пантагрюель геть усе поїв і заслаб на живіт; довелося лікарів викликати, і вони, дякувати богові, його відволодали.

Видужавши, Пантагрюель подарував молодятам будиночок на тихій вуличці та кам'яну ступку — товкти цибулю та різні присмаки на підливу. І стали вони жити своєю працею — Анарх продавав підливу, а дружина господарство обходила.

Щоправда, згодом дійшов до мене поголос, що дружина Анархом попихає, навіть б'є його, а він усе терпить, не лає и, не сварить і пальцем не чіпає.

РОЗДІЛ XV

Про те, як Пантагрюель перебрався в Дипсодію,

як подарував Панургові замок

і як Панург з'їдав свій хліб ііце на пні

Ставши володарем Дипсодії, Пантагрюель перш за все поселив там величезну колонію своїх співвітчизників — понад дев'ять мільярдів чоловік: усіляких ремісників і навчителів усіх вільних наук. Зробив він це не тільки тому, що Утопія була надто залюднена і в ній тісно було жити, і не стільки через те, що в Дипсодії 'земля добре родила,— а щоб розвинути, прикрасити й збагатити цей пустельний край. Та головне — він хотів виховати у дипсодів почуття обов'язку і звичку до послуху. Правити в цьому за приклад і мали його спів-вітчизники-утопійці, давні та вірні його підданці. Вони не знали й знати не хотіли, не визнавали й визнавати не хотіли, не шанували й шанувати не хотіли ніякого іншого володаря, крім Пантагрюеля. Вони іще немовлятами, з материнським молоком всмоктали лагідність і згідливість його правління й відчували це протягом усього свого життя. Отож Пантагрюель знав напевне: хоч

куди закине їх доля — вони скорше зречуться життя, ніж бодай у чомусь ослухаються чи бодай чимось зрадять свого володаря. І такі самі будуть їхні діти та діти їхніх дітей. І вірність цю та послух переймуть від них народи, що їх Пантагрюель приєднає до своєї держави.

Саме так і сталося. Минуло всього лише кілька днів, і дипсодів було навернено на відданість, слухняність, працьовитість. Навіть більше: вони перевершили в цьому утопійціві І тільки на єдине вони ремствували: на те, що досі нічого не чули, нічого не відали про Пантагрюеля — напрочуд мудрого й доброго правителя.

Дивна це річ? Незбагненна? Та ніі Люди завжди роблять охоче і з великим завзяттям те, що їм до душі.

Ось послухай, що я тобі скажу, мій читачу! Аби завоювати країну й тримати її в покорі та послуху, не треба грабувати, руйнувати, гнобити, душити її народ і правити ним з допомогою нагаїв та кайданів. Народ не треба їсти, пожирати і глитати. Його слід напувати молоком, доглядати, забавляти — як малу дитину. Його слід захищати від бур-ураганів, берегти й боронити від усяких інших напастей — як молоденьке деревце. Його слід жаліти, леліяти , плекати — як хворого, що одужує після тяжкої недуги.

І тоді народ вважатиме свого володаря й правителя найкращим поміж усіх володарів та правителів світу.

Згадаймо Осіріса, великого царя єгипетського. Він підкорив собі всю країну — і не так зброєю, як тим, що осипав народ милостями й щедротами, навчав його розумного й здорового життя, видавав мудрі закони. І народ, за велінням Юпітера, прозвав його Енергетом, себто Благодійником.

Гесіод у свою "Ієрархію" вводить добрих демонів (або ангелів, або геніїв — як хочете назвіть). Це тому, що він має їх за посередників між

богами та людьми, тому, що вважає: вони вище людей, але нижче богів. Гесіод прирівнює їх до царів.

Таким був Александр Македонський.

Таким був Геркулес: ставши володарем Всесвіту, він захищав своїх підданців од страховиськ, а також од гноблення, утисків, від усякого злодійства. Він пильнував справедливість і правосуддя, доброчинствував, забував усі кривди, заподіяні йому.

Отим-то Гомер в "Іліаді" називає добрих володарів та великих царів захисниками народів.

Ось якою ворожбою, ось якими чарами, ось яким приворот-зіллям можна втримати те, що так важко було завойовувати. Завойовник — хоч король, хоч маєтний князь, хоч філософ — лиш тоді правитиме спокійно, коли справедливість він поставить понад відвагу. Адже відвагу він уже показав, воюючи й перемагаючи, а справедливість свою покаже тим, що складе та видасть указ, узгоджений із волею, прагненнями та намірами народу, і тим, що кожного з своїх підданців наділить правами.

А той правитель-володар, який чинить по-іншому, не тільки втратить те, що завоював і набув, але й уведе себе в ганьбу та неславу. Бо з того, що надбане неправедним, підлим шляхом, користі не було, нема і ніколи не буде...

Пантагрюель поклопотався про те, щоб уряд Дипсодії подарував Панургові замок з угіддями, ланами, пасовиськами, отарами, стадами й табунами, садами й виноградниками. Цей маєток давав щороку понад шість мільярдів реалів прибутку.

Панург узявся хазяйнувати, і то так старанно, що десь через два тижні пустив за вітром прибуток аж на три роки вперед. Тринькав він гропгі на гулянки та учти, на частування всіх, хто тільки стукав до нього

у браму. За його велінням вирубували ліс, спилювали товстелезні дерева тільки на те, щоб продати попіл; він брав гроші наперед, купував усе втридорога, а продавав за безцінь — одне слово, з'їдав свій хліб іще на пні.

Пантагрюель про це знав, але не гнівався, навіть не дратувався. Адже я казав вам, що він був найкращий з-поміж усіх людей. Будь-який вчинок своїх підданців він мав за вчинок добрий. Він нікого не осуджував, нікого не гудив, нікого не таврував. Він ніколи нічим не смутився, не хвилювався, не обурювався. Бо всі скарби — і ті, над якими розкинулось небесне склепіння, і ті, що їх ховає в собі земля,— не варті того, аби через них тліло наше серце, бунтувався розум і збурювались почуття.

Пантагрюель тільки зауважив, що коли Панург і далі житиме так, як живе, то він ніколи не забагатіє.

— А хто хліб має, той лиха не знає! — докинув він. Панург відповів, що на багатство йому начхати; хай

Пантагрюель цим не переймається.

— Головне для мене — весело жити! — додав він.— А ще — бачити вас, мосьпане, спокійним і вдоволеним. Іншого багатства мені не треба!

На цьому розмова й скінчилася.

Другого дня Панург на знак того, що він назавжди хоче лишитися в свого володаря, звелів проколоти собі вухо і вставити в нього золоте кільце, в яке була вправлена блоха92. Потім він узяв чотири лікті товстого сукна, пошив довгий і широкий плащ, убрався в нього, скинув штани,, окуляри свої почепив на капелюх і подався до Пантагрюеля.

— Що сталося, Панургу? — здивовано спитав Пантагрюель.— Що це на вас за одяг?

— У мене в вусі блоха,— відповів Панург.— Я хочу одружитися.

— То й одружуйтесь собі на здоров'я,— усміхнувся Пантагрюель.— Радий це від вас чути. Тільки дивно мені, що ви так убралися. Хіба закохані ходять без штанів, у товстих плащах до п'ят та ще й не добереш якого кольору? Жоден порядний чоловік такого плаща на себе не одягне!

— Та це ж не плащ, а тога! — вигукнув Панург.— У тоги вдягалися стародавні римляни за мирних часів. Мені осоружні воєнні походи, тож і військові об ладунки осоружні. Від них у мене на плечах мозолі... Геть панцир! Геть лати! Геть спис і меч! Хай живе тога!.. Мосьпане, я прийшов до вас порадитись — одружуватися мені чи не одружуватися? Як одружуватись — проситиму вашого благословення.

— І одружуватись раджу, і благословення залюбки дам,— сказав Пантагрюель.

— А може, не одружуватися?

— Не одружуватись — то й не одружуватись.

— Отакої! Невже ви хочете, щоб я вік свій звікував один як палець, без дружини?

— Ну, то одружуйтесь!

— А що, як мені попадеться погана жінка? Що, як вона буде брехлива, невірна, лиха, скупа? Як буде нечупара, недбайло? Краще вже померти, ніж із такою жити!

— Ну, то не одружуйтесь.

— А якщо я візьму собі жінку гарну, чесну, статечну, дбайливу й роботящу?

— Тоді одружуйтесь.

— А що, як вона буде і вірна, і статечна, і роботяща, але буде мене бити? Чував я, що порядні жінки — сварливі, що вони гіркі й пекучі, мов перець. А я — ви ж це знаєте — теж не покірний баранчик. Хай бодай замахнеться — дам лупки! І по руках битиму, і по ногах, і по голові, і сукню на ній пошматую. Нечистий дух пильнуватиме п грішну душу просто біля порога!.. Ні, краще довіку такого клопоту не мати!

— Ну, то не одружуйтесь.

— Воно-то так... А що, як я, боронь боже, занедужаю? Нікому буде мене доглядати! То лікарі враз із світу зведуть. Ні, краще одружитися.

— Ну, то й одружуйтесь. Благословляю!

— А що, як жінка зрадить мене, коли я лежатиму недужий? А що, як знущатиметься з мене, а потім іще й обчистить? Тоді хоч тікай з дому світ за очі!..

— Краще не одружуйтесь.

— Краще-то краще, але ж тоді не буде в мене законних дітей — синів і дочок,— яким я передав би свій герб та ім'я, яким заповів би свою маєтність і спадкову, і надбану... Раками присягаюся: одного чудового дня я надбаю неабияке багатство, ще й ренту добру матиму!.. Нікому буде мене розраджувати в клопоті-турботі, нікому втішати в журбі-тузі — так, як щодня ви розраджуєте, як щодня втішаєте любого вашого батечка Гаргантюа...

— А бодай вам! Одружуйтесь!

— Лишенько, ви мене зовсім з пантелику збили! То "одружуйтесь", то "не одружуйтесь"!

— А чого ж би ви хотіли? — вигукнув Пантагрюель.— Хіба тут угадаєш? Одні, одружившись, знаходять щастя, інші — горе. До того ж, я не знаю, кого ви хочете брати. Як путяща жінка — беріть, як непутяща — не беріть. О, мені сяйнуло! Треба поворожити! Ну, хоч би на віршах великих поетів — Овідія чи Гомера. А втім, і тут напевне не вгадаєш.

— Чого ж тоді ворожити на тих поетах? — знизав плечима Панург.— Краще вже кісточки розкинути.

— Та й на кісточках ворожба не дуже правдива,— зауважив Пантагрюель.

— А що ж тоді певне й правдиве?

— Сни! Тільки не всі сни пророчі, а ті, що сняться тоді, коли Аврора — вранішня зоря — розсіє нічний морок. І ще — як ви хочете, щоб вам наснився віщий сон, то напередодні зречіться всіх земних почуттів: кохання, ненависті, надії, страху. І — не забудьте! — не можна на ніч наїдатися. Повечеряйте кількома солодкими грушами, сливами, вишнями, двома-трьома яблуками, та й годі.

Панург зробив усе так, як радив Пантагрюель.

Наступного ранку він знову прийшов до нього. В Пантагрюеля саме сиділи Епістемон, брат Жан-Нищитель, Понократ, Евдемон та Карпалім.

Панург повідав, що йому приснилася молода дружина, дуже гарна, привітна й весела. Вони .з нею любо гомоніли й милувалися. А потім

раптом дружина приставила йому до лоба ріжки. І враз обернулась на сову, а він, Панург, на бубон.

Панург та його друзі стали думати-гадати, що цей сон означає. Кожен тлумачив його по-своєму, і ніяк не могли дійти вони згоди.

Панургові врешті урвався терпець, і він сказав:

— Ой, біда! Бачити я всіх вас бачу, а що ви кажете — не чую. Це тому, що я страшенно хочу їсти. Адже голодне черево нічого не чує! Я ж сьогодні не снідав і вчора не вечеряв! Брате Жан, ходімо снідати! Коли я добряче поснідаю, то часом і без обіду можу перебути. Але без вечері — ні! Як це можна не вечеряти? Природа сотворила день, щоб ми трудилися, міцнішали, дужчали. І щоб нам було легше й зручніше, подарувала свічку — тобто мовби каже: "Любі й хороші мої дітки! Годі працювати! Незабаром настане ніч. Тож час вам підживити свої сили м'яким запашним хлібом, добрим вином, смачними стравами. А потім лягайте спати! Вранці прокинетесь веселі та дужі і з великою охотою станете до праці". Це розумів навіть той добрий папа, який увів піст — до третьої години пополудні. А вже після цього — їж скільки влізе! Колись рідко хто обідав — хіба що ченці та каноніки. Та їм же тільки й діла, бо що не день — то свято. Сідали до столу, навіть настоятеля не підождавши. А вже за столом, як запихаються, ладні чекати скільки завгодно. І вечеряли так само. І тепер звичай такий самий... Та що тобі, брате Жан, розказувати — ти сам це добре знаєш... Ну, то ходімо, не барімося! Мені вже живіт до спини підтягло. Конче треба натоптати його хлібом, зайчатиною, а тоді ще й солоненьким "ратаєм".

— Он ти про що! ^— засміявся брат Жан.— Оце вже заспівав по-монастирському. "Ратаєм" ченці називають бика, який тягне рало, точніше, тяг його. З нього варять смачнющу юшку. Варити п треба дев'ять годин. Тож ченці, перше ніж іти до утрені, чимчикують до святої каплиці (так вони називають монастирську кухню) і ревно клопочуться, щоб юшка була вчасно приставлена до вогню. Частенько самі й вогнище розпалюють. Адже .<ратай" повинен уваритися й упріти: так він і для

зубів м'якший, і для піднебіння солодший, і для черева ситніший. Смачно й ситно попоїсти — єдина мета і спонука мешканців монастирів. Ченці — їй же богу! — їдять не для того, щоб жити, а живуть для того, щоб їсти. Вони певні, що тільки для цього і на світ з'явилися. Ходімо, Панургу! До столу.

— Ах ти ж мій любий ченчику, хитрунчику ти мій! — вигукнув Панург.— Ходімо! І ви всі з нами!

Аж тут обізвався Епістемон:

— Осягнути, передбачити, розпізнати й проекти чужу біду — це вміє кожен, всі люди на це годні. А проекти, розпізнати, передбачити й осягнути біду власну мало хто годен. В Езопових <Притчах" про це мовиться так: людина приходить на світ цей із саквами: спереду в них напхані чужі лиха та похибки — тож вони в людини завжди перед очима. А власні лиха й похибки напхані ззаду, тож бачать їх тільки ті, кого сподобив на це господь.

РОЗДІЛ XVI

Про те, як Панург ходив до Панзуйської віщунки, до славнозвісного ворожбита Гер-Тріппи, до знаменитого паризького блазня Жоана

Коли вони поснідали, Пантагрюель мовив до Панур-га:

— Бачу, Панургу, ви й досі вагаєтесь: одружуватись вам чи не одружуватись. То поїдьте в Панзу — там живе стара віщунка. І Епістемон хай їде з вами.

Панург та Епістемон посідали на коней і вирушили в путь. їхали вони три дні, поки добулися до віщунки. Це була стара-престара баба, зморшкувата, беззуба, худюща, скарлючена мало не до землі, вдягнена в лахміття. Жила вона у вбогій халупі.

Віщунка саме варила юшку з зеленої капусти, кісточок старого бика і зжовклого сала.

Вона спершу не хотіла й говорити з прибульцями, та завбачливий Панург піддобрив її шістьма копченими телячими язиками, горщиком каші, баклагою вина і гаманцем з блискучими золотими. Прийнявши такі щедрі дарунки, віщунка згодилась поворожити Панургові.

Ворожила вона довго. І фартухом накривалася, і дерев'яний черевик з ноги знімала, і прядку крутила, і веретено обертала, і вогнище мітлою замітала, а потім кинула туди пів-оберемка вересу й суху лаврову гілку. Здвигала йлечима, ворушила пальцями, плямкала й жувала губами, мов мавпа, що їсть раків. Зненацька вона щось крикнула не своїм голосом і якоюсь химерною мовою. У Панурга та Епістемона аж мороз поза шкірою пішов.

— Ушиваймося звідси!— мовив Панург.— Це ж вона нечисту силу прикликає, а я, правду кажучи, її боюся. Ходімо, Епістемоне! Не буду я одружуватись!

Аж тут віщунка схопилася з місця й вибігла попереду Панурга в садок. Там росла смоківниця. Віщунка тричі п трусонула. Із смоківниці впало вісім листочків. Віщунка підібрала їх, щось написала на кожному, а тоді пустила за вітром, мовивши:

— Як хочете, шукайте, як зможете, знайдіть; на тих листочках написана ваша доля.

З тим вона почалапала до своєї халупи, ще й дверима за собою хряпнула.

Панург і Епістемон кинулись збирати листочки. Насилу познаходили — вітер їх розвіяв,— склали по порядку.

Ось що було написано на листочках:

Зчистить жінка лузгу з честі твоєї. Жевжики юні пурхатимуть навколо неї. Соки смоктатиме з тебе вона, Злупить ще й шкуру — та не сповна.

Це пророцтво геть спантеличило Панурга.

— Оце так навіщувала!— вигукнув він.— Епістемоне, розтлумач мені, що це означає!

— Не беруся,— відповів Епістемон, хвилинку поміркувавши.— О, та тут недалечко живе знаменитий ворожбит Гер-Тріппаї й Він прорікае майбутнє з допомогою астрології, геомантії, хіромантії, метопоман-тії94. їдьмо до нього: я певен —— він нам допоможе.

На другий день вони поїхали до Гер-Трішш. Панург подарував йому плащ, підбитий вовчими шкурами, величезний двосічний меч в оксамитових піхвах і півсотні золотих.

Гер-Тріппа пильно глянув на Панурга і сказав:

— Ти скидаєшся на чоловіка, якого обдурено. І не тільки обдурено, а й осміяно та знеславлено.

Він узяв Панургову руку, глянув на долоню й додав:

— Така лінія буває лише в чоловіка, нещасливого в подружньому житті.

Далі Ґер-Тріппа поставив на Панурговій голові пером кілька крапок, з'єднав їх лініями й об'явив:

— Воістину й направду: якщо ти одружишся, подружнього щастя не зазнаєш.

Потім він спитав Панурга, який на нього складено гороскоп при народженні, і розгорнув карту неба. Придивившись до розташування зірок і планет, Гер-Тріппа тяжко зітхнув і мовив:

— Тщ9 безталаннику, не знатимеш ти щастяі Жінка твоя буде невірна, до того ж вона тебе битиме й оббиратиме. Останню сорочку зніме... Так показують зірки.

Після цього Гер-Тріппа взяв гілку тамариску й став її розглядати.

— О, він узяв саме те, що треба,— зауважив Епісте-мон.— Це дерево називають віщим.

— Двоєдушна й нещира буде твоя жінка I Це сказав мені тамариск 1 —вигукнув нарешті Гер-Тріппа.

Панург хотів був щось спитати, та Гер-Тріппа не дав йому мовити слова.

— А то іще можна послухати, як співають віщі птахи, або подивитися, як вони літають... Чи постежити, як годують священних качок. Я перевірю по них свою ворожбу.

— Цвях тобі в підошву, паскуднику!— вигукнув Панург.— Коли всі обдурені чоловіки вишикуються й підуть урочистим походом до короля скаржитись — ти понесеш їхню корогву! Ви тільки гляньте на цю поторочу! Хвалиться, що все бачить, знає й розуміє, а звичайнісінький собі злодюжка узяв та й пошив його в дурні! Епістемоне, ходімо звідси! Подалі від цього дурила, від цього біснуватого! Хай маячню його слухають біси! Вони, либонь, раді прислужитися такому пройдисвітові! Ото дурний, ото дурний — аж світиться!

Гер-Тріппа дуже образився на Панурга.

— Якщо ви мені не вірите,— мовив він з гідністю,— йдіть до інших ворожбитів. Тільки від них знову до мене вернетесь! Бо лише я вмію ворожити по-справжньому! Я вмію ворожити на вогні, на воді, на повітрі, на землі, на ситі, на вівсяному борошні, на вугіллі, на кістках, на зернятках маку й сезаму, на сирі, на ладані, на фігових листочках, на ослячій голові, на прованській олії, на воску, на сокирі, на димові, на глині, на попелі, на рослинах, на рибах, на свинях, на птахах, на віршах, на небіжчиках, яких я вмію воскрешати. Хоч їжте мене — відповідь буде та сама!

— Іди ти к нечистій силі, брехливий йолопе, баламуте! — вигукнув Панург спересердя.— Бісів чаклун, антихристів віщун! Ти б іще загадав мені підкласти під язик смарагд або камінь гієни чи повирізувати язички в одудів або серця в зелених жаб! А може, запропонуєш зжерти серце й печінку дракона? А після цього накажеш слухати ячання лебедів — мовляв, тільки тоді я взнаю свою долю,— як це колись було заведено в месопотамських арабів?! Епістемоне, друже, мерщій тікаймо звідси! Мені подих забило, горлянку стисло від його варнякання! Дідько б його взяв! Тьху на нього!

Повернувшись додому, Панург розповів про відвідини Гер-Тріппи.

Пантагрюель довго сидів замислений, аж урешті сказав, що до ворожбитів більше не треба ходити, а краще запросити на обід богослова, лікаря, суддю та філософа й спитати поради у них.

— Адже ми самі і все, що ми маємо, зводиться до трьох речей: душі, тіла та майна,— докинув Пантагрюель.— Богослови клопочуться за наші душі, лікарі дбають за тіло, судді — за маєтність. Що ж до філософів, то вони здатні розв'язати будь-яке питання, найскладніше та найзаплутаніше.

За дорученням Пантагрюеля до богослова, лікаря, судді та філософа пішов Карпалім і запросив їх на недільний обід.

Коли гості зійшлися й посідали до столу, Панург, шанобливо вклонившися, розповів про свій клопіт і попросив допомогти йому мудрою порадою.

Уважно його вислухавши, богослов, лікар, суддя та філософ стали один по одному давати відповіді. І були ті відповіді такі велемовні та велемудрі, такі заплутані, незрозумілі та непевні, такі двозначні та химерні, що в бідолашного Панурга голова пішла обертом, а перед очима попливли червоні кола.

— Лишенько!— жалібно вигукнув він.— Слово честі, я почуваюся так, ніби сиджу на самісінькому дні того темного колодязя, де, як твердить Геракліт95, схована істина! Нічогісінько не бачу, нічогісінько не чую! Одурів, очманів! Ой, мене заворожено! Присягаюся плоттю — я відступаюсь, присягаюся кров'ю — я зарікаюсь, присягаюся душею — я здаюсь! Рятуйте! Оце пояснили, оце напутили, оце напророчили!

Пантагрюель щедро обдарував гостей, а тоді звернувся до Панурга:

— Друже мій любий, ви мов та миша, яка влипла в смолу: що дужче вона смикається, то глибше вгрузає... Ось що я вам пораджу. Розумників світу цього ви вже чули, і відповіді їхні вас не вдовольнили. То підіть до якогось дурня. Може, він щось путнє вам скаже. Адже ви знаєте, що поради й пророцтва дурнів допомагали і маєтним князям, і королям, навіть королівства рятували. У Парижі колись жив знаменитий дурейь-блазень Жоан. То він двох добродіїв, які зайшли в запеклу сварку, розсудив так, що мудріше годі й розсудити. Хочете розкажу?

Якось у харчівню біля Пті-Шатле зайшов голодний носій. Він дістав окраєць хліба, сів перед рожном із печенею і заходився їсти хліб. Гадав, що коли хліб просякне запахом печені, то буде він і смачніший, і

ситніший. Хазяїн харчівні його не чіпав. Та коли носій дообідав, хазяїн схопив його за барки і став правити гроші за запах печені. Носій сказав, що він нічого не винен — адже запах витає в повітрі й навіть по вулиці розноситься. Чом же тоді хазяїн з перехожих не вимагає платні?.. Та хазяїн розсердився і став погрожувати, що забере в носія гаки, коли той не заплатить. Носій схопив ломаку. Почалася бійка. Звідусіль збіглися люди, і поміж них — Жоан, паризький блазень. Побачивши його, хазяїн сказав:

— Хай ось він нас розсудить!

— Про мене, бодай би ти вдавився, клятенний скупію! — мовив носій.

Вислухавши і хазяїна, і носія, блазень Жоан попросив у носія срібну монету. Той дав йому турінський філіпп. Жоан поклав монету на ліве плече, ніби зважуючи її. Потім підкинув на долоні, ніби визначаючи, чи не фальшива. Тоді підніс до правого ока, ніби роздивляючись карбування. Нарешті брязнув кілька разів монетою об рожен.

Усі дивилися на нього мовчки. Хазяїн терпеливо чекав, а носій мало не плакав. Він був певен, що не бачити йому більше своїх грошей.

Вдаривши монетою об рожен, Жоан підніс своє блазенське брязкальце, мов берло, насунув на лоба ковпак, кілька разів кахикнув і вирік:

— Суд постановляє: носій, який разом із хлібом з'їв запах цечені, заплатив хазяїнові дзвоном своїх грошей. Суд ухвалює: відпустити з миром і позивала, і відповідача без сплати судових витрат! Справу закінчено.

Всі люди визнали, що такий вирок — найсправедли-віший.

— Я приєднуюсь! Пане Пантагрюель, ви мені слушно радите. Піду до дурня! Тільки бажав би я, щоб моїм порадником був не просто собі дурень, а най-блазнюватіпшй із дурнів, найдурніший із блазнів! Найвеликомудріших ми вже послухали — тепер послухаємо найвеликодурніших!

— То їдьмо до Трібуле96 — це саме той, хто нам потрібен,— відповів Пантагрюель.— Він живе в Блуа. Ні, ми не поїдемо. Я виряджу до нього Карпаліма.

Карпалім повернувся через п'ять днів з найблазню-ватішим із дурнів, найдурнішим із блазнів — архі-дурнем.-архіблазнем Трібуле.

РОЗДІЛ XVII

Про те, як Панург питав поради в Трібуле

Панург подарував Трібуле свинячий міхур із сухим горохом, дерев'яну визолочену шпагу, баклагу вина і мірку рум'яних солодких яблук.

Трібуле почепив шпагу при боці, взяв міхур, випив усе вино і з'їв півмірки яблук.

Панург розповів йому про свою притугу і просив поради.

Ледве встиг він доказати, як Трібуле вдарив його кулаком по карку, ляснув по носі міхуром, тицьнув У руку баклагу і, покрутивши головою, забубонів:

— Цур мені, пек менії Пуста довбешко! Волинко ти бізансейська, стережися ченчика, волинко ти з ріжками.

Він відскочив і замахав своїм міхуром, у якому гучно заторохтів горох. І більше не мовив жодного слова — як заціпило. А коли Панург хотів іще про щось спитати, Трібуле замахнувся на нього дерев'яною шпагою.

— Отакої! — вигукнув Панург.— Що він дурень, то й без свічки видно, але я вже всім дурням дурень, коли надумав питати у нього поради.

— Не гарячкуйте, Панургу,— озвався Пантагрюель.— Я спробую витлумачити вам те, що сказав Трібуле. Перш за все; ви таки дурень. Бо тільки найдурніший із дурнів хоче під старість одружитися. Далі: Трібуле вас попереджає, що на вашу подружню честь зазіхатиме саме чепчик. Бізансейська волинка означає, що ваша жінка буде рогатою, горлатою і надокучливою, мов ті волинки, на яких грають селяни в Бізансе. Гепнувши вас кулаком по карку й ляснувши по носі міхуром, Трібуле дав на здогад, що жінка вас битиме, водитиме за ніс та оббиратиме, як ви, пригадую, обібрали недавно дітей — поцупили в них свинячоґо міхура...

— Ба ніі — вигукнув Панург.— Що дурень — я згоден, такий уже зроду. Проте всі люди на цьому світі — дурні, та й сам світ страшенно дурний. Недарма ж премудрий Соломон сказав, що дурнів на світі не злічиш, бо ліку їм немає.

Що ж до всього іншого, то ви, мосьпане, або не дочули, або не второпали. Трібуле сказав не "стережися ченчика", а "бережи маля". Себто як у нас із жінкою знайдеться дитинча, то жінка повинна добре його доглядати. Волинка — це означає, що жінкою моєю буде селяночка, а не вельможна дама. Я з того й раденький! Гарненькі простоволосі пастушки куди кращі, ніж придворні красуні, вичепурені й напахчені! По карку Трібуле мене вдарив просто так. Певно, подумав, що я — юний паж... А що по носі міхуром мазнув — це натяк на те, як ми із жінкою голубитися будемо, як весело розважатимемося. Адже після

весілля так і буває... Ні, слово честі, цей Трібуле — милий і добрий дурень! Гріх думати про нього зле. Я не держу на нього серця.

Одного тільки не розумію — навіщо він пхнув мені в руки порожню баклагу.

Оввa! Таж баклага порожня! О, здається, я здогадався! Так воно і є! Цей мудрий дурень, цей багато-думний і аж ніяк не недоумкуватий дурень радить мені просити пророцтва в оракула97 Божественної Пляшки! І ось вам святий хрест — я не одружуся доти, доки не почую, що скаже той оракул! Один мій приятель, розумний і достойний чоловік, знає, де стоїть храм Божественної Пляшки, в якому перебуває оракул. Мосьпане, їдьмо до оракула! Я знаю — ви до мандрів охочі, бо з натури вельми цікаві й допитливі. Певен я — ми побачимо такі чудеса, яких і в казках не буває!

— А чого ж? Я залюбки помандрую,— відповів Пантагрюель.— Тільки спершу треба залагодити кілька справ. Адже мандрівка буде небезпечна...

— Чим же вона небезпечна?— урвав Пантагрюеля Панург.— Від мене, щоб ви знали, всі небезпеки щодуху тікають, аж курить за ними...

— Чудово!— мовив Пантагрюель.— Ось ми зараз сядемо, порадимось і все гарненько обміркуємо. Ні, спершу треба вирядити Тріоуле назад до Блуа...

Пантагрюель підніс Трібуле багатий гостинець — одяг із золотої парчі, і дурень поїхав додому.

Пантагрюель сказав, що треба насамперед попросити дозволу й благословення в його батька, а їхнього володаря Гаргантюа.

— Авжеж, до батечка вашого неодмінно треба поїхати,— погодився Панург.— Без його благословення вирушати не можна.

— Нам потрібен розумний і досвідчений проводир, а також тлумач,— провадив Пантагрюель.

— Я ж кажу, що в мене є приятель — звуть його Ксеноман 98,— він буде нам і за чудового проводиря, і за тлумача! — вигукнув Панург.— А по дорозі ще й завезе нас у країну Ліхтарію ^ і візьме Світосяйний Ліхтар. Ліхтар освітлюватиме шлях до оракула. Ксеноман прислужиться нам так, як Сівілла прислужилася Енеєві, коли той зійшов у Єлісейські поля.

— Ну, коли так, дорогою ми не знудимось!— весело засміявся Пантагрюель.— Отже, їдьмо до Гаргантюа — мого славного батечка — і спитаємо його ласкавої згоди!

РОЗДІЛ XVIII

Про те, як Пантагрюель готувався до мандрівки

Приїхавши до Гаргантюа, Пантагрюель розповів йому, як жив увесь цей час, як переміг кололя Анарха і завоював Дипсодію, про заведені там порядки і звичаї. Потім повідав про задуману мандрівку й попросив у батька благословення.

Гаргантюа, вислухавши сина, сказав:

— Дуже мені втішно, любий мій сину, що ти хочеш побачити світ. Я певен — мандрівка піде тобі на добро. Багато про що дізнаєшся, багато чого осягнеш, загартуєш тіло і дух. Я даю свою згоду й благословляю тебе та всіх друзів. За єдиним тільки шкодую — за тим, що немає в тебе дружини й дітей. Тобі давно вже пора женитися. І я хотів би, щоб ти одружився, а тоді вирушав у мандрівку.

— Батечку, мій любий, прошу вас, не силуйте мене!— відповів Партагрюель.— Я спершу хочу світ побачити, мудрого оракула почути. Може, він і мені якусь пораду дасть... Коли повернуся, тоді й про шлюб подумаю. А ви, батечку, тим часом наречену мені напитуйте.

— Ну що ж, коли моє невлад, то я з своїм назад,— мовив Гаргантюа. — Отже, пускайся в мандри! Візьми з собою Епістемона, брата Жана і ще кого сам схочеш. Грошей зі скарбниці бери скільки знадобиться. Купуй кораблі, спорядження, наймай лоцманів, керманичів, команду. Як тільки повіє ходовий вітер, піднімай вітрила — і в путь! Я підшукаю тобі наречену, сину мійі А вже учту весільну справлю таку, що й не-бові жарко стане!

Пантагрюель попрощався з батьком і вирушив у путь. По кількох днях він прибув у гавань Талассу. З ним приїхали Епістемон, Панург, брат Жан-Нищи-тель, нині Телемський абат, та інші друзі цього достойного дому, а поміж них і Ксеноман, вельми тямущий, допитливий і охочий до мандрівок добродій.

У Талассі Пантагрюель купив караван кораблів — стільки, скільки взяв колись із Саламіна Аякс I00? як греки йшли на Трою: караків, гал^р, бригантин, гал іонів, шхун. Усі кораблі були добре обладнані й оснащені. Найняв Пантагрюель лоцманів, керманичів, веслярів, вояків, всіляких ремісників-майстрів, тлумачів, навантажив кораблі гарматами, ядрами, пищалями, списами, мечами, іншою зброєю, панцерами, латами, шоломами, харчами і всяким потрібним у дорозі скарбом. Узяв грошей — стільки, щоб вистачило на тривалу мандрівку.

Отак спорядившися, Пантагрюель став чекати ходового вітру.

РОЗДІЛ XIX

Про те, як дванадцять Пантагрюелевих кораблів вийшли в море

Пантагрюель надумав відплисти із Таласси в червні.

Ксеноман накреслив на морській карті світу, яку дав йому Гаргантюа, їхній шлях до оракула Божественної Пляшки.

Корабель, на якому мав плисти сам Пантагрюель, був таламегоюш — найбільшим і найпотужнішим з-поміж усіх суден каравану. На кормі його не прапор майорів, а височіла величезна пляшка — наполовину срібна, наполовину золота, ще й оздоблена яро-черво-ною емаллю.

На кормі другого корабля красувався старовинний ліхтар, виточений з прозорого каменю. Ліхтар показував на те, що мандрівники навідають по дорозі країну Ліхтарію.

Корму третього корабля прикрашав величезний порцеляновий кубок.

На кормі четвертого сяяв золотий глек з двома вухами, схожий на античну урну.

Високий прегарний дзбан, усипаний смарагдами, стояв на кормі п'ятого корабля.

Величезний металевий кухоль, схожий на ті кухлі, з яких п'ють ченці, стояв на кормі шостого корабля.

На кормі сьомого — велетенська лійка, виточена з чорного дерева, оздоблена інкрустацією.

Ііа юрмі восьмого — золота келих дамаського карбування.

На кормі дев'ятого — ваза червоного золота.

На кормі десятого — чаша з духмяного райського дерева алое в оправі кіпрського золота.

На кормі одинадцятого — золота корзина для винограду, розцяцькована мозаїкою.

Корму дванадцятого корабля увінчувала здоровенна кухва тьмяного золота, прикрашена великими індійськими перлами.

Коли зібралася команда і всі Пантагрюелеві друзі—Панург, Понократ, брат Жан, Ешстемон, Гімнаст, Евсфен, Карпалім, Різотом і Ксеноман, великий слідопит і мандрівник,— Пантагрюель звернувся до них із коротким напутнім словом. Потім вони прочи-

тали молитву, а тоді посідали до накритих на палубі столів. Потрапезувавши, розійшлися по кораблях, і незабаром вітрила напнув вітер.

РОЗДІЛ XX

Про те, як Пантагрюель послав до свого батька Гаргантюа поштового голуба

Наші мореплавці пливли три дні й три ночі, а четвертого дня вдалині замрів острів. Звався цей острів Медамоті 102.

Пантагрюелеві кораблі причалили до острова. Всі зійшли на берега Пантагрюель спитав, хто править островом. Йому відповіли: королює тут Філофан |03.

Матроси стали вантажити на кораблі барила з прісною водою, а Пантагрюель подався на набережну. З ним пішли й друзі. На набережній уже третій день вирував ярмарок, на який щороку заїжджалися всі найбагатші купці Африки та Азії.

На ярмарку було стільки всякого товару — і то дивовижного! — що очі розбігалися.

Панург, Епістемон та брат Жан накупили собі картин.

Пантагрюель попросив Гімнаста, щоб той сторгував йому сімдесят вісім килимів, кожен завдовжки чотири і завширшки три ту ази, витканих із фрігійського шовку та вигаптуваних золотом-сріблом. На цих килимах було зображено життя й усі подвиги Ахіл-ла 104.

Опріч того, Гімнаст купив Пантагрюелеві трьох молодих єдинорогів 106 та одного таранда 106 — його продавав скіф.

Таранд — незвичайна тварина. Завбільшки він як бик, голова в нього оленяча, з прегарними гіллястими рогами, копита роздвоєні, шерсть довга, як у ведмедя. Зловити його дуже ва;$:ко — не тому, що він надто прудконогий, а, головне, тому, що, коли треба, він умить змінює колір відповідно до місця, де пасеться,— наче англійський лікаон, наче той 10 , наче хамелеон — така цікава й незвичайна ящірка, що Демокріт присвятив їй цілий трактат, у якому описав чудесні її властивості.

6*

131

Таранд набуває кольору трави, кущів, дерев, скель — усього, до чого наближається. Я бачив це на власні очі. Коли до таранд а підійшов Панург у своєму сірому плащі-тозі, таранд посірів, коли підступився Пантагрюель у червоній мантії — почервонів, коли біля нього став

лоцман у білій одежі — побілів. (Щоб не забути — хамелеони червоних та білих кольорів не прибирають.)

Навіть більше: я бачив, як таранд змінював колір під впливом різних почуттів — подиву, страху. Він сперпгу зеленів, а трохи згодом жовтів, блакитнів, ставав бурим, бузковим — геть-чисто гребінь в індика залежно від того, сердиться індик чи чогось злякався...

А коли таранд спокійний, він має т&кий колір, як менський осел — сірий із темними смугами.

Гуляючи по ярмарку, Пантагрюель раптом почув гарматні постріли, а потім радісні вигуки. Він повернув голову до гавані. В гавань заходив корабель. Це був корабель Гаргантюа — найбільший і найкращий з усіх його суден. Звався він "^Селідон" |08, бо корму його прикрашала "морська —ластівка", кута з бронзи.

"Морська ластівка" — це риба з широкими, перетинчастими, мов у кажанів, крилами-плавцями. Вона блискавично перелітає над водою відстань в одну ту азу — я це сам бачив, хоч вірте, хоч не вірте. Отож цей корабель був такий само легкий і стрімкий; здавалося, він не пливе, а лине морем. На ньому приплив стольник Гаргантюа — той доручив йому довідатися, чи все в Пантагрюеля гаразд, і передав синові листа.

— А чи привезли ви з собою небесного вісника — голуба? — спитав Пантагрюель.

— Привіз, ось він, у кошику.

То була голубка з голубника Гаргантюа. Якби з Пантагрюелем сталося якесь лихо, він би прив'язав їй до лапки чорний ремінець. Та в нього все було гаразд, і він прив'язав голубці до лапки білу шовкову стрічку, після чого випустив її. Голубка шугнула високо вгору й за мить зникла з очей. Вона полетіла до Гаргантюа з добрими вістями. Летіла

швидше вітру, бо вдома в голубнику на неї чекали пташенята,— і вже через дві годиші Гаргантюа знав, що син його живий, здоровий і веселий.

Пантагрюель тим часом прочитав батькове послання, розпитав у стольника, як батькові ведеться і чи при доброму він здоров'ї, а потім написав відповідь.

Після обіду "Хелідон" підняв вітрила й відплив.

Пантагрюель послав батькові в подарунок усі сімдесят вісім килимів, куплених на ярмарку, трьох єдинорогів під попонами із золотої парчі й таранда під шовковим, золотом гаптованим чепраком. А стольникові він підніс товстий золотий ланцюг з діамантами, рубінами, смарагдами й перлами. До того ж, він подарував усій команді "Хелідона* по п'ятсот екю із зображенням сонця.

РОЗДІЛ XXI

Про те, як мореплавці зустріли корабель, що йшов до Ліхтарії, і про те, як Панург сторгував у купця барана, а тоді втопив і купця, і всіх баранів

Пантагрюелеві кораблі знову вийшли в море. Пливли вони чотири дні, а на п'ятий день зустріли купецьке судно. Судно було французьке. Йшло воно з країни Ліхтарії. І Пантагрюель та його друзі, і купці, зустрівшися, щиро зраділи: одні з того, що почують вісті про суходіл, другі з того, що почують вісті про море.

Пантагрюель став розпитувати купців про Ліхта-рію — хто і як нею править, який там живе народ і що він робить.

Купці відповіли, що народ у Ліхтарії лагідний і сумирний, працьовитий і веселий.

А через годину Панург полаявся з одним купцем — власником чималої отари баранів. Завелися вони через дрібницю. Як по правді, купець перший роздрочив Панурга і перший схопився за шпагу. Та, на щастя, шпага заіржавіла на морському повітрі й не витягалася з піхов.

Панург покликав Пантагрюеля. Разом з ним прибіг брат Жан із щойно нагостреним мечем. Скрутненько довелося б купцеві, якби в сварку не втрутився Пантагрюель.

За хвилину Панург та купець уже тиснули один одному руки.

Пантагрюель запросив усіх до обіду.

Вставши з-за столу, Панург прошепотів на вухо Пантагрюелеві:

— Прошу, не втручайтеся більше! Ось побачите, яку я втну штуку з цим купцем!

Він підійшов до купця і, низько вклонившись, мовив:

— Зробіть мені велику ласку — продайте одного барана.

— Ти ба, чого захотів! — вигукнув купець.— Продайте йому барана! Та з тебе покупець як із шила корабель! Ви тільки гляньте, люди добрі, на його пику І Справжнісінький грабіжник з битого шляху!

— Що це ви таке на мене кажете? — лагідно заперечив Панург.— Я всього тільки й прошу, щоб ви мені продали одного-єдиного барана! Скільки ви за нього хочете?

— А ти як думаєш? Хіба ж сам не бачиш — барани мої дрвгорунш!109 Це ж із них Ясон стриг золоте руно! Від них веде початок орден

Бургундського дому! 110 Ти тільки глянь, які вони тілистії А які здорові — мов тури!

— Отож я прошу у вас милості: продайте мені одного баранчика,— смиренно правив своєї Панург.— Я заплачу дзвінкою монетою. Скільки ви хочете? Кажіть ванту ціну!

— Голубе, таж я не про це!

— А про що ж?

— А про те, що тебе часом не Робеном-бараном кличуть?

— Може, так і кличуть.

— А ти часом не королівський блазень?

— Блазень — то й блазень, коли ви так гадаєте,— зітхнувши, мовив Панург.

— Ха-ха-ха! — зареготав купець.— То ти — королівський блазень, і звати тебе Робен-баран! А глянь-но он на того мого барана! Його теж звуть Робен! Робен! Робен! Ро-о-бе-е-не-е!

"Бе-е-е-е!" — бекнув баран.

— Чудовий голос, авжеж? — сміючись, вигукнув купець.

— Чудовий, ще й який чудовий!

— Ну, приятелю, слухай, що я скажу! Ось терези: на одну я мого Робена поставлю, на другу станеш ти. Ладен закластися на сотню

бушських слимаків — ти вмить підскочиш так високо, як того дня, ноли тебе повісять вгору чи вниз головою.

— Та я й на іншого барана згоден, не таког-о> вгодованого та тонкорунного!— торочив Панург, мовби й не чуючи клинів купця.— Продайте мені баранчика, благаю!

— Ой, чоловіче, знав би, про що просиш! Та з руна моїх баранів тчуть тільки руанські сукна!111 Із шкури виготовляють такий сап'ян, що куди тому турецькому! А з кишок роблять струни на арфи та скрипки! І ти хочеш, щоб я тобі продав такого чудового, такого незрівнянного барана?!

— Ну, продайте, зробіть божеську ласку! Ось гроші! А я вам довіку дякуватиму і в молитві згадуватиму!

Панург показав купцеві гаман, набитий золотом.

— Ой, добродію, добродію!— провадив купець, не дивлячись на гаман.— А чи знаєш ти, що печеню з моїх баранів їдять тільки королі та принци? Смачна, соковита, м'якенька — губами їсти можна!

— Продайте баранчика! Хочете, на коліна перед вами стану? — відповів на це Панург.— Заплачу, скільки скажете! Скільки?

— Ну і йолоп же ти, шановний! Кажу тобі — таких баранів у всьому світі немає! Якщо удобрити землю борошном, змеленим із їхніх рогів, то за півроку спаржа виросте — несіяна, неполивана, неполена! А лопатки, а сідло, а окостики, а ніжки, а ребра, а боки, а ошийок! А печінка, а тельбухи, а кишки! Усьому цьому ціни немає!

Аж тут озвався хазяїн судна, якому набридло слухати купцеву похвальбу:*

— Чи ти ба — розносився зі своїми баранами! Хочеш продати — кажи ціну, не хочеш — затули пельку! Годі товкти воду в ступі!

— Я продам барана тільки з пошани до вас,— мовив купець.— Хай дає мені три турських ліври й забирає якого хоче барана.

— Дорого правите!— вигукнув Панург.— Та в наших краях такий баранчик уп'ятеро дешевше коштує.

— Бодай би тебе трясця вхопила, бовдуре!— відгукнувся купець.— Побий мене лиха година, коли кожен із моїх баранчиків не коштує вчетверо більше того, що ти за нього даєш! Ні глузду, ні кебети в довбешці не маєш!

Панург мовчки віддав купцеві гроші, схопив здоровенного вгодованого барана і, завдавши його собі на плечі, поніс до борту. Баран відчайдушно бекав.

Інші барани, почувши бекання, й собі забекали і повернули голови в той бік, куди потягли їхнього брата.

А купець невдоволено мовив:

— Бач, якого вибрав — найгладшогої Коли треба, метикує, шельма! Ой, як мені шкода цього баранчика! Ой, люди добрі, та я ж віддав його за безцінь! Ой, баранчику мій, жаль мені тебе, жаль!

Аж тут Панург, так само мовчки, жбурнув барана в море. І тої ж миті всі барани, бекаючи й мекаючи, почали стрибати з палуби в воду. Годі було їх втрима-' ти! Адже в баранів така звичка: куди один — туди й усі! Недарма Арістотель називав барана найдурні-шою і найтупішою худобиною.

Побачивши, як гинуть його барани, купець знетя-мився з жаху. Він бігав по палубі, кидався до борту, намагаючись зловити бодай одного барана — та де там! Барани сліпма стрибали у воду й тонули...

Тоді купець схопив за шерсть одного з баранів, який іще не встиг шубовснутр в воду, і хотів був витягти його на палубу, сподіваючись, що за ним полізе решта. Однак дужий баран шарпнувся — і впав1 разом з купцем у воду. Купець з бараном ураз зникли у хвилях, і тільки бульки пішли, тільки піна зашумувала...

Пастухи й гуртівники металися по палубі, переймаючи баранів. Та марна була це праця. Не встигли вони заблагати бога про допомогу, як на палубі не лишилося жодного барана.

— Егей! Хоч одна бараняча душа тут є? — вигукнув Панург, вимахуючи веслом.— Де баран Ро-бен? Де? Катма! Ну що, мосьпане, ну що, брате Жан, ловку я втнув штуку?

— Штука — всім штукам штука! — сміявся брат Жан.— Шкода тільки грошиків — лежать тепер на дні морському!

— Ет, що ті гроші! — махнув рукою Панург.— Я натішився на п'ятдесят тисяч франків, не менше! Ну, а тепер можна й вітрила піднімати! Брате Жан, чепчику мій любий, затям гарненько: немає жодної людини, якій би я не віддячив або принаймні не подякував за ласку чи послугу. Я добро завжди пам'ятав, пам'ятаю і пам'ятатиму. Але кривдникам своїм я мстився, мщу ся й завжди буду метатися! Такий уже я є. *

РОЗДІЛ XXII

Про те, як мандрівники припливли на острів Родичів, а потім на острів Сутяг, і про те, що вони там побачили

Наші мореходці підняли вітрила і під легким південно-західним вітром попливли далі. Пливли два дні, а на третій побачили невеличкий острів, СХОЖИЙ обрисами на Сіцілію, і причалили до нього.

Остров'яни були з вигляду дуже чудні — геть усі безносі, точніше, замість носів у всіх стриміли жирові тузи. До того ж, як з'ясувалося незабаром, усі вони були родичі, тож і острів цей називався островом Родичів. Щоправда, родичалися вони якось по-дивному. Ніхто нікого не називав ні батьком, ні матір'ю, ні сином, ні дочкою, ні братом, ні сестрою, ні дядьком чи тіткою, ні племінником чи племінницею, ні дідусем чи бабусею, ні онуком чи онукою, ні хрещеним батьком, ні хрещеною матір'ю, ні сватом, ні кумом,— як це скрізь заведено. Приміром, хтось вітався:

— Добрий день, моя сцієнонько! А друга відгукувалась:

— Добрий день, мій дельфінчику! Один обзивався:

— Добрий день, моє масельцеї А друга відповідала:

— Добрий день, мій сирочкуі Один кликав:

— Агов, моє сонечко! А друга відказувала:

— Я тут, моє віконечко! Один прощався:

— Бувай, моя в'язочко! А друга відмовляла:

— Бувай, мій мотузочку! Один запрошував:

— Ходи до мене, моя скоечко! А друга кричала:

— Зараз прийду, мій слимачкуІ

Пантагрюель слухав, чудувався і нічого не міг збагнути. Аж після того, як він із друзями зайшов до корчми пообідати, і його запросили на весілля, що саме там гуляли, йому проясніло в голові. Старий Шкарбан женився на гарній молоденькій Туфельці, а молодий бравий Чобіток вінчався із старезною

Пантофлею. Пантагрюелеві пояснили, що Шкарбан хоч і старий, та добре змащений салом, тому Туфелька й пішла за нього, а Пантофля хоч і підтоптана, ба навіть стоптана, зате гаптована золотом, а бравий Чобіток до золота ласий...

— А бодай би всі запалися! — сказав Пантагрюель.— Друзі, мерщій відпливаймо з цього паскудного острова!

Вони відчалили від острова Родичів і вийшли в море. Надвечір другого дня кинули якір біля великого, багатого й людного острова. Звався він Шелі — тобто Спокій,— і правив ним король на ім'я святий Коровай. Він гостинно зустрів Пантагрюеля й повів до свого замку. Біля брами їх чекали королева з доньками та придворними дамами. Вони розцілували мандрівників.

Коровай став умовляти Пантагрюеля, щоб той погостив у нього кілька днів, та Пантагрюель відмовився, сказавши, що саме віє ходовий вітер, отже, гріх із цього не скористатися.

Мореплавці попливли далі і через день причалили до острова Сутяг. На цьому острові жило багацько прокурорів, суддів, адвокатів та сутяг. Вони зустріли Пантагрюеля в гавані, однак не запросили пообідати й перепочити з дороги, а тільки безперестану кланялися, згинаючись у перегин, і гуртом торочили, що вони раді прислужитися, але не задурно — за платню. Один із наших тлумачів розповів Пантагрюелеві, в який незвичайний спосіб ці люди заробляють собі на прожиття. Вони дозволяють себе лупцювати! Навіть більше — самі про це просять! А

коли їх тривалий час ніхто не б'є, то вони самі, дружини їхні та діти помирають голодною смертю.

— Ось як це буває,— сказав тлумач.— Коли чернець, священик, лихвар чи адвокат заміряються когось згубити, вони наймають сутягу. Сутяга починає цькувати жертву: позиває, пише доноси, всіляко допікає. Так буває доти, доки кривдженому урветься терпець. І тоді починается! Він хапає кийок чи шпагу — що трапить! — і б'є сутягу по тімені або викидає у вікно. Після цього сутяга на якийсь час заспокоюється. Биття для нього — це радість і щастя, бо тепер сутяга може злупити гроші не тільки з ченця, священика, лихваря чи адвоката, а і з того, хто*його бив.

— А я знаю, як можна врятуватися від сутяг!— вигукнув Панург.

— Просимо вас, розкажіть,—сказав Пантагрюель.— Нам буде цікаво послухати. Та, певне, й корисно...

— Жив собі шляхетний добродій на ймення де Баше — добрий, мирний і веселий чоловік. Він саме повернувся з воєнного походу, коли гладун-настоятель, бевзь і мурмило, почав тягати його по судах і писати на нього наклепи, так собі, ні за що ні про що. Та не сам — найняв для цього сутягу.

Коли сутяга дуже вже дозолив Добродієві де Баше, той придумав, як помститися.

Він послав слугу по свого пекаря Луара та його жінку, по священика Удара, який, за тодішнім звичаєм, служив у де Баше ключником, і по Трюдона — свого барабанщика.

Коли вони поприходили, де Баше звернувся до них із такою мовою:

— Любі мої друзі, ви бачите й чуєте, як щодня знущається й глумиться з мене сутяга. Тож я надумав його провчити й назавжди відвадити від свого дому. Та без вашої помочі мені не обійтися. Послухайте, що я придумав. Ви, Луаре, і ви, пані, вберіться в розкішні весільні строї, а тоді йдіть до великої зали — так, начебто маєте стати до вінця. Ось вам сто золотих на одіж. Ви, Ударе, теж приходьте в залу — у новій ризі та єпітрахилі — так, наче збираєтесь вінчати Луара. А ви, Трюдоне,— обернувся де Баше до барабанщика,— приходьте туди з флейтою і з барабаном. Я запрощу до великої зали сутягу. Коли молодий поцілує молоду — бийте в барабан! А тоді стусоніть разів кілька молодого, молоду, священика... Легенько стусайте — тільки для годиться! Ви ж знаєте — так на весіллях у нас заве дето... Та коли дійдете до сутяги — не жалійте кулаків! Бийте, лупцюйте, гамселіть, копайте, гатіть, цідіть! Ось вам залізні рукавиці, підбиті козячим, хутром. Хто найкраще відлупцює сутягу — довіку буде мені другом. Суду не бійтеся, я всіх вас виручу.

Сутяга має ось-ось надійти.. Ви, Трюдоне* станьте біля брами. Тільки не сплутайте сутягу з якимсь порядним чоловіком! Коли побачите, що до брами підходить або під'їздить на миршавій шкапині чоловік із срібною обручкою на великому пальці лівої руки та з напханою торбою — будьте певні: ото сутяга і є! Відразу йдіть до великої зали й починайте комедію!

Трюдон пішов і став біля брами, Луар із жінкою подалися купувати весільні строї, а Удар убрався в парчеву ризу та нову єпітрахиль.

По недовгім часі вони зійшлися в великій залі.

А тут сутяга нагодився. Трюдон ґречно до нього привітався й мовив:

— У нас сьогодні весілля. Столи вже накриті! Ласкаво просимо! Частуйтеся, гуляйте — хай молодим завжди добре ведеться!

Сутязі тільки того й треба було. Сів він за стіл, наївся по зав'язку, вина напився, аж посоловів.

Потім його повели до великої, зали. Побачивши де Ваше, сутяга схилився в догідливім уклоні, а потім сказав, що де Ваше повинен іти до суду. Де Ваше люб'язно відповів, що незабаром піде, і дав знак Луа-рові, Ударові й Трюдонові.

Ті завзято замолотили кулаками.

Ото дали сутязі хльосту! Зламали шість ребер, вибили щелепу, засвітили ліхтарі під очима. А гуль наставили — страшне! І все мовби жартома!..

Ледве допхався сутяга додому після "весільного частування". Костоправи та лікарі добряче біля нього попоходили, поки відволодали.

Цю приключку ніхто вголос не згадував, але знав і пам'ятав кожний.

Через кілька днів до де Ваше завітав другий сутяга — довготелесий молодик — тягти його до суду за намовою гладуна-настоятеля.

Де Ваше саме грав із дружиною в карти, доньки його — в бабки, пекар Луар місив тісто, жінка просіювала борошно, священик Удар щось підраховував, інші слуги бавились у м'яча.

Побачивши під брамою сутягу, пекар, пекариха і священик побігли перевдягатися, а де Ваше вийшов його зустріти.

Сутяга впав навколішки і попросив не гніватись на нього — мовляв, він чинить волю гладуна-настоятеля, а його хата скраю...

Де Ваше запросив і цього сутягу на "весілля".

Били сутягу так, що з носа в нього юшка потекла, а з очей посипалися іскри. А потім прив'язали йому до рукавів зелену й жовту стрічки, посадили на коня й погнали геть із двору. '

І тут було роботи костоправам та лікарям...

Через кілька дтгів гладун-настоятель знову вирядив до де Баше сутягу — вже третього,— а з ним послав двох охоронців.

І цьому сутязі та його охоронцям дали жару! Ще й розіграли комедію так, ніби він почав бійку перший, сказавши, що, за звичаєм, весілля без бійки не обходиться. Отут запрацювали кулаки в залізних рукавицях! А потім слуги прикинулись, ніби їх тяжко поранено. Вони зойкали, стогнали^ благали в бога відпусту. Сутязі та охоронцям-свідкам стало прикро й соромно за те, що наробили такої біди добрим людям. Вони просили вибачення і поїхали з замку сумні та понурі. А вдома сказали, що де Баше — добродій шляхетний і щедрий, що ніколи не гуляли вони на такому багатому весіллі. У всьому винні вони самі, бо перші затіяли бійку.

Відтоді сутяги до де Баше не потикалися, а про його "весілля* люди стали складати прислів'я та примовки.

— Цікава оповідка,— обізвався Епістемон, вислухавши Панурга.— Та, як на мене, не сутяг треба було "частувати", а гладуна-настоятеля. Адже вони діяли з його примусу. Чим же вони винні, небораки?

— Не заходьте в суперечку,— мовив брат Жан.— Зараз я перевірю, хто з вас має слушність.

Він дістав гаман, вийняв із нього сто екю і гукнув до збориська сутяг:

— Гей, хто з вас хоче заробити двадцять золотих екю? І знаєте як? Охочого спершу відлупцюють, а потім заплатять йому грошики.

— Я! Я! Я! — один поперед одного закричали сутяги.— Бийте мене! І мене! І мене! Аж поки впаду! Аж поки очі закочу! Аж поки тями рішуся! Я хочу заробити! І я! І я! І я!

Брат Жан вибрав одного — червонопикого, з товстою срібною обручкою на великому пальці правиці — і вже підніс був свою поперечку від хреста. Аж тут один молодий цибатий сутяга заволав, що червонопикий хоче його з торбами по світу пустити і що якби на їхньому острові Сутяг можна було заробити тільки на тридцяти ударах палиць, то двадцять вісім цей зухвалець забирав би собі.

Брат Жан з великою охотою став лупцювати червонопикого сутягу, аж поки той нарешті впав на землю. Та коли чернець забряжчав перед його носом гаманом із грішми, сутяга вмить скочив на рівні й радісно засміявся.

— Ваша велебносте! Вибирайте ще когось! Бийте скільки схочете! Ми й візьмемо дешевше від цього здирника! — загукали інші сутяги.

— Геть звідси! — репетнув червонопикий.— Мене вибрано, а не вас! Та я вас усіх позиватиму! Ваша велебносте, бийте мене ще!

Сутяги підскочили до Панурга, потім до Епістемо-на, тоді до Гімнаста, слізно благаючи, щоб їм полатали боки — хай навіть за невеличкі гроші! — а то доведеться голодом мордуватися.

Та ні Панург, ні Епістемон, ні Гімнаст не глянулись на їхні благання.

Наповнивши бочки прісною водою, мореходці посідали на кораблі й підставили вітрила ходовому вітрові.

РОЗДІЛ XXIII

Про бурю на морі й про те, що робили в цей час Пантагрюель, Панург, Епістемон, брат Жан та інгиі

Пантагрюель сидів, замислившись, на палубі й дивився на море. Брат Жан хотів був спитати, чому він невеселий,— аж раптом лоцман гукнув:

— Дивіться, як закрутився флюгер! Незабаром ударить буря!

Пантагрюель глянув — справді, флюгер шалено крутився.

— Треба опустити вітрила,— сказав Пантагрюель лоцманові.

Лоцман тієї ж миті віддав розпорядження згорнути вітрила.

За якусь хвилину море завирувало, і в борти кораблів ударили велети-хвилі. Налетів шквал, закрутив водяні смерчі, застогнав, завив, заревів; небесне склепіння заблищало, заяріло, загриміло — і полив дощ, сипонув град. Стало темно, аж чорно, тільки блискавиці розтинали морок. Море заходило ходором. "Здавалося, настав предвічний хаос, у якому мішма змішалися, злилися всі стихії — земля, повітря, вогонь і вода.

Панург вибіг на палубу, розглянувся навсебіч, а тоді сів, зігнувшись у три погибелі.

— О боже, боже, чому я на цій палубі, чому не на сухоДолі? — жалібно вигукнув він.— Ой лишенько! Ця хвиля зараз накриє корабель і всіх нас змиє в море! Хлопці, оцту мені! Мене заливає холодний піт! Я закляк і затерп! Ще мить — і хвилі розіб'ють, розтрощать нашу таламегу! Це мить — і я потону! Рятуйте! Не дайте загинути! Ви мене чуєте? Рятуйте!

Пантагрюель тим часом підійшов до щогли і, як загадав йому лоцман, обіруч схопився за неї.

Брат Жан, Епістемон, Гімнаст, Понократ, Евсфен, Карпалім, Різотом і Ксеноман поскидали плащі та куртки й побігли на поміч матросам.

Тільки Панург не зрушив з місця. Сидів скоцюрбле-ний на палубі й скиглив:

— Ой, гину, ой, потопаю! Ой, рятуйте!

— Гей ти, страхополоху! — гукнув брат Жан, якому урвався терпець. — Чого сидиш на карачках, мов та мавпа, і ревеш коровою? Краще б допоміг нам!

— Бе-бе-бе, бу-бу-бу! — пробелькотів у відповідь Панург.— Ой, потопаю! Ой, гину! Ой, смертонька моя близько! Ой, горе мені, горе! Вода вже хлюпає у мене в черевиках, налилася за комір... Зараз ця бісова... ой, не бісова — ця божа хвиля переверне наш корабель! Ми підемо на дно, рибам на харч! Брате Жан, друже мій вірний, ченчику мій, велебний отче, висповідайте мене! Ось я вже став на коліна — бачите?

— Стонадцять чортів тобі в печінку! — гаркнув брат Жан.— Та ти візьмешся до роботи, хиренна душе, плаксію нікчемний, чи так і сидітимеш?!

— Отче велебний, ченчику милий, братику, гріх лаятись у таку лиху годину! — простогнав Панург.— Ось завтра лайтеся скільки завгодно! Ой-ой-ой! Вода нас заливає! Бе-бе-бе, бу-бу-бу! Я не можу дивитись на це розбурхане море!.. Ой, зараз потонемо! Тому, хто перенесе мене на суходіл, я щедро віддячу — щороку даватиму мільйон вісімсот тисяч золотих! Ой, та дозвольте хоч духівницю скласти!

— Оце розпатякався! — скрушно похитав головою брат Жан.— Знайшов час думати про духівницю! Над нами нависла смертельна небезпека, і ми мусимо із шкури вилізти, але вирятуватися з неї! Оце буревій!

Гімнасте, сюди, на корму 1.. Ліхтар погас! Пропали ми! Зараз провалимось у самісіньке пекло!

— Ой, боже, боже наш милосердний! — вереснув Панург, почувши останні слова брата Жана.— Невже отак і пропademої Ой, потопаю! Ой, уже по мені дзвонять!

— Оце верещить! — мовив брат Жан.— Хоч вуха затуляй. Гей, юнго, не лови гав. Відпомповуй воду! Молодець, хлопче!

— Прооі! Потопаю! Помираю! Віддаю богові ду-пгуі — знай волав Панург.— Всім прощаю! Живіть собі! Ой, святий Михаїле Орський, ой, святий Мико-лаю! Порятуйте мене! Присягаюся святим хрестом — я вам капелу збудую! Ой, у мене вже влилося із вісімнадцять відер води. Яка вона солона! Яка вона гірка!

— Замовкни, бо зараз я почастую тобою морського вовка! — крикнув брат Жан.— Весляре, та веслуй-бо швидше! Завзятіше налягай на весла! Так, так, молодчага!.. Оце так блискавка! Оце так грім! Видно, все бісове плем'я з ланцюгів зірвалося! Все пекло танок завело — із бубнами, із бубонцями, із брязкальцями!

— Ой, брате Жан, не згадуйте нечистого, бо господь вас покарає! — благально мовив Панург.— Що ж його робити! Не дам собі ради!.. А може, чогось попоїсти? Чував я, що як у бурю під'їси, то й страх ураз минає. Там у нас, здається, є печеня з козлятини? Принесіть мені, уклінно прошу!

— Що ти верзеш, дурню!? — обурено вигукнув брат Жан.— Та поможи ж нам, тигре ти смугастий! Це ж, либонь, ти сам і накликав бурю своїм бубонінням!.. Ану всі на борт! Юнго! Ось линва, тримай и міцніше! Я зав'яжу вузол! Понократе, Епістемоне, геть од борту — зараз туди блискавка вдарить! Веслуй веселіш! Бадьоріш! Стрімкіші Шлюпки готуй!.. Що? Розтрощило корму? Мені начхати! Я живий і цілий! Юнго, на бакборт! На бакборті

— Бе-бе-бе, бу-оу-бу! — белькотів тим часом Панург.— Я гину, я гину. Ой, уже ні землі, ні неба не видно! З чотирьох стихій уже лишилося тільки дві — вода й вогонь! Капітане! Благаю — доправте мене на суходіл! Я вам свій замок подарую! ДрузіІ Киньте якір! Лоцмане, киньте лот — виміряйте, чи тут глибокої Чи можна тут пити настоячкц, не нахиляючись?

— Спускай реї! — скомандував лоцман.— Пильнуй вітрила! Галси нижче! Носом — проти хвилі! Лягай у' дрейф!

— Де ми? — спитав Пантагрюель.— Що буде з нами?

— У дрейф! У дрейф! — повторив лоцман.— Боюсь, що тільки чудо може нас урятувати...

— У дрейфі — підхопив брат Жан.— На штирборт! Оце так буря! Друзі, а хильнімо-бо винця перед смертю! А ви там, нагорі, тримайтеся! Коли у нас свято Всіх святих? Як на мене, то сьогодні не свято, а похорон! А свято — то не Всіх святих, а всіх пекельників!

— Лишенько! — заволав Панург.— Брате Жан, та що ви таке кажете! О, не занапастіть своєї дупгі! Ой, потопаю! Бе-бе-бе, бу-бу-бу! А чи не дати всім нам якусь святу обітницю? Ой, дозвольте хоч два слова духівниці написати! Ой. лишенько, ой біда — ми опинилися поміж Сціллою і Харібдою!112

— Отакої! — обізвався Епістемон.— Хіба зараз час про духівницю думати, Панургу? Треба думати про те, як вийти з цієї халепи... Та й навіщо вам духівниця? Ми або врятуємось, або потонемо. Якщо врятуємось, то духівниця вам ні до чого. Якщо ж потонемо, то й духівниця на дно піде!

— Ні, її приб'є хвилею до берега,— заперечив Панург.— А там саме гулятиме якась царівна. Вона знайде духівницю і вволить останню мою волю: поставить меш над морем чудовий пам'ятник...

— Та замовкни нарешті! — гукнув брат Жан.— Іди помагати! Скільки можна тебе кликати? Адже ми можемо потонути!

Аж тут пролунав гучний голос Пантагрюеля:

— Друзі! Я бачу землю! Земля недалеко! До того ж, на півночі вияснюється! І вітер ущухає!

— Вітер стихає! — підтакнув лоцман.— Ану до великої стеньги! Веслуй веселіш! Повертай кермо! Крути! Крути! Молодці!

— І я бачу землю! — вигукнув Епістемон.— Бачу світло маяка! Бачу гавань! А на пристані люди юрмляться!

— А он і дозорні судна пливуть нам назустріч,— сказав лоцман.— Ми врятовані! Ура! Ура!

— Оце золоті слова! — вигукнув Панург.— Ми врятовані! Ура!

— Бач, якої заспівав! — мовив брат Жан.— Який же ти боягуз! Геть з-перед моїх очей! Гей, Гімнасте, неси сюди глеки і дзбани! І м'ясця шматочок прихопи!

— Ну, друзі, нам уже нічого боятися,— весело сказав Пантагрюель.— Дивіться, скільки суден пливе до нас! Одне... Друге... Третє... Аж тридцять! Це добрі остров'яни вислали їх нам на підмогу! А хто це так скиглив і верещав? Та й досі, чую, верещить... Чого боятися? Адже я тримаю щоглу міцніше, ніж двісті линв!

— Це Панург! — відповів брат Жан.— Сидить і дрижаки ковтає. Тільки з нього й діла!

— Що ти вигадуєш? — вигукнув Панург.— Чого 6 це я дрижаки ковтав? Адже все гаразд, усе чудово! Буря вгамовується. Коли ваша ласка, я зійду на берег перший — маю на цьому острові нагальну справу. А може,підсобити вам? Завжди радий! Ось мотузочку оцю скручу! Ви ж знаєте — я завжди й у всьому перший! Неабиякий відчайдух! За боягуза ніхто й ніколи не мав мене.

— Згорнути вітрило! — крикнув лоцман.

— О, саме це і я хотів сказатиі.. Брате Жан, а чому це ви сидите згорнувши руки? Негоже так, негоже! Треба допомагати матросам! Матроси!

Почувши Панургову мову, Епістемон — він стояв біля правого борту і тримав линву так міцно, аж на руці в нього виступив кривавий рубець,— сказав:

— Як по правді, коли почалася буря, я злякався не менше від Панурга. Проте опанував себе й заходився допомагати команді. Я знав: тільки гуртом можна відвернути біду. А до слізних благань богові байдужке...

— Ви герой! — вигукнув Панург.— Ну, то берімось до праці! Брате Жан, і не соромно вам ледаря святкувати? Я тут криваві мозолі натираю, а він витрішки справляє! Відсьогодні я вас буду називати "брат Жан-

лінько"! Пане матрос! Пане лоцман! Пане каштан! Які-бо завтовшки борти на нашому кораблі?

— Та пальців зо два буде,— відповів капітан.

— Ой-ой-ой! То ми були всього за два пальці від смерті?! А проте, я не злякався! Я хоробрий, як лев! Мені сам чорт не брат! Мене навіть прозвали Відчайдухом! Одного тільки я боюся — небезпеки!.. Ну, мерщій зійдемо на берег! Веслярі г тягніть драбину І Шлюпки ближче І Чим вам допомогти? Ото напрацювався — мов чотири воли заразом... А їсти як хочетьсяі.. Місця тут, бачу, гарні, привільні... Певно, й люди добрі та привітні... На берег! Гей, хлопці, я з вами! Не жалійте мого поту! Треба в поті чола працювати, а не лінуватися, як ось брат Жан! Тільки й роботи йому, що вино з глеків хлебтати! Таке вже воно, оте каптуряче поріддя! Наш брат Жан до того ще й боягуз: ледве що, душа в нього у п'яти ховається!.. А яка чудова погода!

— Ну й меле, ну й меле! Як млинок! — мовив брат Жан, похитавши головою.— Ні, чоловіче, ти таки даремно перепудився, сутаною своєю присягаюся! Тобі не судилося ні потонути, ані втопитися! Тебе або повісять, або підсмажать живцем, як святого великомученика! Пане Пантагрюель! Якщо вам потрібен плащ на дощ, накажіть із Панурга шкуру злупити — чудовий вийде плащ! Або чоооти з неї пошийте! Хоч по яких калюжах бродитимете — ноги будуть сухі! Па-нургу, друзяко, не бійся води! Не знаю, якою ти смертю помреш, але що не потонеш — об заклад побитися ладен!

— Ет, не про те зараз мова,— відповів Панург.— Ви чули, що я дав обітницю святим Михаїлові та Миколаєві спорудити капелу? То я мав на гадці кропильницю, в яку наливатимуть трояндову водицю!

— Оце мудрагель так мудрагель! — озвався Евсфен.— Як тут не згадати ломбардське прислів'я: Pas-sato el pericolo, gabato el santo ,l3.

РОЗДІЛ XXIV

Про те, як Пантагрюель зійшов на острові Макреонів хи, і про те, що буває, коли помирають прадавні герої

Пантагрюелеві кораблі причалили до острова, який звався островом Макреонів. Остров'яни зустріли мандрівників люб'язно й поштиво. Володар, старий мак-робій 115, хотів був одразу відпровадити їх до палацу, щоб вони попоїли й відпочили з дороги. Однак Пантагрюель відмовився. Він підождав, поки всі матроси зійдуть на берег, звелів їм скинути з себе мокрий одяг і вдягнути сухий, а потім позносити з кораблів найсмачніші наїдки та добре вино.

Остров'яни теж понаносили всякої всячини, і господарі та гості сіли разом обідати.

Після обіду Пантагрюель сказав, що треба полагодиш кораблі, і матроси охоче стали до роботи. Остров'яни взялися їм допомагати. Поміж них були і теслі, й ковалі, і всякі інпгі ремісники. Всі працювали дружно й завзято.

Тим часом старий макробій, на прохання Пантагрюеля, повів його по острову. Острів був чималий, проте тільки в трьох гаванях і десяти околицях жили люди. На великих обширах ріс ліс — густий і високий. В лісі мандрівники побачили руїни стародавніх храмів, гробниць, пірамід і пам'ятників. На них були написи, епітафії — арабською, агарянською, слов'янською й ще багатьма мовами. Допитливий Епістемон списав деякі з них.

Старий макробій спитав у Пантагрюеля, як вони зуміли завести кораблі в гавань за такої бурі.

— Доля над нами зласкавилась,— відповів Пантагрюель.— Адже ми — мирні мандрівники; ми не веземо з собою ніякого товару на продаж,

ніякої корисливої мети не маємо; ми — допитливі знаттєлюби і вирушили в цю подорож для того, щоб знайти й побачити оракула Божественної Пляшки Бакбук та послухати його пророцтво щодо питання, яке надзвичайно цікавить одного із нас... А буря була лютенна, що й казати! Ми такого страху натерпілися — бодай і не згадувати! А чи ви, бува, не знаєте, чого це вона знялася? Часто у ваших краях бувають такі бурі?

— Шановні мандрівники! — відповів старий макробій урочистим голосом.— Ви припливли до острова, який за давніх часів славився на весь світ багатством і могутністю. А тепер, як бачите, він убогий і майже безлюдний.

У цій дрімучій пущі живуть великі герої. Всі вони вже дуже старі й один по одному вмирають. Гадаю, що комета, яку ми бачили три дні підряд, зненацька погасла тому, що вчора один із героїв помер. І, я певен, люта буря теж знялася через це. Коли всі герої здорові, то острів наш, та й усі ближчі острови — справжні острови погідності, і море пестить наші береги ласкавими хвилями. А коли хтось із героїв умирає, то в пущі розлягаються зойки — тужливі й жасні,— і насувається морок, і небо вергає громами та блискавками, і море бурхає грізними хвилями. А на всіх нас нападають страшні недуги, і приходять до нас злигодні.

— Слушні ваші слова! — вигукнув Пантагрюель.— Це все одно, що смолоскип чи свічка: поки" вони горять, то осявають і зігрівають усіх нас, усім дарують радість. А коли згасають, то куряться і чадять — і вже всім вони відразливі, всім ненависні. Отак і ці великі й чисті дупгі: поки вони не розлучилися з тілом, сусідство їх мирне, корисне, радісне й почесне. А коли ці душі відлітають, над суходолами та островами блискають блискавки, гуркочуть громи. Ллють дощі, сиплеться град, здригається земля. На морі здіймаються й навісніють бурі-урагани. І змінюються релігії, і руйнуються царства, і падають республіки, і стогнуть-волають народи...

Кожен жорстокий тиран із цього радіє. <Після мене хай земля змішається з вогнем!" — тобто: чХай згине, хай пропаде весь світ!" А Нерон навіть так казав: <Не після мене, а ще за мене..."

А втім, шановний макробію, немає лиха без добра! Якби не буря, ми б не причалили до цього острова, не спізналися б із вами, не почули б вашої розповіді. А як мудро ви все тлумачите! Справді-бо, небо не може не радіти з того, що на нього прилинуть такі високі й прекрасні душі. І воно за кілька день сповіщає землю, що з неї мають відлетіти ці дупгі. Воно засвічує комети й метеори. Навіть більше: небо хоче показати тим, хто ходить по землі, що вони не достойні жити поряд з такими прегарними, шляхетними душами, і приголомшує страходивами, надприродними віщуваннями... Саме цьому ви й були свідками.

— А хіба герої вмирають? — здивовано спитав брат Жан.— Я гадав, що вони безсмертні — так само, як боги й напівбоги.

— Деякі вмирають, а деякі — безсмертні,— відповів Пантагрюель.— Я певен, що не всі підвладні ножицям Атропос 116. Безсмертний той, хто має ясний і високий розум. Що ж до напівбогів, то вони, як твердить Гесіод, живуть по дев'ять тисяч сімсот двадцять років... Ось я вам розкажу дуже дивну історію, її засвідчили й переповіли деякі історіографи.

Було це за давніх часів. Із Греції в Італію плив якось купецький корабель. На ньому був Епітерс, батько Емілія-ритора.

Одного вечора вітер, що віяв уже кілька днів, раптом ущух. Корабель саме проминав Ехінські острови, між Мореєю та Тунісом, і його віднесло до острова Паксоса. Деякі мандрівники вже спали, інші тихо гомоніли, ще інші вечеряли.

Раптом з острова Паксоса долинув гучний голос:

— Тамусе!

Ніхто не відповів — усім одібрало від жаху мову.

— Тамусе! — почулося втретє. Тамус нарешті здобувся на слово.

— Я тут,— сказав він.— Чого тобі треба від мене? Навіщо кличеш?

— Коли твій корабель припливе у Палоди, оголоси, що помер Пан, великий бог |і7,— відповів таємничий голос.

Ще більший жах пойняв мореплавців, коли вони про це почули.

Оговтавшись, вони почали радитися, чи послухатись голосу й сповістити про смерть Пана, чи промовчати. Кінець кінцем Тамус мовив:

— Якщо віятиме ходовий вітер, то коли будемо підпливати до Палодів, я мовчатиму; якщо ж море буде тихе — оголошу сумну звістку.

Коли вони підпливли до Палодів, вітер ущух. І Тамус, ставши на кормі, обличчям до берега, крикнув,

На березі знялися тужливі зойки, плач і голосіння. Побивалися всі остров'яни.

Сумна звістка незабаром дійшла до Риму.

Тіберій, римський імператор, наказав, щоб Тамуса привезли до нього. Він вислухав його розповідь і повірив йому. А потім розпитав учених про те, хто такий Пан, і сказав, що це син Меркурія та Пенелопи 118. Це саме твердив і Геродот, а також Ціцерон у третій книзі своєї праці "Про природу богів".

Що ж до мене, друзі, то я гадаю, що Пан був рятівником вірних, його скарали неправедні й невидющі первосвященики та ченці. Зважте-бо самі: по-грецьки його таки можна назвати "Пан" 119, бо він — наше Все: все, що ми собою являємо, все, що маємо, все,на що сподіваємось, усе, про що мріємо, все, у що віримо; усе в ньому, від нього й через нього. Пан — добрий-, великий пастир, який щиро любив не тільки овець, а й пастухів. Отим-то в годину його смерті зойки, і плач, і скорботне голосіння розляглися по небу, по землі, під землею. І в часі моє тлумачення сходиться: адже цей всеблагий, всевеликий Пан, єдиний наш рятівник, ло-мер у Єрусалимі за великого цезаря Тіберія.

Пантагрюель замовк і поринув у глибоку задуму. Трохи згодом із очей його полилися сльози. *

Хай мені язик усохне, коли я збрехав бодай слово!

РОЗДІЛ XXV

Про те, як Пантагрюель знищив страхітливого фізетера 120

Коли кораблі були полагоджені, а трюми завантажені харчами та прісною водою, мандрівники вийшли в море й підставили вітрила ласкавому вітрові.

Вони пливли день, ніч, а вранці Ксеноман показав їм острів, що виднів удалині. Він сказав, що зветься той острів Хиренний, а живе і владарює на ньому Без-скоромець.

Пантагрюель уже чув про цього володаря, тож висловив бажання побувати на острові Хиренному і познайомитися з Безскоромцем.

Проте Ксеноман його відраяв, сказавши, що там нема чого дивитися: і остров'яни, і сам володар живуть злиденно.

— Отой Безскоромець — великий пожирач гороху, великий кротоїд, великий сіножувач, натхненник іх-тіофагів , володар гірчицеїдів 122, випалювач попелу , батько й благодійник лікарів. Він залюбки відпускає гріхи, продає індульгенції. Він — завзятий і вельми благочестивий католик. Майже цілий день він плаче і майже не буває веселий. їсть Безскоромець, як я вже сказав, горох, а крім того, солоні кольчуги та шоломи. Одяг на ньому сірий і холодний і дуже милує око!.. Спереду немає нічого, ззаду теж нічого немає; рукавів і тих немає... Ось почекайте, поки ми причалимо до острова Дикого — там живуть тлусті й жирні Ковбаси; їм є що розповісти про Безскоромця. Адже він безперестану з ними воює.

Через день перед мандрівниками замрів острів Дикий.

Аж тут Пантагрюель побачив: їм назустріч, форкаючи, пливе величезний фізетер. З рота його здіймаються струмені води завбільшки як стовпи.

Пантагрюель показав на страховище лоцманові й Ксеноману.

За мить на їхньому кораблі засурмили сурми, і весь караван вишикувався трикутником — так звичайно шикуються журавлі, перед тим як відлітати у вирій.

На чолі трикутника стала Пантагрюелева таламега.

Всі приготувалися до бою.

Брат Жан разом із гармашами твердою ходою попрямував на корму.

А Панург заверещав, мов недорізаний:

— Горе нам, горе І Це чудовисько проковтне і людей, і кораблі! Це ж для нього однаково, що ковтнути кілька пігулок! Ой, воно вже близько! Ой, я хочу на суходіл! Ой, смерть до нас підступає!

— Не бійтеся, Панургу,— мовив Пантагрюель.— Я знищу це страховисько.

— Та як же не боятися, коли воно підпливає до самісінького корабля! Рятуйте, рятуйте!

— Не кричіть, Панургу! Адже брат Жан навіщував, що вам нема чого боятися води. Навпаки — вода вас захистить. Не бійтеся!

— Чого б це я вірив тому ченцеві?! Дурень я, чи що? Краще піду сховаюся десь у трюмі! Господи, ось воно! Яке страшне, яке бридке! Скільки вже душ тц згубило, кляте чудовисько, пустило на дно морське! Справжнісінький тобі сатана! Згинь, западися, щезни, розвійся! Пливи в суд до сутяг!

А фізетер підплив до самісінького корабля та й ну поливати його водою! Величезні струмені ринули на палубу.

Матроси не розгубилися й не сплохували. У фізе-тера полетіли стріли, дротики, списи, сокири, палиці, кулі, гарматні ядра.

Однак фізетерові хоч би що! Він був цілйй-цілі-сінький.

Пантагрюель зрозумів — прийшла йому пора змагатися з чудовиськом.

Ставши на носі корабля, він підняв спис.

Ми чули — та й у книжках про це написано — про багатьох знаменитих стрільців. Приміром, римський імператор Коммод стріляв із лука так, що стріли його пролітали поміж пальчиками в дітей.

Коли Александр Македонський завойовував Індію, один індієць наловчився стріляти так, що стріли пролітали крізь перстень.

Французи з давніх-давен були чудовими стрільцями. Ніхто не годен був перемогти їх. Перед полюванням вони ще й намащували вістря стріл чемерицею. Впольована дичина ставала від цього м'якіша та смачніша.

Парф'яни теж були першорядними лучниками; вони стріляли, стоячи спиною до мішені, і завжди влучали в ціль.

Славились на весь світ своїм умінням стріляти з лу-

ка й скіфи. Колись вони вирядили до перського царя Дарія свого посланця. Прибувши до царя, посланець мовчки підніс йому дарунки: пташку, жабу, мишу т& п'ять стріл. Дарій спитав, що ці дарунки означають і чи не доручено посланцеві щось переказати словами. Посланець відповів, що ні, ніхто не загадував йому нічого переказувати. Дарій, замисливши, довго сидів над дарунками, а потім покликав своїх воєначальників. Вони думали-гадали, судили-радили і ніяк не могли дійти ради. Нарешті один із воєначальників мовив:

— Цими дарунками скіфи хотіли сказати: "Якщо перси не шугнуть, мов птахи, у небо, або не зариються, мов миші, в землю, або не пірнуть у воду, мов жаби, то вони будуть знищені скіфськими стрілами*.

Що ж до Пантагрюеля, то він був незрівнянним метальником списа та дротика. Він за тисячу кроків од-кривав ними скойки слимаків, знімав із свічки нагар, не погасивши полум'я, попадав сороці в око, зрізав підошви з чобіт, не зіпсувавши головок, гортав сторінки молитовника брата Жана, не подерши жодної.

Пантагрюель метнув у фізетера спис так спритно, що враз пробив страховиську лоб, обидві щелепи та язик. Фізетер уже не міг ні роззявляти пащі, ні ковтати, ні випускати водограї.

Потім Пантагрюель повибивав фізетерові обоє очей.

А після того ще метнув п'ятдесят списів у один його бік і п'ятдесят у другий, три списи в спину і один у хвіст.

Фізетер перевернувся горічерева й сконав.

РОЗДІЛ XXVI

Про те, як Пантагрюель зійшов на острові Дикому, де споконвіку жили Ковбаси

Веслярі витягли мертвого фізетера на суходіл, щоб розрубати його й вирізати нирковий жир, який дуже високо цінувався на ринках. До того ж, Пантагрюель хотів, щоб друзі його й команда обсохли, зігрілися, попоїли й трохи відпочили.

Кораблі кинули якір у невеликій безлюдній гавані. Близько до берега підступав ліс, густий, тінистий і затишний. На узліссі дзюркотів прозорий і чистий струмок.

Мандрівники напнули на узліссі намети. Кухарі заходилися варити обід. Коли всі помились і перевдяг-лися, брат Жан ударив у дзвін, слуги розсіавкли й понакривали столи. Всі сіли обідати.

По недовгім часі Пантагрюель побачив, що недалечко від них пробігло кілька звіряток, схожих чи то на білок, чи то на куниць, чи то на горностаїв. Звірятка підскочили до дерева, під яким мандрівники поставили посуд, і спритно видерлись на нього.

— Що це за звірятка?— спитав Пантагрюель.

— Це Ковбаси ,— відповів Ксеноман.— Коли я сьогодні розповідав вам про Безскоромця, то згадував про них. Між Ковбасами та Безскоромцем із давнього давна точиться запекла боротьба. Тож я певен: почувши стрілянину, Ковбаси подумали, що на острів суне Безскоромець із військом — він-бо вже не раз ходив на них війною. Щоправда, Ковбаси завжди його перемагали.

— Друже, а чи не можна якось їх помирити? — спитав Пантагрюель. — Я не хочу, щоб дійшлося до кривавої січі, і ладен зробити все, що в моїх силах, аби запобігти їй.

— На жаль, це неможливо,— зітхнувши, сказав Ксеноман.— Роки чотири тому я, подорожуючи, завернув на цей острів і хотів був помирити Ковбас із Безскоромцем. Я вмовляв їх бути друзями чи принаймні добрими сусідами. Та де там! Безскоромець не схотів записати в мирну угоду Кров'янок та Гірських Ковбасок — давніх друзів і спільників цих Ковбас. Крім того, Ковбаси вимагали, щоб їм оддаж фортецю Ковбик і замок Лівер, вигнавши звідти Безскоромце-вих підданців. Безскоромець, ясна річ, і слухати про це не схотів. Так вони й не підписали угоди. Проте після цього Ковбаси і Безскоромець трохи пом'якшали, ворогували вже не так запекло. Але сталося так, що Кисільський собор засудив і затаврував Ковбас, а Безскоромцеві пригрозив, що відлучить його, коли той осквернить сеое хоч якоюсь угодою з Ковбасами. Отож відтоді Безскоромець і Ковбаси люто зненавиділи одне одного. І нічим уже тому не зарадиш... Легше помирити котів і щурів, собак і зайців, аніж їх!

Тут розмову Пантагрюеля та Ксеномана перебив брат Жан. Він сказав, що легіон молодих і стрункіх Ковбас іде з гавані в напрямку фортеці та замку.

— Ковбаси, безперечно, прийняли нас за Безско-ромцеве військо, дарма що ми на підданців його анітрохи не схожі,— додав брат Жан.— Буде баталія, сутаною своєю присягаюся! Треба готуватися до битви. Годі відпочивати!

Пантагрюель устав із-за столу й пішов оглядати місцину. Повернувшись, він сказав, що бачив по ліву руч засідку — загін тлустих Ковбас,— а по праву руч — лави Ковбас-велетів, які спускаються з горба. З ними йдуть музики і грають на дудках, волинках та ріжках, сурмлять у сурми і б'ють у барабани. Вони несуть сімдесят вісім бойових знамен. Ті Ковбаси, що попереду, обвішані зброєю і несуть горстрющі списи. З флангів їх прикривають Кров'янки та Телячі ковбаски, всі як одна показні, дужі, войовничі та люті. В цьому війську не менш як сорок тисяч душ.

Пантагрюель зібрав друзів на раду. Він сказав, що вважає становище небезпечним, і навів кілька прикладів з давньої історії та з історії їхньої рідної Франції.

Вони вирішили: підготуватися до битви з Ковбасами.

Пантагрюель доручив Гімнастові та Карпаліму піти на корабель з вазою на кормі й покликати на берег усіх вояків, якими командував воєвода Ковбасоріз. Потім покликати вояків з корабля, де на кормі стояла корзина для винограду. Ними командував Кров'ян-коруб.

— Хай краще я піду на ці кораблі! — зненацька вихопився Панург.— Гімнаст вам, либонь, тут знадобиться.

— Присягаюсь сутаною — на тобі вже, мабуть, і шкура зі страху отерпла! — вигукнув брат Жан.— Це ж ти хочеш дременути з бойовища! Ну, то і йди собі під три вирви! Однаково користі від тебе катма! Тільки й умієш, що бекати, скиглити, ревти та лементувати. Нашим воякам це снйги не додасть.

— Ні, ні, я повернуся! — відповів Панург.— Тільки скажіть тим паскудним Ковбасам, щоб вони не лізли на кораблі. А я, поки ви будете битися, молитимусь, просячи в господа вам перемоги.

— Ушивайся мерщій! — обізвався Епістемон. — Я певен: ми виграємо битву. З такими воєводами, як Ковбасоріз і Кров'янкоруб, нам немає чого бойтися. Хто-хто, а вже вони завдадуть Ковбасам гарту!

РОЗДІЛ XXVII

Про те, як брат Жан пристав до кухарів, щоб гуртом громити Ковбас

Побачивши грізне Ковбасяче військо, брат Жан мовив до Пантагрюеля:

— Бачу я, велика буде січа! Та ми неодмінно переможемо. На нас чекає слава й шана. Проте вам би я радив повернутися на корабель і звідти спостерігати за битвою. Я зі своїми людьми впораюсь і без вас.

— З якими людьми? — здивовано спитав Пантагрюель.

— Нагадаю вам одну давню бувальщину. Коли цар Навуходоносор обложив Єрусалим, він наставив воєначальником свого старшого кухаря Навузарда-на 125.

— О, це цікаво! Розказуйте далі!

— Що там розказувати Це я до того, що гадаю: не кому іншому як кухарям належить розправитися з Ковбасами! Вони впораються з ними краще, ніж усі кіннотники, страдисти 126 й піхотинці світу. А кухарями буду верховодити я. Покладіться на мене.

— Гаразд, брате Жан! Вірю в вашу відвагу та спритність.

Брат Жан тої ж миті побіг до кухарів.

Кухарів на Пантагрюелевих кораблях було понад двісті чоловік, поміж них і такі знамениті, як Архіже-рун, Подавай, Підливай, Смаженю, Вареню, Сало-жер, Саловар, Присолиньє, Доїде, Досмокче, Догризе, Жувай, Наминай, Глитай, М'ясоруб та інші. Був і Робер — той самий, що винайшов підливу "Робер", смачнющу й поживну. Нею присмачують печеню із свинини, смажених качок та кролів, солону тріску, яйця, зварені нам'яко, і ще багато інших страв.

Шанобливо вклонившися кухарям, брат Жан сказав:

— Друзі, станьмо разом до бою з лютими Ковбасами! Я певен — ви покажете чудеса хоробрості, ви звершите подвиг, про який у світі ще й не чувано! І після цього купатиметесь у славі! Друзі, я поведу вас! Уперед! Вип'ємо за це!

Кухарі, браві та дужі хлопці — на гербах у них красувалися шпигувальні голки зеленого кольору у срібну смужку,— дружно відповіли:

— Ми готові змагатися з Ковбасами! Ми їх переможемо! Залюбки станемо під вашу оруду! Будемо битися не на життя, а на смерть!

— На життя — ласкаво прошу, а на смерть хай Ковбаси б'ються! — відповів брат Жан.— Кухарі, шикуйсь! Наш бойовий клич — "Навузардан*!

Не гаючи часу, брат Жан скликав будівничих і загадав їм спорудити з дерев'яних колод свиню — таку завбільшки, щоб у неї влізло двісті чоловік.

Коли її змайстрували — на взірець ларіольської свині, з допомогою якої англійці за царювання юного французького короля Карла Шостого

захопили Бер-жерак 127,— на спину їй поставили важкі гармати; які стріляли кам'яними ядрами та товстими сталевими списами.

Кухарі залізли в черево свині, як троянці — в черево коня. Брат Жан заліз останній і замкнув за собою дверцята.

Після цього свиню викотили на узлісся.

Тим часом лави Ковбас, ощирені гострими списами та дротиками, підходили ближче й ближче.

Пантагрюель вислав до них Гімназта. Гімназт спитав, чого це Ковбаси розгнівались на своїх давніх друзів, які не заподіяли їм ні зла, ні кривди.

— Ми всі — вапгі однодумці! — мовив під кінець Гімназт.— Ми вашу руку тягнемо; ми — проти Без-скоромця; ми — спільники найближчої вашої приятельки — Масниці.

Тут якась товстелезна Ковбаса підскочила до Гімназта й хотіла схопити його за горло.

— Он ти як! — обурено вигукнув Гімназт.— Ні, ти попадеш у моє горло тільки після того, як я покраю тебе на шматочки!

Він витяг із піхов меча, махнув ним і розрубав Ковбасу навпіл.

Лишенько, яка ж вона була жирнюща! На череві у неї наросло сала в чотири пальці завтовшки.

Ковбаси кинулись до Гімназта й повалили його на землю.

Побачивши це, Пантагрюель, Ковбасоріз та Кро-в'янкоруб побігли на виручку відважному конюшому.

Пантагрюель лупцював Ковбас палицею, Ковбасоріз різав їх величезною ножакою, Кров'янкоруб рубав мечем.

Брат Жан, 'сидячи в череві свині, споглядав бойовище.

Аж тут із засідки вихопився легіон Телячих ковбасок. Вимахуючи списами й мечами, вони кинулись до Пантагрюеля, Ковбасоріза та Кров'янкоруба.

Брат Жан одімкнув дверцята і вискочив із свині, а слідом за ним — усе його славне кухарське військо, хто з рожном, хто із жаровнею, хто із сковородою, хто з кочергою, хто з дечком, хто з чавунним казанком, хто з олив'яною каструлею, хто з мідною ступкою.

На знак брата Жана кухарі закричали:

— НавузарданІ Навузардан! Навузардан!

І, як круки, як шуліки, налетіли на Ковбас.

Ковбаси, уздрівши могутню підмогу, полякалися так, наче побачили Люцифера, й дременули хто куди.

Брат Жан погнався за ними й на ходу гамселив кого влучить.

Кухарі, певна річ, теж посиденьок не справляли. Вони пустили в хід свою зброю — кухарське начиння,— тільки дзвін та брязкіт кругом розлігся! Чухрали, катали, періщили, репіжили Ковбас...

Незабаром усе узлісся було всіяне мертвими й пораненими Ковбасами.

Я певен, що в січі цій полягло б усе Ковбасяче поріддя — та милосердна доля зглянулась над ним.

Хочете — вірте, хочете — не вірте, але те, що я вам повідаю,— щира правда. Все я бачив на власні очі, чув на власні вуха.

У небі звідкіля не взявся велетенський кабаняка з довгими й широкими, мов у вітряка, крилами. Він летів із північного боку. Щетина в нього була яро-чер-вона, наче пір'я у птаха фламінго, очі — вогненно-червоні, наче карбункули, вуха — зелені, наче смарагди, зуби — жовті, наче топази, хвіст — чорний, мов Лукуллів мармур, а ноги — прозорі, наче діаманти, й лапчасті, як у гуски або в королеви Гусячої Лапки 128. На шиї в кабаняки висіло золоте намисто; на ньому було щось написано по-грецыси. Я розібрав фразу: "Кабан, що повчає Мінерну" 129.

Коли з'явився цей химерний кабаняка, вдарив грім — такий гучний, що всі ми, оглушені, присіли й затулили вуха.

Ковбаси, вгледівши кабаняку, відразу кинули зброю, впали навколішки й простягли до нього руки.

А брат Жан і кухарі знай лупцювали Ковбас та насаджували їх на рожна.

Пантагрюель звелів припинити бій.

Кабаняка, двічі пролетівши над узліссям, скинув двадцять сім бочок гірчиці, шугнув угору й зник у високості, без упину гукаючи:

— Масниця! Масниця! Масниця!

РОЗДІЛ XXVIII

Про те, як Пантагрюель познайомився з королевою Ковбас

Обидва війська — і Ковбасяче, і Пантагрюелеве — стояли мовчки. Потім Пантагрюель попросив дозволу поговорити з королевою Ковбас — вона сиді'ла* неподалік у кареті.

Королева вийшла з карети, ґречно привіталася до Пантагрюеля й спитала, про що він хоче з нею говорити.

Пантагрюель відповів, що він дивується й сумує через те, що Ковбаси отак із доброго дива на них напали.

— Слово честі, ми їх не ображали, не кривдили!— мовив він.— Слова лихого не сказали, пальцем не зачепили.

— Прошу нас вибачити!— тяжко зітхнувши, мовила королева.— Сталося прикре непорозуміння. Вивід-ники донесли, що на острів напав Безскоромець, запеклий наш ворог. Отож і довелося висилати військо... Забудьте про це, мосьпане! І, щоб спокутувати свою провину, я дарую вам острів Дикий. Віднині мої підданці коритимуться* тільки вам та вашому батькові Гаргантюа; вони стануть друзями його друзів і подругами його подруг. І так буде довіку... А на знак своєї відданості остров'яни щороку надсилатимуть йому сімдесят вісім тисяч королівських Ковбас. Ці Ковбаси він їстиме не менше як шість місяців. Чудова закуска!

Королева виконала свою обіцянку. Вже наступного дня до Гаргантюа попливли шість великих бригантин із королівськими Ковбасами. Супроводила ці Ковбаси юна інфанта. Гаргантюа переслав цей дарунок великому королеві Паризькому.

Однак усі Ковбаси незабаром сконали — паризький

клімат виявився для них згубним. До того ж. у Парижі не було гірчиці — єдиних ліків, які допомагали Ковбасам.

За велінням короля їх поховали у Парижі, в тому місці, яке й досі називається Ковбасною бруківкою .

Юну інфанту пощастило врятувати, після чого їй склали належну шану.

Згодом інфанту віддали заміж у благодатний і багатий край. І там вона жила в мирі та щасті, ростила діточок і втішалася ними.

Пантагрюель запевнив королеву Ковбас, що він пробачає їй цей прикрий випадок, і люб'язно подякував, але прийняти острів Дикий відмовився, а натомість сам підніс королеві подарунок — складаний ножик.

Потім він спитав, що то за химерний кабан прилітав на острів, чому Ковбаси стали молитися на нього, як на бога, і навіщо він скинув двадцять сім бочок гірчиці.

Королева пояснила, що той кабан — посланець Масниці, їхньої богині, засновниці й родоначальниці усього їхнього племені. Подобу кабана він має тому, що Ковбас здебільшого готують із свинини. А гірчиця для Ковбас — справжній цілющий бальзам. Мертві Ковбаси від неї воскресають, поранені відразу видужують.

Після цього Пантагрюель попрощався з королевою Ковбас і повернувся на свій корабель.

Друзі його, кухарі та всі вояки й матроси, захопивши зброю і дерев'яну свиню, теж повернулись на свої, кораблі.

Вони підняли вітрила і вийшли в море.

РОЗДІЛ XXIX

Про те, що побачив Пантагрюель на острові Вітряному

Через два дні мандрівники причалили до острова Вітряного. Це був дуже дивний острів, і всі остров'яни — називалися вони вітряниками — жили дуже дивним життям.

Вони не їли й не пили нічого, крім вітру. Замість будинків у них скрізь стояли флюгери. В садках росли тільки анемони . Бідняки жили з пір'яних, паперо-

вих та полотняних віял, багатії — з вітряків. Коли вони справляли якийсь бенкет, то ставили столи під вітряками й досхочу ласували вітром.

Розмовляли лише про вітри: хто вихваляв південний, хто північний, хто східний, хто західний вітер.

Коли хтось занедужає — його лікували вітром.

У всіх вітряників до поясів були причеплені маленькі міхи. Ними вони ловили вітер, коли їм хотілося їсти.

Король острова звелів нам переказати, щоб ми хоч би три години не пускали на кораблі жодного вітря-ника,— бо, мовляв, у нього вкрали посудину з тим самим вітром, що його колись подарував Одіссеєві Еол

133, аби той міг вести свій корабель і тоді, коли немає вітру; король лікував цим вітром тяжкохворих.

Пантагрюелеві дуже сподобався острів Вітряний і життя вітряників.

— Якщо вірити Епікурові 134, найвище благо життя — це насолода. Але не та насолода, яку виборюють у змаганні із страшними перепонами, а та, яка сама йде тобі в руки... Тож, на мою думку, всі ви щасливі. Життя ваше — вітряне життя — нічого вам не коштує. На хліб заробляти не треба. Тільки й маєте клопоту, що вітри ловити.

— Так-то воно так,— відповів король,— проте на цьому світі нема повного щастя. В нас свої халепи. Буває, тільки сядемо обідати — дощ. І вітер де й дівся! Тоді сидимо голодні. Та це ще півбіди. Справжня наша біда — це велет Бренгнарійль, який живе неподалік од нашого острова. Він слабує на шлунок, і лікарі йому порадили кілька разів на рік приїздити сюди й ковтати замість пігулок наші вітряки. Бренгнарійль приїздить і ковтає їх з великою охотою — дуже ласий на вітряки!— а для нас це велике лихо. Хоч-не-хоч постимо кілька разів на рік. Ще добре, що на відправи не ходимо, у гріхах своїх духівникам не сповідаємось та молитов не читаємо.

— І ви покірно терпите сваволю цього велета?— здивовано спитав Пантагрюель.

— Ні,— відказав король.— Наші лікарі дали нам таку пораду: перед тим, як приїде Бренгнарійль, посадити у вітряки курей та півнів. Ми так і зробили. За першим разом усе вийшло чудово: кури та півні почали літати у велета в животі, а потім розкудкудакались і розкукурікалися так, що Бренгнарійль ледве не вмер. І корчило його, і судомило, і млоїло, і вогнем під серцем пекло. Він кричав, що в живіт йому заповзла змія.

— Та ні!— обізвався брат Жан.— Я знаю напевне, що від змії, яка залізла людині в живіт, ніякого болю не буває. До того ж, її легко

виманити. Треба підвісити людину за ноги, а до рота їй піднести чашку з молоком.

—Ну, напевне цього ніхто не знає,— заперечив Пантагрюель.— Хоч Гіппократ і описує такий випадок в одному із своїх трактатів, все ж таки відомо, що той нещасливець сконав... Ну, а що ж ви робили далі?— повернувся він до короля.

— Лікарі порадили Бернгнарійлю ковтати лисиць,— відповів той.— Велет наковтався тих лисиць, і вони подушили всіх курей та півнів. Однак вилазити назад не схотіли. Тоді велет наковтався хортів. Хорти половили всіх лисиць, і Бренгнарійль, на безголів'я наше, одужав.

— Ну, тепер уже вам нічого боятися цього велета,— мовив Пантагрюель.— Він помер. І знаєте від чого? Від грудки свіженького масла — лікарі звеліли, щоб він їв те масельце, сидячи біля гарячої груби. Тож Бренгнарійль і вдавився ним.

РОЗДІЛ XXX

Про те, як Пантагрюель приплив на острів Папгдулію

Рано-вранці мандрівники побачили ще один острів і причалили до нього. Це був острів Папідулія. Жителі його колись були вільні, багаті й геть усі веселі та безтурботні на вдачу. їх навіть прозвали веселунами, а острів називався Веселий. А тепер це були жалюгідні злидарі, якими орудували й попихали папома-ни 135.

Ось послухайте, як це сталося.

Якось веселуни поїхали на сусідній острів Папома-нію — подивитись на свято Жезлів. Під час цього свята на вулиці виходять усі релігійні братства, несучи на довгих палицях зображення своїх святих покровителів та заступників. І один із веселунів, побачивши зображення

папи римського, взяв та й показав йому дулю. Папомани, звісно, обурилися з такого небаченого зухвальства й спалахнули жадобою помсти. Через кілька днів вони напали на острів Веселий, скарали майже всіх чоловіків і сплюндрували острів, а з уцілілих веселунів почали живцем здирати шкіру й тягти жили. Ті мусили коритися — адже їх лишилася жменька!... А папомани ще й прозвали їх папідулями, а острів із Веселого перейменували на Папідулію.

Відтоді на папідулів як із мішка сиплються пошесті, голод та інші напасті й лиха.

Побачивши, в яких злиднях живуть папідулі, мандрівники вирішили на цьому острові не баритися. Зайшли тільки в напіврозвалєну капличку, що стояла недалечко від гавані,— помолитися на дорогу. Там, у купелі зі святою водою, лежав накритий єпітрахиля-ми чоловік.

З води стримів лише кінчик його носа. Біля нього стояли три священики — всі з тонзурами 136— і вичитували з грубої книги якісь заклинання.

Пантагрюель здивувався і спитав, що тут таке коїться.

Священики розповіли йому ось що.

Три роки підряд ходила по острову чума й косила людей. Вигубила майже половину папідулів. Чоловікові, який лежить у купелі, пощастило — він не захворів.

Навесні він подався на своє поле, ретельно зорав його і став засівати пшеницею.

Того самого дня один молодий біс, не вельми досвідчений і досить недолугий, випросився в сатани на острів Папідулію — погуляти й розважитись.

Побачивши на полі папідуля, біс спитав, що той тут робить.

— Сію пшеницю, аби було що їсти взимку,— відповів папі дуль.

— Отакої! — вигукнув біс.— Та це ж не твоє поле! Воно моє! Адже після того, як котрийсь із вас показав папі дулю, всі ваші землі віддано нам і за нами закріплено. Проте я не люблю хліборобської праці. Тому сій собі, як уже почав, а врожай ми поділимо: половина — тобі, половина — мені.

— Ну що ж, поділимо — то й поділимо,— відповів папі дуль.

— Ні краще, поділимо так,— провадив біс.— Те, що під землею, забираю я, а те, що зверху, забираєш ти. Моя воля — закон: адже я — біс давнього й шляхетного роду, а ти — селюк та й годі. Отже, мені — корінці, а тобі — вершечки І Затямив? Ти коли врожай збиратимеш?

— У липні.

— Отоді я й прийду до тебе І А тим часом побіжу дражнити, під'юджувати ченців та інших крутіїв і облудників. А ти працюй, працюй! Ну, бувай!

У липні, як і нахвалявся, біс прийшов на папідулеве поле із гуртом своїх приятелів.

— Ну, як урожай? — спитав він папідуля.— Щедрий чи бідний? Є чим ділитися?

— Є! — відповів той.— Ділитися то й ділитися! Він викосив пшеницю, обмолотив, провіяв, висипав

добірне зерно у мішок та й поніс продавати.

Біс із своїми приятелями викопали корінці, натоптали мішок і теж подалися на ринок.

Папідуль вторгував за пшеницю добрі гроші і склав їх у старий чобіток, що висів у нього на поясі замість гамана.

А біс не продав нічогісінько. Ще й сорому набрався — базарувальники зняли його на кпини.

— Ну, обдурив ти мене! — сказав біс папідулеві.— Та вдруге вже не обдуриш — не сподівайся!

— Схаменіться, пане! Ви ж самі сказали: вам належить те, що під землею. Як по правді, це ви хотіли мене обхитрувати. Побачили, що я зерно в землю кидаю, то й подумали, що все те зерно вам дістанеться. Проте ви ще недовго по землі ходите, то багато чого й не знаєте. Зерно, в землю кинуте, гниє, гине, але з нього виростає колос, повний нових зерен. З одного зерна — цілий колос!.. Ви самі вибрали гірше, на себе й нарікайте.

— Ну, годі вже, годі! Краще скажи, що ти тепер сіятимеш?

— Ріпу,— відповів папідуль.

— Чудово! Дивись же, засій усе поле густенько. А я пильнуватиму, щоб град на нього не падав, щоб вітер над ним не віяв. Тільки затям собі: тепер я заберу те, що буде зверху, а ти — те, що в землі. Ну, бувай! Піду спокушати єретиків. Кажуть, їхні душі, коли їх на жаринах підсмажити — смачнюща штука! А в пана сатани саме живіт болить. Пообідає добре — я йому ці душі подам,— то й недуга враз минеться.

Коли наспів час збирати врожай, біс із своїми приятелями як уродилися на полі. Прискочили та й кинулися до ріпи — зрізати бадилля. Впоралися хутенько, склали бадилля в мішок і подались на ринок.

А папідуль повикопував із землі здоровенні ріпки й теж насипав повний мішок. Завдав його собі на плечі та й пішов продавати.

Біс, певна річ, не продав бадилля, а папідуль швидко спродався й мав чималий зиск.

Базарувальники знову здійняли біса на сміх.

— Вдруге ти мене в дурні пошиві — вигукнув біс.— Така досада, така біда! Хай тобі грець із твоїми врожаями! Краще влаштуймо змагання — будемо один одного дряпати. Хто кого передряпає — той і переможець, той нехай і забирає собі поле! Ну, а зараз мені ніколи. Я дуже кваплюся. Піду по світах — ченців у гріх уводити. Та "й не тільки ченців — усіх святих отців, адвокатів, сутяг та інший неправедний люд... Повернуся за тиждень. Ну, начувайся, селюче! Я тебе так подряпаю, що ти забудеш, на якому світі живеш! Моє буде поле — я цього певен!

Нема папідулеві ради — пристав він на бісову умову.

Прийшов додому сумний, аж чорний. Жінка, на нього глянувши, злякалась — чи, бува, не обікрали? Дивиться — ні, чобіток із грішми висить на поясі.

— Чому ти такий понурий?— спитала вона.

— Як же мені не журитися! — тяжко зітхнув папідуль.— Біс примусив мене з ним змагатися — дряпа-тись. Хто кого передряпає, тому й відійде поле. Звісно ж, він переможе! А ми з тобою голодною смертю помремо.

— Не журися, чоловічеі — мовила жінка.— Я зроблю так, що вам не доведеться дряпатись.

— Таке скажеш! Це ж біс — не хто інший! Як я можу відмовитися? Адже він мене покарає!

— То вже не твій клопіт! Я його обкручу навколо пучки! Тільки ти не втручайся. Сама впораюся.

Жінка зарізала барана, вибрала з нього тельбухи і сховала їх.

Ми припливли на острів саме того дня, коли мало відбутися змагання. Папідуль рано-вранці висповідався, причастився і, як нараяв йому священик, пірнув у купіль. Отут ми його й побачили.

Коли священик розповідав про цю приключку, до каплиці вбіг якийсь чоловік і сказав, що жінці таки вдалося обдурити біса.

Ось як це було.

Біс прибіг під папідулеву халупу, постукав і гукнув:

— Гей, чоловіче! Нумо змагатися! Подивимось, у кого кігті гостріші! Мерщій!

Він ускочив у халупу. Папідуля там не було, а на долівці лежала жінка й жалісно стогнала.

— Де твій чоловік? — спитав біс.

— Хіба я знаю, де цей паскудник, де цей душогубець? — відповіла жінка крізь сльози.— Та він зі світу мене звів! Ой, як болить! Як пече! Ой, лиха та нещаслива моя доля!

— Що ж він утнув? — спитав біс.— Кажи, не бійся! А я вже з ним за все поквитаюся! Затямить він це змагання, на все життя затямить! Де він? Чуєш, жінко, де він?!

— Ох-ох-ох! Це ж він сьогодні має змагатися з бісом! Вони будуть дряпати один одного! І що ж він придумав? Вирішив на мені попробувати! Дряпнув раз одним пальцем по животу — і всі тельбухи випали! Ось вони! Отож я лежу і смертоньки чекаю! Ох-ох-ох!

Вона показала бісові баранячі тельбухи.

— А зараз він у кузні — гострить нігті. Ох, і шкода ж мені біса! Пропаде, сердега безталанний!.. А чи не ви, часом, той біс? То тікайте звідси, поки живі та цілі! Тікайте, поки мій чоловік не повернувся!

Побачивши тельбухи, біс страшенно злякався і, як опечений, вискочив з халупи.

— Цур йому! Пек йому! Не буду я з ним змагатися! Хай забирає собі поле і, про мене, вдавиться ним! — вигукував він, біжачи.

Вислухавши цю цікаву й кумедну оповідку, мандрівники попрощалися з папідулями й подалися в гавань. Там посідали на кораблі й хутенько відчалили від нещасного острова Папідулії.

Добрий Пантагрюель подарував злиденним паїїіду-лям вісімнадцять тисяч золотих екю.

РОЗДІЛ XXXI

Про те, як Пантагрюель прибув на острів Папоманію

Мандрівники пливли день, пливли ніч, а вранці побачили благословенний острів Папоманію. Тільки-но вони кинули якір, як до Пантагрюелевого корабля підплив човен, у якому сиділо чотири чоловіки. Один був одягнений як чернець, але в закаляних чоботах і сам брудний, мов свиня. Другий убраний сокольничим, з ловецькою рукавицею на руці і з пташиним опудалом на пальці. Третій, схожий на

судочинця, тримав у руках торбу, напхану паперами — певно, доносами, наклепами, скаргами та повістками. Четвертий у гарних полотняних штанях; на поясі у нього висіли корзина та ніж — геть-чисто орлеанський виноградар!

Підпливши до таламеги, ті, що сиділи в човні, гукнули:

— Шановні мандрівники! ви бачили й о г о? Ви й о-го бачили?

— Кого? — спитав Пантагрюель.

— Його самого,— в один голос відповіли остров'яни.

— А що він за один? — обізвався брат Жан.— Смертю бичачою присягаюсь — я порішу його враз!

Він гадав, що йдеться про якогось збіглого розбійника чи святотатця.

— Як? — вражено вигукнули всі четверо.— Ви не знаєте єдиного?

— Високоповажні добродії! — мовив Епістемон.— Ми знати не знаємо, про кого ви говорите. Поясніть, коли ваша ласка.

— Ми говоримо про сущого,— відповіли ті.— Ви бачили його?

— Сущий — це бог, так твердять наші богослови,— сказав Пантагрюель.— Ми, звичайно, не бачили його. Та його людськими очима й не побачиш!

— Пі, йдеться не про Всевишнього, не про того бога, що на небі! — заперечили папомани.— Йдеться про бога, який живе на землі. Його ви коли-небудь бачили?

— Щоб я пропав, коли вони говорять не про папу! — вигукнув Карпалім.

— Он воно що! —встряв до розмови Панург.— Я бачив на власні очі аж трьох пап. Проте ні добра, ні користі з того не мав.

— Як це —.трьох? — зчудовано перепитали папомани.— В святих декреталіях 137 мовиться, що папа може бути тільки .один.

— Так воно і є: я бачив не трьох заразом, а спершу одного, потім другого, потім третього,— пояснив Панург.

— О тричі, о чотири... о десять разів благословенні люди! — в невимовному захваті вигукнули папомани,— Ласкаво просимо! Ви — наші найдорожчі, най-любіші гості!

Папомани попадали перед мандрівниками на коліна й хотіли були поцілувати їхні ноги. Та ті не дали. Пантагрюель сказав, що ноги подобає цілувати тільки папі. Отож коли папа навідає острів Папоманію, вони припадуть йому до ніг.

— О, якщо нас ущасливить своєю появою його найвища, найсвітліша превелебність, ми влаштуємо гідну зустріч! — вигукнули папомани.

Пантагрюель тихенько спитав у човняра, хто ці люди. Той сказав, що це — представники чотирьох станів населення, яке живе на острові, і додав, що коли ми бачили живого папу, то нас тут прийматимуть напрочуд гостинно.

Пантагрюель переказав це Панургові, і той дуже зрадів.

— Нарешті я матиму хоч якусь користь від того, що бачив пап! — вигукнув він.

Не встигли мандрівники ступити на землю, як назустріч їм вийшов урочистий похід папоманів — чоловіків, жінок та дітей.

Ті четверо папоманів, що припливли до кораблів на човні, тричі крикнули:

— Вони його бачили! Вони його бачили! Вони його бачили!

— О щасливі людиі О люди, щасливі безмірно! — залунало у відповідь.

Захоплені вигуки не вщухали із чверть години. А потім до гавані прибув магістр тамтешньої школи з нав-чителями та школярами. Він одразу заходився шмагати школярів різками.

Такий звичай є і в Парижі. Коли за вироком суду вішають злочинця, на майдан приводять дітей і добряче їх шмагають, щоб у тих назавжди закарбувалося в пам'яті, як жорстоко карають злодіїв і душогубців.

Однак Пантагрюель, побачивши, що б'ють дітей, дуже розгнівався й мовив:

— Прошу — не бийте дітей! Як не перестанете, ми зараз же повернемось на кораблі й попливемо з вашого острова!

Почувши Пантагрюелів голос, папомани вклякли на місці з великого дива: адже вони ніколи не чули такого гуку.

— Невже всі, хто сподобився бачити папу, стають отакими велетами й розмовляють так гучно? — обізвався перегодом якийсь однорукий горбань.— Ото шкода, що я не бачив його І Я теж би виріс і був би такий, як наш високошанований гість!

Нарешті з'явився правитель Папоманії єпископ Го-менац 138. Він їхав верхи на незасідланому мулові під зеленою попоною, а за ним — його почет з хрестами, знаменами, корогвами, кропильницями, смолоскипами.

Привітавшись з мандрівниками, Гоменац заявив, що підданці його ждуть не діждуться, поки божистий папа ущасливить їх своїми відвідинами. Але й тим прибульцям, що бачили папу, буде від них, папоманів, найшанобливіша шана, найприязніша приязнь, най-добріша добрість, найщедріша щедрість.

Гоменац теж хотів припасти Пантагрюелеві до ніг, але Пантагрюель навіть йому не дозволив цього зробити.

РОЗДІЛ XXXII

Про те, як Гоменац, єпископ папоманський, показав мандрівникам знебавпалі декреталії

Гоменац звернувся до нас із такою мовою:

— Священні наші декреталії радять і велять нам відвідувати спершу храм божий, а тоді вже шинок. Отже, ходімо до церкви, а потім — трапезувати.

— Ну, то ви, ваша превелебносте, йдіть уперед, а ми — слідом за вами,— сказав брат Жан.— Ви говорите як справжній християнин. На мою душу зійшла благодать, тож я й обідатиму з більшою охотою. Чудово зустріти гарну людину!

Над церковними дверима Пантагрюель та його друзі побачили величезну книгу, оздоблену діамантами й самоцвітами. Книга висіла на двох золотих ланцюгах, прикутих до склепіння. Це були декреталії.

Мандрівники замилувалися книгою. Пантагрюель доторкнувся до неї — адже він був велетенського зросту — й навіть погортав сторінки. Згодом він казав, що, коли торкнувся декрета лій, руки в нього якось дивно засвербіли і йому закортіло затопити в пику комусь із священнослужителів, навіть не одному, а кільком.

— Любі та шановні гостоньки! Ці декрета лії написано руками ангелів! — урочисто виголосив Гоме-нац.— Та ви, певно, у це не повірите.

— Так, щось не дуже віриться,— кивнув головою Панург.

— А проте, це щира правда! — вигукнув Гоменац.— Декрета лії впали з неба. Так, із самісінького неба! І ви, ті, що бачили папу, можете милуватися ними скільки схочете. Навіть більше — якщо забажаєте, вам дозволяється прикластися до них! Проте, згідно із заведеними правилами, перед цим належить три дні постити і дістати відпуст усіх гріхів. Так пишеться у знебавпалих декреталіях.

— Знаєте, ваша превелебносте,— мовив Панург,— як по правді, то ми вже бачили декрета лій без ліку! І на папері, і на пергаменті, і друкованих, і від руки писаних. То навіщо завдавати вам зайвого клопоту?

— Ні, таких декрета лій — ангелами написаних — ви ще не бачили! — палко заперечив Гоменац.— Тільки наші декрета лії справжні; решта — списані з них, та й годі! Я буду дуже щасливий прислужитися вам! Скажіть, чи згодні ви три дні постити й висповідатися?

— Висповідатися можна,— відповів Панург,— але постити, як на мене, ні до чого. Ми в морі вже так на-постилися, що павуки нам і роти павутинням заснували. А в брата Жана рот мохом поріс — бо він, бідолаха, довго не ворушив ні губами, ні щелепами.

— Ну, то ходімо до храму! — сказав єпископ Гоменац.— Даруйте мені, що ми не служитимемо літургії — адже звернуло вже за полудень, а в божественних декрета ліях мовиться, що пополудні велику месу правити не слід. Я можу відправити тільки коротку, без співів і без причастя.

— І навіщо ото правити месу? — з досадою мовив брат Жан.— Тут у череві мов у порожній діжці, а він — месу та месу... Якби я попоїв та винця сьорбнув, то допоміг би йому ту месу відправити: він би

Відправивши месу, Гоменац дістав із скриньки в'язку ключів, одімкнув тридцять два замки, що висіли на заґратованому вікні над вівтарем, розсунув пурпурову завісу і показав Пантагрюелеві та його друзям портрет якогось добродія, намальований не дуже вправною рукою.

— Як ви гадаєте, хто це? — спитав він.

— Схоже, що папа,— відповів Пантагрюель.— Одіж на ньому наче папська, тіара... 10

— Ваша правда! — урочисто мовив Гоменац.— Це портрет нашого земного бога. Найзаповітніше наше бажання — побачити його коли-небудь у нас на острові. О сподівана, омріяна година! А ви, вельмишановні мандрівники, незрівнянні щасливці! Ви увіч бачили земного бога! Наймилосерднішого з усіх богів! О, досить тільки глянути на портрет — і вам відпустяться всі гріхи: і ті, які у вас на пам'яті, і ті, які давно пішли в забуття!.. Ми насмілюємось дивитися на цей портрет тільки у великі свята!

— Дивно мені, що цей образ, так недосконало намальований, має божественну силу — відпускає гріхи! — зауважив Пантагрюель.

Брат Жан і Епістемон підтакнули Пантагрюелеві. А Панург мовив:

— Я ж казав вам, що бачив трьох пап. Цей портрет не схожий на жодного з них. Щоправда, одного папу я бачив у шоломі і в перській тіарі — він саме вів жорстоку й запеклу війну...140

— Таж то війна з єретиками, бунтівниками, непокірними протестантами! — заперечив Гоменац.— Священні декреталії не тільки дозволяють і благословляють такі війни, а й наказують вести їх. Папа повинен вогнем і мечем упокорювати імператорів, королів, герцогів, князів і цілі республіки, якщо вони бодай на дещицю відступлять від того, що він, папа, наказує; він повинен відбирати у них усю маєтність, королівства, виганяти їх, проклинати і не тільки карати на смерть тіла їхні та тіла чад і домочадців, а й душі їхні ввергати у пекло.

— Воно-то так,— мовив Панург.— Але ж ви — не єретики! Ви всі як один — християни! Хіба ж ні?

— Свята правда! — вигукнув Гоменац.— Отим-то на нас і чекає спасіння!.. Ну, ходімо по святу воду, а тоді прошу всіх до обіду!

РОЗДІЛ XXXIII

Про те, які чудеса творять знебавпалі декреталії

Поки Гоменац правив месу, троє дзвонарів ходили по церкві з тацями в руках і зверталися до парафіян:

— Пожертвуйте на користь щасливців, які бачили його увічі

І всі кидали на таці гроші.

Коли Гоменац виходив із церкви, йому піднесли ці гроші. Він сказав мандрівникам, що на пожертвування влаштує розкішну учту.

І справді — їх пригостили чудово.

Сидячи за столом, я примітив дві цікаві речі. Хоч би яке м'ясиво подавали: косуль, каплунів, голубів, зайців, кролів, індиків, свинину, телятину чи баранину — все було начинено добрячим фаршем; ні доти, ні опісля я такого не куштував. А прислуговували нам гарненькі дівчатка, кучеряві білявочки у легких білих сукнях. їхні кучері були переплетені шовковими стрічками, обмаяні трояндами, гвоздиками, флердоранжем, майораном і кропом.

Принісши страви, дівчата заспівали пісню, в якій уславлялися пресвяті декреталії, а потім піднесли кожному з нас по келиху вина, шанобливо при цьому вклонившися.

Звеселілий Гоменац сказав Пантагрюелеві:

— Шановний добродію! П'ю за ваше здоров'я! І за вас, наші велевисокі, велеповажні гості!

Він вихилив свій келих і вигукнув:

— О божественні декреталії! Ви ще дужче усолодили це солодке вино! Слава вам, слава!

— Авжеж, вино добре,— обізвався Панург.

Та Гоменац, мовби й не почувши його, провадив:

— О божественні, о ангельські декреталії! Ви, тільки ви — ідеал справжнього християнина! Якби не ви —загинули б усі душі, що блукають тут, у цій юдолі скорботи, душі, заховані в тлінні тіла! О коли ж, коли нарешті зійде на смертних така благодать, що вони читатимуть, осягатимуть, пізнаватимуть тільки вас, о декреталії, і житимуть тільки

за вашими велінням й приписами? О, тільки тоді на весь світ зійде найвища радість і спокій!

— Ой, мені дихати нічим! — зненацька вигукнув Епістемон.— Мабуть, переїв вашого, папоманського, фаршу! Ой, підпирає! Ой, дух забиває! Пустіть мене з-за столу! Мені треба на свіже ловітря!

І Епістемон вибіг із трапезної.

А Гоменац правив своєї:

— О, тоді на землю не падатиме град, не литиме дощ, не хапатиме її в крижані обійми мороз, не шаленітимуть над нею буревії. О, тоді не буде воєн, чвар, грабунків, розбійництва, здирництва! Хіба тільки клятих єретиків вигублювати будуть! О, тоді весь рід людський раюватиме! О, хто з нас, читаючи ці неоціненні, пресвяті, пребожественні декреталії — бодай рядок із них! — не відчував, як серце його спалахує вогнем неземної любові й співчуття до ближнього? Чия душа не сповнювалася щастям? О велике віровчення, о дорогоцінна наука, о божественні напучування, увічнені в дивних параграфах безсмертних декреталій!

— Оце златоуст! — вигукнув Панург.— Ну й чеше, ну й чеше! Краще, ніж по-писаному, а втім, я не йму йому віри. Якось я прочитав один розділ із декреталій — то мене такі кольки взяли, що подумав: незабаром по душі моїй задзвонять.

— Ха-ха-ха! — засміявся Гоменац.— Певно, ви тоді мали на душі якийсь смертний гріх.

— Та начебто ні,— поміркувавши хвилинку, відповів Панург.— А коли й був якийсь гріх, то декреталії тут ні до чого.

— І мені дещо розказували про декреталії,— підхопив Евдемон.— Один аптекар із Манса — Франсуа Корню його звали — загорнув своє зілля в листки, видерті із старих декреталій. І геть усе, що він туди насипав — ладан, перець, віск, шафран, ревень, гвоздика, кориця — тої ж миті загнило, засмерділося і перетворилось на отруту. Бий мене лиха година, коли брешу!

— То була кара, божа кара! — обурено вигукнув Гоменац.— Як смів ваш аптекар загортати такі мирські дрібнички у святі письмена?І

— А в Парижі був такий собі кравець Гроньє,— повів мову Карпалім, — то він старі декреталії пускав на викройки. І що ви думаєте? Одяг, що його шив Гроньє по тих викройках, нікуди не годився: ні мантії, ні плащі, ні камзоли, ні каптани, ні спідниці, ні накидки, ні фіжми... Приміром, кроїв Гроньє каптан — а виходив капелюх. Кроїв плащ — а виходили штани. Кроїв камзол — а виходило щось схоже на балдахін. Кроїв мантію — а виходив чобіт. Навіть сковороду — каштани

смажити — якось пошив замість мантії І Отож кінець кінцем бідолаху потягли до суду і примусили відшкодувати збитки. Уявіть собі, скільки краму він зіпсував! Тепер живе в злиднях, з голоду в кулак свище...

— І його спостигла божа кара,— зауважив Гоменац.— Чи ж таке видано святі декреталії на викройки пускати!..

— А в Каюзаку яка дивна пригода з декреталіями сталася! —встряв у розмову Гімнаст.— Сеньйорові д'Етісаку і віконтові де Лозену забаглося постріляти з лука. Слуга роздер старі декреталії і наробив з них мішеней. І — чудасія! — жодна стріла не влучила в мішень. Старший слуга, який споглядав стрільбу, потім божився, що бачив на власні очі, як стріли біля самісінької мішені раптом відскакували вбік мало не на ту азу і летіли аж до пекарні. Згинути мені отут на місці, коли я брешу!

— То диво, диво, диво! — загорлав Гоменац.— Ваше здоров'я, шановні гостоньки! Я маю вас за най-справдещніх християн. Служко, вина!

При цих його словах дівчата, що прислуговували за столом, пирхнули. Брат Жан і собі пирхнув — так, наче кінь заіржав.

— Паж сеньора д'Етісака,— провадив Гімнаст,— здогадався, що тут пущено якусьману. Він загадав слузі зробити нові мішені — із звичайного паперу. Той послухався — і всі стріли стали влучати точнісінько в ціль!

— Як уже зайшла мова про декреталії, то і в мене є що розповісти,— обізвався Різотом.— Жан Де ліф, мій ландеруський приятель, саме женився. Весільний бенкет був дуже пишний. Після вечері ми грали фарси та комедії, танцювали маврітанські танці з бубнами й бубонцями. А потім прийшли переряджені в машкарах. Ми й собі химерно повбиралися, причепили бороди зі скойок та мушлів. Тільки машкар у нас не було. То ми роздерли старі декреталії і зробили з них машкари. Затулили тими машкарами обличчя й веселилися далі. А коли познімали машкари, ледве глузду не позбулися від жаху. Того короста обсипала, у того гнояки нарвали, того схопила віспа, того краснуха... В одного зуби випали — то всі йому заздрили: мовляв, легко відбувся. Отак ні сіло ні впало всіх нас спотворило! Та й люті ж болячки були, довго гоїлися!..

— Диво! Диво! — знову крикнув Гоменац.

— І таке ще пригадую,— вів далі Різотом.— Сестри мої, Катрін та Рене, поклали якось у декрета лії — книжка була товста, у грубій оправі,

з цупкими сторінками — свої щойно випрані комірці, манжети й чепчики — щоб випрасувалися. То знаєте — бог тому свідок...

— Стривайте, стривайте! — перепинив Різотома Гоменац.— Це ви про якого бога?

— Бог один,— відповів Різотом.

— То на небі! А я питаю про нашого земного бога. Хіба в нас немає земного бога?

— Ет, про нього я справді забув! Ну, то бог земний, себто папа, тому свідок, що комірці, манжети й чепчики моїх сестер, полежавши в декрета л іях, стали чорними, мов мішок сажотруса I

— Чудо! Чудо! — знов зарепетував Гоменац.— Любі й високошановані гості, тож вип'ємо за святі, безсмертні, превисокі, премудрі декрета лії!

— Недарма ж у пісні співається,— сказав брат Жан,— що відтоді,як декрет 141 доповнили декреталія-ми, зла в світі побільшало.

— А мені видається чудом інше,— мовив Пантагрюель.— Як це папа з допомогою своїх декрета лій гребе щороку з Франції стільки золота? Чотириста тисяч золотих дукатів, коли не більше I

— Так, це чималі гроші,— кивнув головою Гоменац.— Та коли згадати, що Франція — єдина країна, яка годує римську курію, це ще й небагато. Проте скажіть мені, де ще є бодай одна така книга: філософська, медична, юридична, математична, історична, або якийсь роман, або поема, або вірші, або, прости мене, господи, якась священна книга,— котра, наче той магніт, притягала б до себе стільки золота? Нема такої! А кляті єретики нехтують її! Тож їх треба палити, топити, вішати, четвертувати, колесувати, рубати, саджати на кіл! Бо ці

декреталоненависники гірші за всіх злодіїв, за душогубців, за батьковбивць, разом узятйхі Друзі, я вас заклинаю, я благаю вас: якщо хочете бути щирими християнами — вірте тільки в те, що прочитаєте в декрета л іях, думайте тільки про те, що написано в декреталіях, робіть тільки те, що радять і наказують декрета лії — знебавпалі, пресвяті, пребожественні декреталії! Тоді до вас прийдуть багатство, слава, почесті! Всі святобливо схилятимуться перед вами, всі вас боятимуться — бо ж ви присвя-

тили себе вивченню декрета лій І О декреталії, о святіу знебавпалі декреталії!

Вам потрібен мудрий і мужній імператор, хоробрий і відчайдушний воєвода, який уникає всіх небезпек, усуває всі перепони, перемагає у всіх битвах? То візьміть декретиста...142 тьху, я хотів сказати — декрета-ліста.

— Оце помилився на слові! — вигукнув Епістемон.

— Вам потрібен вождь, який за мирних часів владарював би в королівстві, імперії, монархії, республіці так, щоб і церква, і сенат, і багаті, й бідні жили у злагоді, приязні, доброчинності, благочесності? То шукайте декрета ліста.

Чому, скажіть мені, в багатьох країнах народ бунтує, слуги тільки й знають, що черево напихати, посиденьки та сміхи справляти, а школярі ледарюють та знічев'я казяться? Тому, що правителі цих країн, дворецькі та навчите лі не належать до декрета лістів.

Хто заклав підвалини життя в обителях, монастирях та абатствах і хто нині підтримує та годує чесних послушників, які від ранку й до вечора, від вечора й до ранку молять господа врятувати світ од погибелі, благають його не ввергати знову у дочасний хаос? Священні декреталії.

Хто обдарував божественний апостоличний папський престол такою могутньою силою, що перед ним схиляються — споконвіку й понині! — імператори, самодержці, королі та володарі всього світу? Хочуть вони цього чи не хочуть — залежать вони тільки від нього, ним тримаються, ним коронуються, на нього спираються і тільки для того, щоб до ніг й о-г о припасти та божественний черевик його поцілувати, приїздять у Рим. благословенні знебавпалі декреталії!

Звірю вам іще одну таємницю. На гербах ваших університетів зображено велику книгу. Ви, я певен, це помітили. Як гадаєте, що то за книга?

— Щодо мене — я не знаю,— відповів Пантагрюель.— Я до тієї книги не зазирав. Певно, і друзі мої теж її не гортали.

— То щоб ви знали — це декреталії! Якби не вони, то пішли б нанівець усі університетські привілеї. А ви й не здогадувалися!

Гоменац зайшовся гучним реготом, аж його гикавка взяла, а потім зняв із своєї голови шапочку й

простяг одній із дівчат. Та ніжно поцілувала шапочку А Гоменац вів далі:

— Якщо ви шануватимете декреталії, то будете щасливі!.. Але затямте іще ось що: щастя, блаженство чекає вас і в царстві небесному. Ключі ж від цього царства — у руках нашого земного бога — папи.

0 всеблагий боже, ти, перед яким я падаю ницьма, якому день і ніч молюся, ти, якого я ще не бачив! Уласкав нас милостями своїми — віднині й на віки вічні!

1 хай за твоїм велінням у нас завжди буде рясно цих найсолодших плодів богомислення, цих найчудовні-ших індульгенцій — щоб біси не схопили грішні наші душі і щоб грізне жерло пекла не поглинуло нас! Тобі це до снаги, пребожистий наш папа!

І Гоменац залився слізьми, цілуючи великі пальці рук, складені хрестом, а після цього б'ючи себе в груди.

Епістемон, брат Жан і Панург затулилися серветками, вдаючи, ніби й вони плачуть, і стали витирати очі.

Дівчата тим часом принесли келихи з вином, варення й фрукти. Особливо гарні — здорові, пресолодкі й соковиті — були груші.

Незабаром усі знову повеселішали.

Вставши з-за столу, Пантагрюель та його друзі попрощалися з Гоменацем та папоманами і пообіцяли, що за їхню гостинність віддячать: коли будуть у Римі, підуть до папи і благатимуть, щоб він найближчим часом відвідав острів Папоманію.

Потім добрий Пантагрюель подарував Гоменацеві дев'ять відрізів золотої парчі — на завісу до надвів-тарного вікна — і звелів насипати золотих у скриньку на пожертви для церкви. А дівчатам-сл у жницям наказав подарувати по дев'ятсот чотирнадцять золотих монет із зображенням благовіщення — на знак того, що кожній із дівчат уже пора виходити заміж.

РОЗДІЛ XXXIV

Про те, як Пантагрюель побував на острові мессера Гастера, першого в світі магістра наук та мистецтв 143

По кількох днях плавання наші мандрівники кинули якір біля острова мессера Гастера. Це був незвичайний острів — нічого подібного вони досі не бачили. Він височів над морем, мовби велетенська, неймовірно крута скеля — майже як Неприступна гора в Дофіне (та гора має форму гарбуза; ніхто не міг на неї вилізти, крім Дуайяна, начальника артилерії за короля Карла Восьмого).

Проте Пантагрюель та його друзі, хоч і упріли добряче, видерлись на вершину. І там їхнім очам відкрився чудовий краєвид. Буяли зелені сади, слалися родючі лани, вилися блакитними й срібними стрічками потоки й струмки. Рай земний, та й годі!

Володарем цього острова був мессер Гастер, найперший у світі магістр наук та мистецтв.

Ви гадаєте, що найпершим магістром наук та мистецтв був вогонь? 144 Помиляєтесь. Ви гадаєте, що першим винахідником наук та мистецтв був Меркурій, як твердили колись друїди? 145 Помиляєтесь. Один сатирик сказав, що магістром геть усіх наук та мистецтв був мессер Гастер 146,— і сказав правду.

Гастер — мессер владний, суворий, жорстокий, невблаганний. Годі щось йому втлумачити, навіяти, довести, в чомусь його переконати. Йому можна тільки коритися, в усьому догоджати, його можна тільки задобрювати й шанувати. Свої накази він віддає не словами, а на мигах. Все, чого він бажає і що велить, має виконуватися тієї самої миті. Крий боже забаритися! Від його повелінь коливається небо і двигтить земля. Волю його належить конче вволювати — або померти.

Весь світ тільки про те й думає, як піддобритися до мессера Га стера. Всі на нього працюють — якнайсум-лінніше, якнайревніше.

Гастер — мессер вдячний. Він робить світові чимало добра. Адже це він винайшов усі науки і всі мистецтва, всі ремесла і всі знаряддя.

Він учить мудрих штук навіть звірів. З воронів, папуг, шпаків він робить поетів, із галок та сорок — пое-ток, учить їх розмовляти й співати по-людському.

Орлів, соколів, яструбів, коршунів — диких, вільних, хижих птахів — він приручає, а якщо й відпускає політати на вільному просторі, то вони літають, ширяють, шугають за його велінням, спускаються на землю й покірно сідають тоді, коли він цього хоче. І все це — задля черева!

Слонів, левів, носорогів, ведмедів, коней, собак він примушує танцювати, грати в м'яча, ходити по линві, борюкатися, плавати, приносити все, що він загадає, і все, що він загадає, брати. І все це — задля черева!

Риб, і морських, і прісноводних, китів, фізетерів та всяких інших страховищ він піднімає з дна морського, вовків виганяє з лісу, ведмедів — із барлогів, лисиць — із нір, змій — із западин та розколин. І все це — задля черева!

Він — невситимий, а в гніві своєму лигає всіх — і людей, і тварин. І все це — задля черева!

А коли вирушає в мандри по світах Гастерова намісниця — Бідність, то хоч би де вона йшла — всі суди там закриваються, народ перестає підкорятися наказам, нехтує їх. Всі тікають од Бідності світ за очі — хоч у вогонь, хоч у прірву,— аби тільки не попасти їй у зуби.

При дворі цього великого мудреця Пантагрюель та його друзі побачили безліч черевомовців і ще більше обжер. Усі черевомовці були недобрі, лихі ворожбити, чаклуни; всі вони заздрили один одному і повсякчас між собою гризлися. Вони придурювалися, що розмовляють

не ротом, а черевом, і вводили людей в оману. А брехуни були першорядні!

Обжери завжди ходили гуртом. Одні з них були жиру ни, жевжики й пустуни, другі — сердиті й похмурі відлюдьки, але геть усі — несусвітні ледарі. Зроду вони ні до чого рук не приклали і тільки одним турбувалися: як би не спасти з тіла і черево своє не скривдити. Всі носили машкари й таку чудернацьку одіж, що наші мандрівники з великого дива очі повитріщали.

Вони вважали мессера Гастера великим богом, йому лиш молилися, приносили жертви, служили вірою й правдою, любили й шанували понад усіх та все.

Пантагрюель, дивлячись на них, згадав циклопа Поліфема, який у Евріпіда 147 каже так: "Я приношу жертви тільки самому собі (богам — ніколи!) та своєму череву, найбільшому з усіх богів".

Аж тут забамкали, закалатали дзвони, і всі черевомовці та обжери стали шикуватися-в колони. Очолив їх молодий бравий черевань. Він тримав у руках довгу позолочену палицю з прикріпленим до неї дерев'яним зображенням Великого Жеруна. Це було справжнє страховисько — гидке й кумедне водночас. Очі в нього були більші за черево, голова більша й ширша за все тіло, щелепи — здоровенні, широченні, важенні, зуби — як лопати; вони ляскали й клацали так, аж навколо луна розлягалася.

Слідом за обжерами та черевомовцями сунула ватага товстих слуг. Вони тягли торби, кошики, корзини, мішки, каструлі, казани, миски, тарілі, таці й співали гімн на честь Великого Жеру на. Вони кидали йому в рот ковбаси, шинку, солонину, копчені язики, паштети, котлети, свинячу, яловичу, баранячу печеню, смажених куріпок, перепілок, тетеруків, рябців, індиків, гусей, качок, курей, кролів, зайців, буханці,

пампушки, городину, ягоди, садовину; лили юшки, молоко, мед і вино,— щоб Жеру нові, боронь боже, горлянка не пересохла.

Нарешті урочистий похід проминув мессера Гасте-ра — свого володаря та повелителя — і зник з очей.

Пантагрюель почав розпитувати про Гастера, і йому розповіли ось що.

Гастер винайшов насамперед ковальство й землеробство — щоб орати землю, засівати її зерном, збирати врожай і з того годуватися. Потім він винайшов воєнне мистецтво і зброю — щоб захищати зерно; медицину й астрологію та деякі математичні науки — щоб зберігати зерно протягом століть і захищати його від негоди, від диких звірів та від злодіїв. Він винайшов також ручні й водяні млини та вітряки — щоб молоти зерно на борошно, дріжджі — щоб сходило тісто, сіль — щоб тісто було смачніше, вогонь — щоб із тіста випікати хліб, годинники — щоб визначати, скільки часу треба пектися хлібові.

Далі Гастер винайшов вози, фури, баржі, галери, вітрильники — щоб ними перевозити зерно по суходолу, по річках і по морях.

Далекі, незнані, дикі народи стали їсти хліб.

Він схрестив коня з ослом і вивів мула — міцну, загартовану, напрочуд невибагливу худобину.

Щоб зерно, посіяне в землю, не гинуло від посухи, не гнило від дощів, щоб його не вибивав з колосу град, не вивіював вітер і не ламала буря, Гастер винайшов спосіб викликати дощ, коли він був потрібен, і припиняти його, коли потреба минала, вгамовувати вітер, приборкувати бурю.

Аж тут його спостигла велика біда — злодії-розби-шаки внадилися красти хліб із ланів. Тоді Гастер навчився будувати міста, фортеці, замки — щоб стерегти й захищати хліб. Хліб звозили в міста, в замки, і тамтешні жителі пильнували й захищали його ревніше, ніж дракон стеріг яблука в садах Гесперид 14

І ще одне винайшов Гастер — мистецтво та спосіб руйнувати й нищити фортеці та замки з допомогою воєнних машин і знарядь — таранів, катапульт. А недавно він винайшов гармати, серпентини, кулеврини, бомбарди й василіски, які стріляють залізними, свинцевими, чавунними, мідними й кам'яними ядрами, і вимудрував особливий порох, що має величезну вибухову силу — отже, далеко випередив оксидраків 149, які змагали ворога тим, що насилали на нього наглу смерть від блискавки, грому, граду, бурі просто на ратному полі. Гастерів винахід нищив, руйнував, вигублював куди більше людей, а ще дужче вражав уяву: адже один постріл з василіска валив більше мурів, ніж сто блискавок.

Проте сталося так, що Гастера якось і самого обложили вороги; вони зруйнували його фортеці з допомогою пекельних, напрочуд потужних машин і забрали зерно та хліб. Тоді Гастер винайшов спосіб захищати бастіони, фортечні мури та вали від ядер — він затримував ті ядра в повітрі. Ось до чого він домудрувався: насипав у жерло бронзової гармати очищеного від сірки та змішаного з камфорою пороху, запхав туди залізне ядро та двадцять чотири великих шротини — круглих і довгастих. Перед жерлом він поставив пажа, а між пажем та гарматою повісив на мотузці, прилаштованій до стовпа, величезний геркулесів камінь, себто магніт. Потім Гастер вистрелив. Ядро і шротини, що вилетіли з силою, якої надав їм очищений порох та камфора, мали б неминуче влучити в пажа і вбити його. Та що ближче підлітали вони до магніту, то більше втрачали силу.

Гастер навчився також повертати ядра, пущені ворогом, проти нього самого — ядра летіли туди, звідки вилітали.

Отакий всемогутній мессер Гастер — найперший у світі магістр наук та мистецтв!

РОЗДІЛ XXXV

Про те, як Пантагрюель приплив на острів Дзвінкий

Кілька днів мандрівники пливли морем, аж урешті побачили острів. Що ближче вони підпливали до нього, то виразніше чули дзвін і брязкіт. Такий дзвін і брязкіт можна почути на свята в Парижі, в Турі, в Ме-доні та інших французьких містах.

— Мабуть, полетів кудись бджолиний рій,— сказав Пантагрюель.— Тож остров'яни, щоб повернути його, принаджують звуками: гатять у сковороди, в казани, у тарелі, в миски.

А коли мандрівники підпливли зовсім близько до острова, вони почули ще й співи.

Із обачності Пантагрюель вирішив спершу підпливти човном до невисокої скелі й висісти там.

Під скелею стояла хатина.

їх зустрів невеличкий на зріст чоловічок, добродушний і лагідний з вигляду. Це був самітник; звали його Брагібюс.

Пантагрюель спитав, що це за дивні звуки долинають із острова і як він називається. Самітник відповів, що острів називається Дзвінкий. Що ж до звуків, то мандрівники про все дізнаються згодом, коли висядуть на ньому.

Мандрівники сподівалися, що Брагібюс запросить їх до обіду і запропонує відпочити з дороги. І самітник таки почастував їх, але в досить незвичайний спосіб: не давав їсти чотири дні! Він сказав, що інакше їх не пустять на острів, бо там зараз піст чотирьох пір року: зими, весни, літа й осені.

— Дивно! — зауважив Панург.— Як на мене, це піст чотирьох вітрів: адже він самим лиш вітром нас нагодує. Невже вам нічого більше робити, як постити? А нам і зовсім це непотрібно.

— В моєму молитовнику,— обізвався брат Жан,— мовиться тільки про три пори: минулу, нинішню і майбутню. А про четверту — жодного слова! А може, не про пори року треба говорити, а про часи?

— Як про часи, то є ще аорист 150,— пояснив Епістемон.— У греків та римлян то був вельми досконалий минулий час. А коли він перейшов до нашої непевної, тьмяної та смутної доби, то став непотрі-бом.

— Ні, це час фатальний,— сказав самітник.— І той, хто не послухається мене й не поститиме,— єретик! На вогнище його, на вогнище!

— Смерті у вогні я не так боюсь, як смерті у воді! — вигукнув Панург. — Ну що ж, коли вже вам так цього хочеться, ми будемо постити. Хоч, правду кажучи, не дуже вмію я постити, не дуже в цьому тямлю. То хай уже — задля господа нашого попостимо!

Страшне це було випробування! Першого дня мандрівники терпляче терпіли, другого — пояси позатягали, третього — животи їм під ребра підвело, четвертого — геть охляли.

На п'ятий день пустельник дав їм листа до Едітуса, церковного паламаря, що жив на острові Дзвінкому. Це був славний дідуган, лисий, як коліно, рум'яний, як яблуко, з червоним, як вишня, носом. Він люб'язно їх зустрів, а прочитавши в листі, що вони чотири дні постили, нагодував смачним обідом. Далі показав їм острів.

Острів був заселений птахами. Едітус розповів, що колись давно на острові жили ситицини 15 . Згодом вони перетворилися на птахів. Адже все на світі змінюється!..

Птахи жили в просторих, зручних клітках. Всі вони були великі, гарні, лагідні й спокійні. Але диво дивне! Вони їли, пили, спали як люди! Колір їхній теж видався мандрівникам дивним. У одних птахів пір'я було біле, у інших — чорне, у цих — сіре, у тих — червоне. Були ще й напівбілі-напівблакитні, напів-чорні-напівчервоні. Такі показні, такі гожі, що тільки милуйся! 152 Едітус сказав, що цих птахів називають клірцями, священцями, абатцями, єпископцями, јсар-динцями, а одного — папцем. А їхніх самок називають клірицями, священицями, абатицями, кардини-цями. Одну називають папицею.

Далі старий розповів Пантагрюелеві та його друзям, що ось уже триста років підряд на острів прилітає тьма-тьмуща святенців. Вони забруднюють острів, поїдають пташиний харч — чисто тобі трутні в бджолиному рої. На вигляд святенці огидні: шиї в них скручені, лапи криві та кошлаті, кігті й животи — як у гарпій 153. Винищити їх неможливо: тільки-но вб'єш одного — прилітає двадцять чотири.

Пантагрюель спитав у Едітуса, чому тут таке розмаїття птахів, а папець тільки один і папиця тільки

одна. Той відповів, що так було споконвіку за велін-ням зірок. Навіть більше: за цим самим велінням одні птахи можуть перетворюватись в інших. Клірці — в святенців, святенці — в абатців, абатці — в єпис-копців, єпископці — в кардинців. Котрийсь із кар-динців може

перетворитись у папця. А папець на острові Дзвінкому вже ні в кого не може перетворитися. Він — один-єдиний, так само, як у бджіл буває одна-єдина матка, а в небі світить одне-єдине сонце.

Щоправда, близько двох тисяч семисот шістдесяти місяців тому на острові утворилося два папці водночас. Але це обернулось жахливим лихом 154. Вони нападали один на одного, клювали, роздирали пазурами.

Всі птахи взагалі перестали співати, стали німі, мов риби.

На острів приїздили імператори, королі, герцоги, маркізи, графи, барони. Вони намагалися розборонити папців, .якось їх помирити, та все було марно. Мир настав тільки тоді, як один папець сконав, тобто коли на острові лишився один-єдиний папець.

Пантагрюель спитав, чому птахи безперестану співають.

Едітус показав їм на дзвони, які висіли над клітками, і пояснив, що птахи починають співати тоді, коли дзвонять ці дзвони.

— Хочете, я примушу заспівати он тих клірців, у яких на головах чубки, схожі на каптури?— спитав він.

— Коли ваша на те ласка,— відповів Пантагрюель. Едітус подзвонив у дзвін шість разів. Ту ж мить зле-

тілася чимала зграя клірців. Всі вони голосно заспівали.

— А коли у дзвін подзвоню я, злетяться он ті птахи, з пір'ям кольору копченого оселедця? 155 — спитав Панург.— І чи заспівають вони?

— Авжеж,— відповів Едітус.

Панург подзвонив, і птахи злетілися й заспівали хором. Проте голоси в них були хрипкі та немилозвучні. Едітус сказав, що вони їдять саму тільки рибу, як лелеки чи баклани, і що це — п'ятий різновид святенців. А незабаром на острів прилетять капуцинці — шостий різновид святенців. Вони найпохмуріші, най-сердитіші й найхудіші серед усіх птахів, що прилітають на острів.

— Мені хотілося б знати, звідки беруться клірці,— мовив Пантагрюель.— Ви казали, що одні птахи перетворюються в інших. То які ж саме перетворюються в клірців?

— Це птахи перелітні; вони прибувають до нас із далеких країн,— відповів Едітус.— Особливо з країн Голоддень і Насзарясно. Клірці прилітають звідти величезними зграями. Там є такий звичай: коли в якомусь вельможному домі народжується багато дітей — байдуже, хлопчиків чи дівчаток,— батькам загрожує зубожіння: адже кожній дитині треба виділити частку спадщини — дідизни, батьківщизни чи материзни,— як того хоче розум, вимагає природа і велить господь. Тож батькам вигідно позбутися дітей, і вони обертають їх на птахів — клірців 156.

— Я взагалі дивуюся,— провадив Едітус,— як іще матері носять їх дев'ять місяців у своєму лоні: адже в домі своєму вони не можуть витерпіти їх не те що дев'ять, а здебільшого і сім років. Накинувши білий стихар їм просто на сорочечки та зрізавши їм з тім'я скількись там волосинок, вони з молитвами на вустах обертають їх на клірців і спроваджують на наш острів. Клірці летять, проклинаючи своїх родичів.

Країна Голоддень — величезна, майже безмежна. Щоб ке згинути з голоду — чи тому, що замало харчу, чи тому, що вони не хочуть

опанувати якесь ремесло і вірою та правдою служити чесним людям, чи тому, що скоїли якийсь страшний злочин і бояться заслуженої кари,— клірці летять сюди на готовеньке. Тут ніхто їх не кривдить, не займає, ніяка небезпека їм не загрожує, а головне — доброї їжі вдосталь. Клірці прилітають худі, мов сороки, а незабаром стають гладкими, мов бабаки.

— А додому хоч хтось повертається? — спитав Пантагрюель.— Невже вони не тужать за домівкою?

— Майже ніхто,— відповів Едітус.— Щоправда, недавно, після деяких затемнень, що сталися за велінням зірок 157, знялася ціла зграя. А ми й раді — менше на острові залишиться... Перед тим як відлетіти, вони поскидали своє пір'я в кропиву і в терен 158.

Він показав на купку пір'я, яка лежала в кропиві.

Раптом у небі закружляла зграя птахів, яких на цьому острові мандрівники ще не бачили. Було їх двадцять п'ять або й більше. Покружлявши у високості, вони посідали на землю. їхнє пір'я прибирало різних кольорів, мов шкіра у хамелеонів. І у всіх під лівим крилом було намальоване коло, яке ділили дві проведені поряд лінії, або ж лінія, прямовисна до прямої. Ці кола різнилися й кольорами: в одних птахів були білі, в інших — червоні, ще в інших — зелені, у цих — фіолетові, у тих — блакитні 159.

— Як називаються ці птахи? — спитав Пантагрюель.— Такі вже вони незвичайні, такі вже химернії

— Це метиси,— відповів Едітус.— А прозиваємо ми їх ненажерами. На нашому острові багато корчем та шинків. Не тільки наїстися, а й об'їстися можна. Тож вони й сидять там од рання до смеркання.

Є тут птахи, які носять на лапках гарні дорогі підв'язки. Є й такі, що носять поверх пір'я знак перемоги над злим духом. А деякі носять

баранячу шкуру... 160 Лишенько, як я забалакався I А ви ж голодні — чотири дні постили! Ходімо трапезувати!

Едітус повів Пантагрюеля та його друзів спершу до лазень; там їх скупали й помастили пахучими мастями. А потім завів їх до просторої затишної світлиці й сказав:

— Прошу до столу! Після чотириденного посту ви будете їсти й пити чотири дні.

— А спати ми все-таки будемо? — спитав Панург.

— А це вже як самі схочете,— відповів Едітус.— Як кажуть: хто спить, той і п'є.

Чого тільки не понаносили слуги на стіл!

Мандрівники заходилися їсти та пити і небо благати, щоб добрий та щедрий паламар Едітус був прй доброму здоров'ї.

РОЗДІЛ XXXVI

Про те, як паламар Едітус

показав Пантагрюелеві священного папця

Сидячи за столом, брат Жан спитав у Едітуса:

— Отже, у вас на острові живуть самі лиш птахи? А відомо ж бо, що вони не сіють і не жнуть — тільки літають, стрибають, співають, щебечуть, тьохкають. Звідки ж у вас стільки чудового харчу? Стіл ваш — справжнісінький ріг достатку.

— Нам постачає харчі весь світ,— відповів Едітус.— Тільки деякі північні країни — там народ збунтувався — нічого не надсилають 161

— Ну, без них, певно, можна обійтися,— зауважив брат Жан.

— АвжежІ Любі гості, їжте, пийте! Вистачить і наїдків, і напитків! Навіть коли б небеса зробилися мідними, а земля — залізною, наш припас не вичерпався 6. Нам його стане років на сім, а то й на вісім довше, ніж тривав голод у Єгипті... 162 А звідки ви прибули?

— Із Франції,— відповів Панург.— З Турені.

— О, чого тільки не привозять нам із Турені! Кажуть, що герцог туренський навіть живе надголодь, бо попередники його завше постачали нам фазанів, куріпок, тетеруків, рябців, каплунів, індиків. Погляньте-но на клітки! Бачите, які всі наші птахи тлу-стенькі? Вони їдять туренський харч. Отим-то вони й співають там милозвучно! Кращих співів ніде не почуєте І

— Ну, як же вам не позаздриші — вигукнув Панург.— Добре вам живеться на цьому світі!

— А на тому ще краще буде,— весело відповів Едітус.— За ваше здоров'я, любі гості!

Два дні тривало веселе гульбище. А на третій день Пантагрюель сказав, що він конче мусить побачити папця.

— Папець дуже не любить, щоб на нього дивилися,— відповів Едітус. — Проте я постараюся вдовольнити ваше бажання.

Він устав з-за столу і вийшов із трапезної. Повернувся десь за чверть години й сказав, що поведе нас до клітки папця. Тільки треба йти навшпиньки і не мовити жодного слова.

Скрадаючись, вони підійшли до величезної клітки. В ній, розпустивши крила, сидів папець. Біля нього примостилися охоронці — два невеличкі кардинці й шість угодованих єпископців. Панург довго придивлявся до папця, а потім вигукнув:

— А бодай би нечистий тебе взяв! Справжня чубата потороча!

— Тихше, благаю вас, тихше! — пошепки мовив Едітус.— Він має вуха!

— І все-таки це справжнісінька потороча! — не вгавав Панург.

— Якщо папець почує ваші непоштиві слова — вам кінець! Бачите у нього в кліщі водойму? З не)" виринуть блискавки, громи, смерчі і вмить заженуть вас глибоко під землю!

— То чого ж тут стояти? Вже надивилися. Ходімо краще назад до трапезної,— обізвався брат Жан.

— Ні, постіймо ще хвилинку! — попросив Панург.— Мені хочеться послухати спів папця.

— Папець співає лише в певні, заздалегідь визначені дні. І їсть у певні, заздалегідь визначені години,— сказав Едітус.

— А я їм, коли їсти хочеться! Ходімо звідси! Ходімо бенкетувати! — вигукнув Панург.

— Золоті слова! — захоплено мовив Едітус.— Коли й живете ви так само, як кажете, то ніколи єретиком не станете! Ходімо!

Повертаючись до трапезної, вони побачили під деревом клітку, а в ній — старого єпископця. Той сидів, розчепіривши крила, і спав, гучно хропучи. А біля нього сиділа гарненька єпископиця й весело щебетала.

— Оце так! — зауважив Панург.— Чарівна єпископиця співає, аж у горлечку їй клекоче, а цей черевань дає хропака! Ну, стривай, зараз і ти в мене заспіваєш, тільки зовсім іншої!

Панург подзвонив у дзвін, що висів над кліткою. Проте що гучніше він дзвонив, то голосніше хропів єпископець.

— Старий бевзь! — вигукнув Панург.— Все одно ти в мене заспіваєш!

Він схопив камінь і замахнувся.

— Схаменіться, чоловіче! — сказав Едітус.— Коли хочете — вигублюйте всіх королів, коли хочете — ангелів із неба виганяйте; всі ці гріхи папець вам відпустить. Але коли ви торкнетесь котрогось із цих чарівних птахів — смерть вам! І не тільки вам, а й усій вашій рідні, нинішній і майбутній. Та й друзям вашим буде непереливки. Не забувайте про водойму!

— Дуже потрібна мені та водойма! — мовив Панург.— Ушиваймося звідси! Повернімось до трапезної!

— До столу, друзі, до столу! — підхопив брат Жан.— А ворогам нашим хай шматок поперек горла стане, хай вони кісточкою вдавляться!

Вони повернулися до трапезної і знову сіли за столи.

Через чотири дні мандрівники розпрощалися з Еді-тусом. Пантагрюель подарував йому гарного склада-ного ножика. Паламар красно подякував і наказав доставити на їхні кораблі всякого смачного

харчу. Потім побажав їм ходового вітру і взяв обіцянку навідати його на зворотному шляху.

РОЗДІЛ XXXVII

Про те, як Пантагрюель потрапив на острів Катівню, де жив кіт Дряповирв, ерцгерцог Пухнастих котів ,63.

Мандрівники, ситі, веселі, посідали на свої кораблі й підставили вітрила ходовому вітрові. Через кілька днів вони побачили вдалині острів. Це був острів Катівня. Пантагрюель хотів проминути його, та друзі вмовили його причалити. Як вони про це потім пошкодували!

Тільки-но вони ступили на берег, як їх, за наказом володаря острова ерцгерцога Нявнія Дряповирва, схопили Пухнасті коти.

— Ви звинувачуєтеся в тому, що, бувши на острові Сутяг, побили одного старого сутягу! — сказали вони.— Ходімо до ерцгерцога Дряповирва!

Пухнасті коти — це препаскудні тварини. Вони їдять малих дітей. Носи в них плескаті, шерсть росте всередину. Пазурі довгі, міцнющі та гострі. Як хто в ті пазурі попаде, то вже не вирветься... І геть усі носять розшморгнуті торби: хто на череві, хто на спині, хто на боці, хто на шиї. Це їхній символ і девіз.

По дорозі мандрівникам зустрівся старий жебрак. Пантагрюель подав йому милостиню, і той сказав:

.— Ой, добрі люди, добрі люди, якби ви знали, куди потрапили! Хай господь вам поможе вибратися звідси цілими й здоровими! Присягаюся словом чесного жебрака — ці Пухнасті коти скоро захоплять усю Європу — без усякої війни! — і загребуть собі всі її багатства. Вони вішають, четвертують, колесують людей, усім стинають голови, всіх кидають у

в'язниці та в катівні. Все у них навпаки. Непорядність зветься доброчесністю, злість — добротою, зрада — вірністю, крадіжка — щедрістю. І при цьому вони певні,що в усьому світі немає нікого кращого й справедливішого за них, а те, що вони чинять,— чинять для загального добра. Щоб ви знали: всі війни, пошесті, хвороби, всі землетруси й пожежі, всі бурі, злидні й голод,— усе це через їхню небачену, нечувану, незмірну лють. На жаль, більшість людей цього не розуміє і ненавидить Пухнастих котів не так, як вони того заслуговують. Проте коли зрозуміють, які підлі, підступні та лихі Пухнасті коти, то покарають їх страшною карою. І це буде справедлива кара, хоч би яка вона була жор-

стока. Не буде такого суворого, драконівського закону, який би їх охороняв! Не буде такого правителя, який своєю владою заборонив би загнати їх кудись у лігво й спалити живцем! Батько мій, коли помирав, узяв із мене обітницю, що я стоятиму отут, на цьому місці, доти, аж доки в Пухнастих котів ударить блискавка і спопелить їх усіх. Бо люди вже так отупіли, так зачерствіли душею, що їм байдуже до зла, яке є в світі! Вони не відчувають його і не думають про нього! А ті, хто відчуває й думає, не сміє, не хоче або не може те зло знищити.

— Спасибі тобі, чоловіче! — ркказав Панург.— Друзі, тікаймо звідси! До кораблів!

Та втекти було ніяк — адже мандрівників вели під охороною, та й ворота острова було замкнено. Охоронці сказали, що ввійти сюди легко, а вийти важко: треба мати дозвіл ерцгерцога Дряповирва і перепустку, ним підписану. До того ж, з ярмарку тікають не так швидко, як з базару... Та й ноги в нас загшлюже-ні...

їх привели до ерцгерцога Нявнія Дряповирва, володаря Катівні.

Це був наймерзенніший з усіх Пухнастих котів. Він мав три зрослі голови: лев'ячу, собачу й вовчу. Лев'яча голова рикала, собача гавкала,

вовча вила. Лапи в нього були вимазані кров'ю, пазурі — страховинно довгі, гострі й загнуті, ніс — мов воронячий дзьоб, зуби — мов кабанячі ікла, очиська — мов у сатани блискучі.

На стіні за стільцем, на якому сидів Дряповирв, була намальована стара баба в окулярах. В правій руці вона тримала піхви від серпа, у лівій — ваги 164. На них висіли оксамитові торби; одна, напхана монетами, низько опустилася, друга, порожня, високо піднялася.

Мандрівники збагнули — це був символ правосуддя. Якісь люди, обвішані мішками, торбами, клаптями паперів, звеліли їм сісти на лаву підсудних.

— Та я краще постою! — мовив Панург.— У мене штани нові й камзол куций — незручно буде сидіти на вашій лаві. Адже вона занизька!

— Сідай! Як ти смієш перечити? — гримнув один із підсудників.— Не будеш поводитись як слід — земля під тобою западеться, ти провалишся в самісіньке пекло... І ви всі теж!

Коли мандрівники посідали, Нявній Дряповирв гаркнув:

— А давай лиш, а давай лиш!

— А давай лиш вип'ємо! — промимрив у відповідь Панург.

— А давай лиш відгадай мою загадку! — провадив Дряповирв.— А давай лиш відгадай, сю ж бо мить відгадай!

Якась блондинка, дівчина невинна, Знайшла без чоловіка та без муки Подібного до ефіопа сина, Хоча, здіймаючи шалені звуки, Він їй прогриз із лютістю гадюки Весь правий бік і так на світ з'явився. А далі в мандри сміливо пустився, Де плазом по землі, де летячи,— Із чого вельми друг наук чудився, Його віднісши до людей хутчій.

— Якби я був у чомусь винен, то відгадав би її, а так — аж ніяк, аж ніяк, аж ніяк! — розпачливо вигукнув Панург.

— А давай лиш, а давай лиш! — правив своєї Дряповирв.— Ану поглянь, які в нас пазурі! А давай лиш, а давай лиш! Ти гадаєш, що як ні в чому не винен, то ми тебе й на тортури не візьмемо? Ха-ха-ха, ну й дурило з тебе! Та чи знаєш ти, що закони наші — як павутиння: в них заплутуються метелики та мушки, а ґедзі легко їх проривають і виплутуються? А давай лиш, а давай лиш! Ми справжніх злодіїв та тиранів не ловими — клопоту від них по самісіньку зав'язку! Ми саме на таких, як ти — ні в чому не винних,— відіграємося! Сам сатана зараз по душі твоїй дзвонитиме! І по душах усіх твоїх друзів-приятелів теж!

Братові Жану надокучило слухати варнякання Дряповирва.

— Пане чорт! — обізвався він.— Я хочу вас спитати: хіба ж Панург може розтлумачити те, на чому сам зовсім не знається? Чи ви хочете, щоб він вам брехав?

— Ти диви — ще й цей пащекує! — сказав Дряповирв.— Ти що, бовдуре, з ланцюга зірвався? А давай лиш, а давай лиш! Заткни свою пельку! І до тебе дій-деться — не минеться!

— Ну, це ми ще побачимо,— пробурчав брат Жан собі під ніс.— Не дуже я вас боюся!

— Ха-ха-ха! Видно, що ти, йолопе пащекуватий, наших звичаїв не знаєш! У нас тут говорять про те, про що й гадки не мають! А давай лиш, давай лиш! У нас тут признаються в тому, чого ніколи не чинили, не коїли і чинити-коїти не думали! А давай лиш, а давай лиш! У нас тут навчають того, чого самі ніколи не вчили! А давай лиш, а давай лиш! У нас тут б'ють і наказують при цьому сміятися І А давай лиш, а давай лиш! Чого мовчиш? Тобі що, заціпило, блазню ти безтямний? А давай лиш, а давай лиш! А женись лишень на трясці!

— Біс, архібіс, пантобіс! — вигукнув брат Жан.— Ти що, ченця одружити хочеш? Та ти єретик, не хто інший! Тьху!

— Ну, раз тут карають невинних, кари нам не минути! — мовив Панург.— Хай вам біс — я заплачу! За всіх нас заплачу! А ви відпустіть нас із миром! Ми дуже поспішаємо!

— Відпустити? — зіпнув Дряповирв.— Ха-ха-ха! Отак просто й відпустити? А давай лиш, а давай лиш! Ось уже триста років звідси нікого не відпускають,, не настригши спершу шерсті, а то й не злупивши шкури! І ти гадаєш, що з тобою чинять не по правді? Бевзь, бачу я, із тебе першорядний! Ну, відгадуй мою загадку! А давай лиш, давай лиш! Відгадай лиш!

— Ну й відгадаю! — вигукнув Панург.— З білого боба вилупився довгоносик і виліз із нього крізь дірку, яку сам прогриз. Довгоносик цей і повзати, і літати вміє. А Піфагор, великий мудролюб, твердив, що цей довгоносик через метампсихоз 165 дістав ще й люд7 ську душу! Якби ви були люди, то після вашої смерті душі ваші влізли б у тіла довгоносиків, бо на цьому світі вй тільки те й робите, що все гризете та жерете! А на тому світі, певен я, ви, знавіснівши від пекельних тортур, як гадюки, стали б гризти боки своїх матерів! Ґ66

Сказавши це, Панург кинув на стіл перед Дряпо-вирвом гаман, повний золотих екю.

Почувши дзвін золота, Пухнасті коти стрепенулися, всі як один заграли на своїх пазурах, мов на скрипках, і занявчали-замурчали:

— Оце так оборудка, оце так оборудка! Щедро змащена, смачненька, лакомненька! Няв-няв! Мур-мур! Які ж ви славні хлопці! Хлопці-молодці! Няв-няв! Мур-мур!

— Я дав! Я дав! Я дав І А беріть лиш! А беріть лиш! Л беріть лиш! — вторував їм Панург.— Це ж гаман із золотом!

— Суд зрозумів вас правильно,— поважно мовив Дряповирв.— А давай лиш сюди гаман! А ви йдіть ссбі з миром! Я вас відпускаю!

Пухнасті коти повели мандрівників назад до гавані. Та на півдорозі вони зупинилися й сказали:

— Ми відпустимо вас аж після того, як ви обдаруєте ще й Дряповирвову дружину і наших жіночок — Пухнастих кицьок. А не дасте грошей — не випустимо з Катівні.

— Хай вам грець! Доведеться потрусити гаманом,— сказав брат Жан.— Ось я порахую, скільки в мене грошей.

— Ага! Гроші у вас є! Тоді й нам, горопахам, має щось перепасти... Глядіть же — не забудьте про нас!

— Що вдієш — перепаде й вам, горопахам,— відповів брат Жан і сягнув до кишені.

РОЗДІЛ XXXVIII

Про те, як брат Жан хотів обчистити Пухнастих котів

Тут мандрівники побачили, що в гавань заходить величезний караван суден. Вони налічили шістдесят вісім галер та фрегатів.

Брат Жан побіг до гавані — розпитатися, звідки припливли ці судна й що привезли.

Йому сказали, що судна навантажені забитою дичиною — оленями, косулями, вепрами, зайцями, качками, куріпками, рябцями, тетеруками, голубами — і сувоями шовку та оксамиту.

— Кому ж привезено стільки добра? — спитав брат Жан.

— Його вельможності Дряповирву, її вельможності Дряповирвисі, всім Пухнастим котам і всім Пухнастим кицькам,— відповіли моряки.

— А як би ви назвали все, що привезли?

— Вирвами, як же іще!

— Стільки дичини! — обурено вигукнув брат Жан.— Що ж це таке? Адже наш великий король під загрозою смертної кари заборонив полювати оленів, косуль, вепрів...

— Правду кажучи,— обізвався якийсь матрос,— Пухнастих котів ми боїмося дужче, ніж самого короля! Вони куди жорстокіші й лютіші за нього! Отож і веземо дичину, щоб задобрити немилосердних дряпіжників. Колись давно їх називали сіноїдами, а тепер кличуть вепроїдами, оленеїдами, зайцеїдами, куріп-коїдами.

— А бодай би вони добра не діждали! — вигукнув брат Жан.— Скільки людей розорили! Та не мине і їх лиха година! Той, хто вирвами живе, від вирв і загине!

Брат Жан прибіг назад до друзів, переповів їм те, що почув, а під кінець сказав:

— Друзі, послухайте, що мені на думку спало! Заберімо все це м'ясиво собі! І буде в нас свіженька дичина. Остобісила та солонина! Звичайно, не задурно візьмемо — заплатимо. А потім підемо до Пухнастих котів і обберемо їх! Обчистимо, пустимо голісінькими!

— Ні, це не для мене! — зітхнувши, мовив Панург.— Я чоловік боязливий — ви ж самі знаєте.

— Ходімо! — не відступався брат Жан.— Мені набридло байдики бити! Ми вже давно нічого путнього не робимо, тільки їмо, спимо та баляндрасимо! Це не по мені! Як не втну якоїсь геройської штуки, то й світ мені немилий! Невже я пристав до вас тільки задля того, щоб служби справляти і гріхи вам відпускати? Чорта пухлого! Згадайте Геркулеса! Чому про нього й досі світом слава котиться? Тому, що він визволяв людей од влади тиранів, нищив розбишак, убивць, чудовиськ, хижих звірів, отруйних змій! А хіба Пухнасті коти — не тирани, не розбишаки, не вбивці? Хіба вони не страшніші за чудовиськ, за звірів, за змій? То чом би не нам'яти їм боки й не обчистити їх? Святе ^ілo! Сутаною своєю присягаюсь — ми впораємося з ними! Наш буде верх!

— Ні, мене ви не звабите на це,— похитав головою Панург.— Я на цьому острові нічого не забув. Чому ж я маю гинути отак собі, ні за цапову душу?

— Ти не загинеш! — засміявся брат Жан.— Он який гаман із золотом Дряповирвові кинув! Не пожалів... Невже в тебе так багато того золота?

— А ти хіба не бачив, як Дряповирв щомиті розшморгував свою оксамитову торбу? Не чув, як він без угаву приказував: "А давай лиш! А давай лиш!"

Я відразу зметикував, до чого воно йдеться! То й вирішив: ану лиш дам, ану лиш дам! Щедро дам! Тоді Дряповирв нас відпустить. Я битий жак, бував у таких бувальцях, що вам і не снилося! І нас таки відпустили! Тож навіщо вдруге долю випробувати? Мерщій відпливаймо з цього препаскудного острова! Подалі від мерзенних Пухнастих котів та їхнього ерцгерцога!

Пухнасті коти, які проводжали мандрівників, тим часом чекали, поки їм дадуть грошей. Побачивши, що після Панургових слів мандрівники твердою ходою рушили до гавані, вони обступили їх щільним кільцем і сказали, що не пустять, аж доки не дістануть обіцяного.

— Ах ви бісові душі! — з серцем вигукнув брат Жан.— Ну, зараз ви в мене хіба ж такої затанцюєте!

Вихопивши з піхов меча, брат Жан кинувся до Пухнастих котів. Та вони дременули хто куди. Годі було їх наздоганяти.

Мандрівники попрямували до гавані. Аж тут до них підбігла стара шинкарка й почала скаржитися на їхніх матросів. Вони, мовляв, обідали в її шинку, потім лягли спочивати, а тоді пішли й не заплатили за постій.

Шинкарчині слова підтвердили свідки, яких вона привела з собою — судовий виконавець і двоє помічників.

Брат Жан не торгуючись заплатив п'ять су, що їх правила шинкарка, а потім побіг до шинку. Вихопивши меча, він в одну мить розрубав мечем перину, подушки, взяв на оберемок сінник, ковдру та двоє простирадел і так само бігцем повернувся до гавані. Від-вів-таки душу!

Нарешті всі посідали на кораблі, і Пантагрюель звелів відчалювати. Мандрівники вийшли в море. Та незабаром зірвався дужий вітер, і юнга, що сидів на щоглі, крикнув, що кораблі несе назад, до острова Катівні.

— Ой, пане капітан, повертайте голоблі! — злякано вигукнув Панург. — Нічого нам робити на тому богом забутому острові!

На щастя, вітер пригнав кораблі до іншого острова, та мандрівники побоялися висісти. Вони зупинилися десь за милю від острова, навпроти стрімких високих скель.

РОЗДШ XXXIX

Про те, як мандрівники сіли на мілину і як їх порятували мореплавці, що пливли з острова Ентелехіг 167

Діждавшися погожої години, мандрівники підняли якорі. Та ледве встигли проплисти двадцять дві милі, як знявся ураганний вітер. Кораблі закрутило, мов тріски. Проте лоцман сказав, що особливої небезпеки немає, бо небо ясне і море спокійне. Треба пробитися крізь смерч і плисти собі далі.

Так вони й зробили, і їм удалося вирватись із вітряних обіймів.

Однак врятувавшись від Сцілли, кораблі потрапили прямісінько в пащу Харібди — сіли на мілину, пропливши всього кілька миль.

— Отакої! З вогню — та в полум'я! — вигукнз'в Панург.

Вітер вив і стогнав у снастях. Пантагрюель та його друзі, засмучені, тяжко зітхали. Тільки брат Жан був веселий, усіх підбадьорював і водно торочив, що небо їм поможе і що він бачив на верхівці щогли вогник святого Ельма 168, а це — це добрий знак.

Всі трохи повеселішали після слів брата Жана, тільки Панург не дуже йняв їм віри.

— О, якби ми зараз опинилися на березі і щоб у кишені в кожного було по двісті тисяч екю! — мовив він замріяно.— Задля цього я вам і цапа б видоїв, і осла загнуздав би з хвоста. Я навіть ладен, поки й віку мого, не женитися — тільки зробіть так, щоб я перескочив на берег. І конячину якусь дайте... А слуги не треба — я й без слуги обійдуся! Недарма ж один стародавній учений сказав, що кількість наших хрестів — тобто турбот, клопотів і чвар — відповідає кількості наших слуг. Отож чим їх менше, то краще! Я сам себе годен доглянути, ще й як добре!

Аж тут мандрівники побачили великий корабель, який підпливав до них. На палубі його громадились величезні барабани і юрмилися люди, повалені і статечні з вигляду. Поміж них Пантагрюель уздрів Анрі Котираля 169, давнього свого приятеля. На поясі в нього висіла осляча голова, у лівій руці він тримав старий засмальцьований ковпак, у правій — капустину.

Побачивши Пантагрюеля, він радісно вигукнув:

— Здоров, дружеі А ти знаєш, що це в мене? — І він показав на ослячу голову.— Це божественний витвір природи! А це,— він показав на ковпак,— магістерська шапочка! А це ось,— він високо підняв капустину,— місяць-трава! З допомогою цього чудодійного зілля ми скоро добудемо філософський камінь! 170

— Звідки й куди ви пливете? — спитав Пантагрюель.

— Пливемо із острова Ентелехії в Турень. Веземо алхімію.

— А що то за люди на палубі?

— Поети, співаки, музики, астрологи, алхіміки, геоманти, годинникарі та всякі інші вчені й майстри. Всі вони везуть від мудреців з острова Ентелехії чудові рекомендації.

— Ну, коли ви всі набралися розуму на тому острові, то подумайте, як зняти нас із мілини! — уїдливо запропонував Панург.

— Мені вже сяйнула думка,— відповів Анрі Коти-раль.— Зараз ми вам допоможемо.

Він наказав матросам вибити дно у семи мільйонів п'ятисот тридцяти двох тисяч восьмисот десяти великих барабанів. Після цього барабани прив'язали до кораблів і взяли кораблі на буксир. Тоді

смикнули щосили — і кораблі зійшли з мілини. їх повели на глибінь. Барабани гуготіли, рінь шурхотіла, бадьоро погукували й підспівували матроси, і всі ці звуки зливалися в зграйну музику. Мандрівникам було так приємно її слухати, як Платоиові — музику світил, що рухались по небу. Щоправда, він чув її вві сні.

Пантагрюель та його друзі наповнили барабани мореплавців ковбасами, скотили їм на палубу шістдесят дві бочки вина.

Зненацька до корабля підпливли два величезних фізетери й пустили водограї. Вода залила і барабани, і людей. Геть усі змокли до рубця.

Панург, дивлячись на них, реготав, аж за боки брався, аж селезінка потім у нього дві години боліла.

— Я хотів був почастувати їх вином,— сказав він,— але фізетери мене випередили: солоненькою водичкою напоїли! Хай посолонцюють — адже прісною водою вони гребують, тільки руки нею миють. Тож так їм і треба!

Раптом зірвався вітер. Кораблі понесло, і Пантагрюель не встиг навіть попрощатися зі своїми рятівниками.

Лоцман сказав, що, як вони хочуть попасти на острів Ентелехію, треба плисти за течією, обминаючи смерч.

— Можете покластися на мене,— додав лоцман.— Я приведу всі кораблі до острова Ентелехії.

РОЗДІЛ XI.

Про те, як Пантагрюель прибув на острів Ентелехію, де королювала Квінтесенція 171

Лоцман щасливо обминув вітряний смерч. Після цього мандрівники пливли іще дванадцять годин, а тоді ввійшли в гавань острова Ентелехії. Недалечко від гавані стояв палац королеви.

На березі їх зустрів легіон лучників і ратників. Вони заступили мандрівникам дорогу, звеліли віддати зброю й суворо спитали:

— Що ви за одні й звідкіля прибилися? Пантагрюель та його друзі, ніде правди діти, розгубилися й навіть трохи злякалися.

— Хлопці, та ми ж із Турені! — оговтавшись першим, вигукнув Панург.— Це провінція у Франції. Нами оволоділо нестримне бажання побачити королеву цього острова — Квінтесенцію, привітати її і скласти їй шану. Опріч того, ми хочемо познайомитися з островом Ентелехією, про який так захоплено розповів недавно Анрі Котирайль.

— Ну, як ви з Турені, то ласкаво просимо! — сказали дозорці.—З Турені в нас уже чимало гостей побувало, і всі нам до вподоби припали. А з інших місць та країв приїздили такі вже гордії! Через губу розмовляють, що не скажеш — вони тобі поперек, ще й на глузи беруть... Ех, жабу б їм у рота!

— Ми люди прості, але душі в нас чисті та щирі,— мовив Пантагрюель.— Ми не образимо вас нічим, тим більше — не сміятимемось.

— Ми вам віримо,— приязно відповіли дозорці. Вони по-дружньому обняли мандрівників, а ті обняли їх.

Потім дозорці повели їх до палацу королеви.

Старший дозорець хотів був щось сказати Пантагрюелеві, та не міг дістати до його вуха, тож звелів принести драбину чи ходулі.

— Якби на те була воля її величності,— зауважив він,— то й ми б стали такі само високі на зріст, як ви. І якщо її величність ласкаво цього побажає — так і буде.

В галереях палацу Пантагрюель та його друзі побачили силу-силенну недужих і калік: прокажених, чумних, сліпих, глухих, кульгавих і ще всяких. Вони стояли й сиділи гуртами і, здавалося, чогось чекали.

З цікавістю їх оглянувши, мандрівники подалися далі.

В одній із галерей вони зупинилися. Старший дозорець показав їм на молоду (хоч їй було не менш як тисяча вісімсот років 172), вродливу, пишно й вишукано вбрану даму.

Даму оточував гурт інших дам і кавалерів.

— Оце і є її величність королева Квінтесенція,— мовив дозорець.— Проте зараз я вас до неї не підведу — не час. Станьте отут і дивіться, що королева робитиме. Подейкують, що у вас королі лікують золотуху, падучу, гарячку в досить дивний спосіб — доторком руки . А наша королева зцілює геть усі недуги, і пальцем не торкнувшися недужого! Вона сідає до органа і награє різні пісеньки — для кожної недуги свою. Нічогісінько більше не робить, а всі недужі враз стають здоровими. Ось самі побачите.

І справді, королева сіла до органа — такого гарного, незвичайного, що й описати його годі,— і поклала руки на клавіші.

Ввели гурт прокажених.

Королева натиснула на клавіші, залунала чудова музика — і всі прокажені тої ж миті одужали.

Привели юрбу отруєних. Королева заграла іншу мелодію — і всі вони враз зцілилися.

До зали заводили сліпих, глухих, німих, кульгавих, скарлючених, вносили паралізованих.

Королева грала — щоразу іншу мелодію,— і недуги та каліцтва з усіх як рукою знімало. Сліпі прозрівали, до глухих повертався слух, до німих — мова, паралізовані схоплювалися на рівні і йшли в танок.

Захоплені, приголомшені, зачаровані цілющою силою, якою так щедро наділив господь королеву., мандрівники попадали перед нею ницьма.

Королева підійшла до Пантагрюеля і торкнулася його голови букетом білих троянд. Це привело його до тями, він звівся на ноги, а за ним звелися і друзі.

Королева обізвалася до Пантагрюеля — заговорила шовковими словами. Так-так, саме шовковими — кожне слово було з пурпурового атласу.

Ось що вона сказала:

— Сяйво шляхетності, яке випромінюєте ви, шановні наші гості, свідчить про те, що душі у вас високі, чесні й добрі. Я відчуваю чари ваших смиренних виявів подяки, і це дає мені певність, що серця вапгі вільні від шкідливого й пихливого суємудрія та вільнодумства, що ці серця всотали в себе воістину мудрі іноземні вчення. А побут і звичаї простолюду нині такі, що вчень цих можна по-різному прагнути — однак осягнути їх нелегко. Ось чому мені, володарці цього острова і всього, що є на ньому, несила стриматися. Я кажу вам: ви мої любі, любісінькі, найлюбіші гостії

— Я чоловік темний,— прошепотів Панург Панта-грюелеві на вухо,— не можу втнути, що вона каже. А вже відповісти — й поготів. Прошу вас, відповідайте ви.

Однак і Пантагрюель не здобувся на відповідь. Всі мовчали, мовби води в рота набравши.

— Ви мовчите! — сказала королева.— Це добрий знак. Це — доказ того, що ви вийшли зі школи піфагорійців 174, а в школі цій мовчанка була символом знання. Єгиптяни теж мали мовчанку за божественне одкровення. А рід мій походить саме від піфагорійців. Складаю вам якнайкраснішу подяку за вашу увагу до мене.

Королева обернулася до слуг і вигукнула:

— Кухарі, до Панацеї! 175

Придворні, підійшовши до мандрівників, просили вибачити її величність за те, що вона'не запросила їх до свого обіду. Річ-бо в тім, що королева Квінтесенція за обідом їсть тільки антитіла, абстракції, уявлення, мрії, сни та жахи.

Пантагрюеля та його друзів одвели до великої зали, де були накриті столи до обіду. Сказати, що столи вгиналися від наїдків — це нічого не сказати. Відомо, що великий бог Юпітер на вичиненій шкурі кози, яка вигодувала його на Кріті (на тій самій шкурі, що правила йому за щит-егіду в битві з титанами),— записав геть усе, що діється на білому світі. А для того, щоб перелічити всі наїдки та напої, якими пригощали мандрівників на острові Ентелехії, не вистачило б і вісімнадцяти шкур! Коли б я мав сто ротів, і сто язиків, і залізну горлянку — то й тоді не був би годен про них розказати. Навіть про третину від половини того, чим пригощали в палаці її величності королеви Квінтесенції!

Призволяючись, Пантагрюель думав-міркував про те, що означало у вустах королеви слово "Панацея". І врешті вирішив, що слово це символізує пишну та щедру учту.

РОЗДІЛ хи

Про те, як королева обідала і що вона робила по обіді

Коли Пантагрюель та його друзі пообідали, їх повели до іншої зали, де сиділа королева Квінтесенція. Оточена придворними, вона просіювала, провіювала і пропускала свій час крізь гарне решето, сплетене з білих і блакитних шовкових ниток. А потім королева і її почет танцювали.

З ласки й високого дозволу її величності мандрівники пішли оглядати палац. І таких там надивилися чудес, що й досі кожного на згадку про них поймає священний трепет і невимовне захоплення.

Придворні сказали, що королева робить тільки те, що ніхто інший у світі робити не спроможний, і зціляє тільки тих недужих, яких ніхто інший у світі зцілити не годен. А всякі інші недуги зціляють вони, її помічники.

Незабаром мандрівники побачили це на власні очі. Якийсь молодик бив недужого на водянку у живіт двосічною сокирою дев'ять разів. І той після такого лікування вмить одужав.

Другий молодик лікував гарячку. Він прив'язав до пояса недужого з лівого боку лисячий хвіст — і гарячки як не було.

Третій зцілив подагрика — наказав йому розплющити очі й закрити рота.

Четвертий — їй-богу, правда Г — вибавив дев'ять чоловік од недуги святого Франціска 176. Знаєте як? Він скасував усі їхні борги і кожному повісив на шию торбинку з десятьма тисячами золотих.

П'ятий, як сказали мандрівникам, лікував недокрів'я й сухоти тим, що постригав недужих у ченці всього лиш на три місяці — і ті одужували.

Шостий повертав молодість жінкам. Вони стояли біля нього двома шерегами: з одного боку — старі баби, хирляві, скарлючені, зморшкуваті, беззубі, підсліпуваті, з другого — молоді красуні, стрункі, як тополі.

Оглянувши палац, Пантагрюель та його друзі подалися гуляти по острову. І тут вони теж набачилися

ДИВ.

Якийсь ентелехіянин за допомогою чудернацької машини викидав із вікон будинки. В такий спосіб, пояснили мандрівникам, він їх провітрює.

На ринковому майдані гурт молодиків розтирав чорним ефіопам 'животи денцями кошиків — і ефіопи враз білішали.

На березі кілька ентелехіян орали пісок плугом, запряженим трьома лисицями в одному ярмі.

Інші товкли в мармуровій ступі пемзу, добували з неї воду і змінювали її склад.

Були й такі, що стригли ослів і настригали з них купу густої, довгої та тонкої вовни; і такі, що з терну збирали виноград, а з будяків — смокви; і такі, що ловили неводами вітер, а разом із ним величезних раків; і такі, що довбнями лупцювали ковбаси.

А деякі ентелехіяии із нічого творили щось велике, а потім обертали це велике на ніщо.

Хто краяв вогонь ножем, хто носив решетом воду.

Якийсь статечний добродій бігав по квітнику і вимірював довжину стрибків бліх, приказуючи, що від цього діла буває велика користь — і у війні, і в управлінні державою. При цьому він згадував Сократа — першого філософа, що спустив філософію з небес на землю, із забави перетворив її в потрібну і зискову справу. Добродій повторював, що Арістофан 177 твердив: Сократ половину того часу, який він присвячував науці, робив не що інше, як вимірював довжину блошиних стрибків.

На високій вежі мандрівники побачили двох озброєних рицарів. Придворні сказали, що ці рицарі пильнують місяць від вовків.

Пантагрюель та його друзі ходили по острову, пороззявлявши роти й широко розплющивши очі, аж поки зійшла вечірня зоря. Тоді їх знову запросили до палацу. Перед ними з'явилася її величність королева Квінтесенція із своїм велемудрим і велемужнім почтом. І знову священний трепет охопив їх, і знову їм заціпило вуста.

Королева це помітила й мовила до Пантагрюеля:

— Бачу я, що ви і супутники ваші вражені тим, що відкрилося вашим очам на моєму острові. Вас злякала, навіть більше — приголомшила новизна досліду, незвичайність того, що чинили, як діяли мої підданці. А про те, як легко діяти й чинити саме так, судити ви не годні. У людей звичайно дослідження якогось явища не' сполучається з ясністю і певністю уявлень. Та прошу ласкаво — опануйте себе, проженіть страх — і дивіться на все, дослухайтеся до всього, що іще ви тут побачите і почуєте! Споглядайте, дослухайтеся, міркуйте! І вас урешті осяє премудра благодать, і ви побачите те, про що досі ні гадки, ні уявлення

не мали. Ось вам свідчення моєї до вас ласки та пошани до тієї цікавості, яку я читаю в очах ваших: я посвячую вас у абстрактори. Це дуже високе звання. Адже абстрактори — добувачі квінтесенції!

Ущасливлені високою милістю її величності, Пантагрюель та його друзі уклінно подякували королеві.

Потім їх запросили до вечері й посадовили за довгі столи, накриті прегарними скатертинами.

Королева Квінтесенція вечеряла самою лиш амброзією і пила самий лиш нектар . Зате дам, кавалерів і мандрівників пригощали такими стравами, яких вони ніде й ніколи не куштували. Що вже смачні, що вже вишукані, що вже рідкісні, що вже дорогі! На саму лиш згадку язика хочеться проковтнути.

А під кінець вечері, коли вже всі донесхочу наїлися й напилися, на стіл поставили велетенську таріль. Чого тільки не було в тій тарелі! Юшки, паштети, смаженина з козлятини, із свинини, з телятини, шинка, солонина, пироги, сири, салати, креми, драглі, тістечка, ягоди, фрукти. Та ніхто вже не міг проковтнути ані шматочка! Тільки пасли очима всю цю смакоту.

А на дні тарелі, під стравами, лежали карти, бабки, шахи і чашечки з золотими монетами — для тих, кому захочеться пограти.

Під тарі ллю стояли мули, накриті оксамитовими попонами, засідлані коні — і для дам, і для кавалерів,— оббиті оксамитом ноші, гарні й зручні карети й фаетони — для тих, хто схоче покататися.

Після вечері почався препишний бал-турнір I79. Оце було видовище! Підлогу у великій залі заслали килимом, на якому були виткані жовті й білі клітини. Потім до зали увійшли учасники балу-турніру — юнаки та юнки. Було їх шістнадцятеро: вісім німф, убраних так, як пращури наші

змальовували убрання почту богині Діани, король, королева, два баштових дозорці, два рицарі й два лучкики. Одіж на всіх була із золотої парчі.

Слідом за ними ввійшли іще шістнадцятеро таких самих юнаків і юнок, убраних в срібну парчу.

Шістнадцять фігур > золотій парчі й шістнадцять фігур у срібній поставали на свої місця, і почався шаховий турнір, який водночас був і балом.

З одного краю килима стояли музики, вбрані у жовтогарячий шовк, з другого краю — музики, вбрані у білий шовк. їх було шістнадцять. Грали вони на різних інструментах; деякі з інструментів були досить незвичайні, навіть химерні.

Захоплива була картина! І гра в шахи, і бал заразом!

Під звуки чарівної музики юнаки і юнки переходили з клітини в клітину, задкували, наступали, збочували ліворуч і праворуч. Головною їхньою метою було обложити короля противника. Коли королю було вже нікуди тікати, він здавався, себто програвав. Однак усі підданці короля жертвували собою задля нього. Під звуки музики золоті та срібні войовники і войов-ниці брали одне одного в полон. Захопивши бранця, переможець кланявся йому і плескав по правій руці. Бранець покидав бойовисько, а переможець ставав на його місце. Тільки короля в полон не брали, а, опустившись перед ним на ліве коліно, казали: "Добридень!" Після цього гра кінчалася, і починалися танці. Всі танцювали дуже гарно і напрочуд граційно.

Мандрівникам показали три бали-турніри. Перший і другий закінчилися перемогою срібних, третій — перемогою золотих.

Пантагрюель та його друзі були в безмежному захваті від того, що побачили. Вони відчували неземну насолоду, їм здавалося, ніби вони в раю. І музика була схожа на райську — на диво милозвучна.

Коли після третього турніру почалися танці, королева Квінтесенція непомітно зникла, і більше ніхто її не бачив.

Мандрівники попросили придворних переказати її величності безмежну подяку і глибоку шану. А потім подалися до своїх кораблів, посідали на них і напнули вітрила.

РОЗДІЛ хш

Про те, як Пантагрюель побував на острові Сандалій і що він там побачив 180

Через два дні мандрівники причалили до острова Сандалій і зійшли на берег. Король острова — Беній Третій — гостинно їх зустрів, запросив до трапези, а потім повів показати новий монастир. Беній Третій сказав, що він заснував і збудував цей монастир для братів Співунів — так назвав він ченців, що жили в монастирі, бо вони добре співали, ще й виводили такі рулади і трелі, що можна було заслухатися.

Водячи мандрівників по монастирю, Беній Третій розповідав про ченців, а мандрівники дивилися й слухали.

Співуни носили сандалії, здорові та круглі, як озера чи ставки. Бороди вони голили, а на головах своїх вищипували волосся від тімені аж до потилиці. Обличчя затуляли каптурами, а потилиці відкривали. На поясах носили бритви, які гострили двічі на день і тричі на ніч. Ходили то задом, то передом — кому як зручніше.

Прокинувшись рано-вранці, вони взували один одного у чоботи з острогами, чіпляли на ніс окуляри й знову лягали спати.

Опівдні починали бити дзвони. А дзвони у цьому монастирі були особливі: геть усі — і церковні, і годинникові, і трапезні — підбиті найм'якшим пухом. За калатала правили лисячі хвости.

Почувши дзвони, брати Співуни просиналися, скидали чоботи, взували сандалії, сідали під церквою й позіхали, змагаючись між собою, хто найширше роззявить рота й найгучніше позіхне. Це був їхній сніданок. Потім вони ставали вервечкою й повільним урочистим походом прямували до трапезної. Співун, який очолював похід, ніс корогву із зображенням Фортуни. Другий ніс корогву із зображенням Доброчесності й кропило з Меркурієвою водою 181. Він без упину махав кропилом і мовби підстьобував ченця з корогвою-Фортуною.

Йдучи, ченці співали, тільки не ротами, а вухами, їм вторувало калатання дзвонів.

Ці звуки зливалися в незвичайну мелодію, яка пестила слух.

У трапезній Співуни опускалися навколішки біля столів, спираючись грудьми й черевами на ліхтарі. За хвилину з'являвся здоровенний товстий Санда-лисько із сиром, гірчицею та салатом.

їли брати ось що:

У неділю — кров'янку, ліверну ковбасу, маленькі ковбаски, телятину, перепілок, свинячу печінку.

В понеділок — горох із салом.

У вівторок — хліб, коржі, пироги, печиво.

У середу — баранячі, телячі, борсучі голови.

У четвер — різні юшки та гірчицю.

У п'ятницю — недостиглу горобину.

У суботу — обгризали й обсмоктували кістки.

По обіді вони читали, точніше, виспівували молитви, приправляючи їх руладами й трелями.

Решту часу вони чекали Страшного Суду і робили ось що: в неділю лупцювали один одного, в понеділок ляскали один одного по носі, у вівторок дряпали один одного, у середу забивали один одному баки, в четвер колупали один у одного в носі, у п'ятницю лоскотали один одного під пахвами, у суботу шмагали один одного батогами.

Коли вони, з ласки настоятеля, йшли кудись у справі чи просто собі погуляти, то їм під загрозою тортур заборонялося їсти рибу і м'ясо — щоб миряни бачили, які Співуни святі, благочесні, цнотливі й несхитні — справжні слуги божі!

Ввечері вони знову скидали сандалії, взувалися в чоботи з острогами, чіпляли на носи окуляри й лягали спати. Опівночі до них заходив Сандалисько; вони прокидалися й починали гострити бритви.

Мандрівники дивилися на Співунів і слухали розповідь про них з неабиякою цікавістю, а брат Жан та Панург аж дух затамували. Потім Панург підійшов до одного Співуна — худого, мов копчений біс,— і смикнув його за рукав, показавши на Епістемона:

— Співунчику, кажи лишень, хто цей чоловік? Чи не схожий він на єретика?

— Схожий.

— То що, його треба спалити?

— Треба.

— Живцем?

— Живцем.

— І що ж із ним буде?

— Помре.

— Певно, він тебе розгнівив?

— Розгнівив.

— Хто ж він, по-твоєму?

— Дурень.

— Дурень чи божевільний?

— Ще гірше.

— На що б ти хотів його обернути?

— На попіл.

— Ти вже кого-небудь палив?

— Багатьох.

— Вони теж були єретики?

— Не такі.

— І ще будеш когось палити?

— Аякже.

— А може, когось помилуєш?

— Нікого.

— Усіх палитимеш?

— Усіх до одного.

— Навіщо ото баляндраси правити з таким йолопом? — вигукнув Епістемон.— Було б із ким!..

— Та ні, бесіда цікава,— сказав Панург.— Ви завважили, як коротко, стисло й упевнено він відповідає? Дарма язиком не меле! Мабуть, він із тих, що одну вишеньку натроє ділять.

— Ручуся, що він од баранячої лопатки хіба що двічі вкусить,— докинув брат Жан.— А з кварти вина хіба що раз сьорбне. Ви ж тільки глянте, який він захарчований! Ні, цей Співун мені подобається. Я б залюбки забрав його з собою і привіз би додому. Коли б я одружився, він би забавляв мою жіночку.

— Знайшов забавника! — вигукнув брат Жан.— Та він би з неї відьму зробив! І не було б у тебе, друже Панург, путящої жінки!

РОЗДІЛ ХШІ

Про те, як Пантагрюель побував у Атласній країні, якою правив Поголос

Відчаливши від острова Сандалій, мандрівники спокійно пливли кілька днів — аж поки лоцман сповістив, що бачить попереду острів. Пантагрюель звелів пристати до нього.

На цьому острові була дивовижна країна. Називалася вона Атласною. Дерева, кущі, трави були із шовку та оксамиту. Листя з дерев не опадало ніколи, квіти теж ніколи не відцвітали.

Мандрівники здибали тут багато звірів та птахів, дуже схожих на звірів та птахів їхньої рідної Франції. Але звірі ті були із тканих килимів; вони нічого не їли й не кусалися, а птахи не співали.

Побачили мандрівники дванадцять слонів. Слони сиділи за столом і мовчки трапезували — геть-чисто як святі отці в трапезній. Це були слони-вчені, слони-музики, слони-філософи, слони-танцюристи, слони-штукарі.

Потім вони побачили носорога і двох єдинорогів. Єдиноріг — тварина незвичайна: тілом вона подібна до коня, голову має оленячу, ноги — слонячі, хвіст — кабанячий, а на лобі в неї росте довгий чорний ріг.

А ще вони побачили золоте руно, що його здобув Ясон, і хамелеона, який жив самим тільки повітрям, і трьох гідр (у кожної було сім голів), і чотирнадцять феніксів, і шкуру золотого осла, якого оспівав Апулей 182, і триста десять велетів, і сатирів, і гарпій, і пантер, і зубрів, і пегасів, і бізонів, і грифів, і рибку-прилипку, яка може зупинити великий корабель, і сфінксів, і шакалів і ментихорів, напрочуд химерних тварин: тулуб лев'ячий, обличчя й вуха людські, шерсть руда, на хвості жало — жалять вони як скорпіони,— а голос ніжний і милозвучний. Бачили катабланів; звірі ці малі, проте голова в них величезна, а очі такі отруйні, що від їхнього погляду все живе вмить конає.

А потім мандрівники побачили Середземне море. Воно розступилося, і Пантагрюель та його друзі уздріли Тритона, який сурмив у величезну мушлю, Нерея та інших морських богів і чудовиськ. І безліч риб, які літали, пурхали, танцювали, їли, дихали, думали, полювали, воювали, мирилися, торгували, гралися й пустували.

Трохи далі вони побачили Арістотеля з ліхтарем у руці — він сидів замисливши сь і щось записував. Позад нього юрмилися інші великі філософи та мудреці, серед них — Овідій, Геліодор, Леонід — усіх не злічити. Коли вони оглянули Атласну країну, Пантагрюель сказав:

— Очі мої ситі, а живіт голодний. Треба б пошукати якоїсь їжі.

І вони подалися шукати їжу.

Зненацька до них долинув якийсь дивний шум — так, наче недалечко гуркотів млин або жінки вибивали на річці білизну. Вони пішли на шум і невдовзі побачили горбатого дідугана, напрочуд бридкого. Звали цього дідугана Поголос. Рот у нього був по самісінькі вуха, а в роті теліпалося аж сім язиків, і кожен — розрізаний на сім частин. Всіма цими язиками Поголос розмовляв водночас — різними мовами й говірками. На всій його голові й на всьому тілі росли вуха. Очі в нього не бачили, і він не міг ходити ногами.

Поголоса оточував величезний натовп. Всі дивилися йому в рот і ловили кожне його слово. А він казав усяку всячину.

Всі, хто слухав Поголоса, за кілька годин набиралися такого розуму, що заходжувались міркувати й судити про наймудріші в світі речі; щоб осягнути хоч дещицю якоїсь із цих речей, не вистачило б цілого людського життя. Вони розводилися про єгипетські піраміди, про троглодитів, про Вавілон, про пігмеїв, про каннібалів, про нечисту силу і ще казна про що — і про все тільки зі слів дідугана Поголоса!

В натовпі стояли і великі письменники, і філософи, і мудреці. Пантагрюель упізнав Геродота, Плінія, Страбона, папу Пія Другого, венеційця Марко Поло. Сховавшись за величезним килимом, вони писали захопливі книжки — і все зі слів дідугана Поголоса!

За іншим килимом — оксамитовим, вигаптуваним листками м'яти,— вони побачили чималий гурт студентів. Пантагрюель спитав, хто вони такі і що тут роблять. Студенти відповіли, що вчаться на свідків, що на цьому ремеслі знаються вже непогано, а коли вернуться додому, то будуть жити чесною свідоцькою працею, свідчить на користь тих, хто їм більше заплатить,— і все зі слів дідугана Поголоса!

Студенти почастували мандрівників хлібом і дали їм дружню пораду. Щоб домогтися успіху, багатства й слави, сказали вони, слід брехати. А істину треба ховати за сімома замками.

РОЗДІЛ ХНУ

Про те, як Пантагрюель побував у країні Ліхтарії183

Три дні мандрівники тихо пливли спокійним морем, а на четвертий рано-вранці побачили вдалині країну Ліхтарію. Підпливаючи до неї, вони завважили, що над морем літають вогники. Вони подумали, що то вогнеязикі риби — такі є і у Франції. Вони світяться вечорами о тій порі, коли колоситься ячмінь.

Але лоцман сказав, що то дозорні вогні, які освітлюють вхід у гавань.

У гавані на високій вежі висів величезний ліхтар. Пантагрюель сказав, що це Ліхтар Ла-Рошелі184. Помітивши мандрівників, він радісно засяяв. І ще було там багато інших ліхтарів — вони заливали гавань ясним світлом.

До королівського палацу мандрівників проводжали Маякові вогні. Пантагрюель повідав, що вони, мандрівники, прибули до Ліхтарії з тим, аби попросити в королеви такий ліхтар, який освітлював би шлях до оракула Божественної Пляшки Бакбук.

Маякові вогні відповіли, що королева залюбки вволить їхнє бажання.

Коли вони прийшли в палац, два Почесних ліхтарі повели їх до королеви. Панург звернувся до її величності ліхтарною мовою, шанобливо привітав її й попросив дати проводиря до оракула Божественної Пляшки.

Королева люб'язно запросила їх до вечері, сказавши, що там будуть усі її придворні і що поміж них хай мандрівники самі виберуть собі проводиря.

Сівши вечеряти, Пантагрюель та його друзі придивлялися до всіх гостей і прислухалися до їхніх розмов.

Королева була вбрана в сукню з гірського кришталю, всипану великими діамантами.

Придворні ліхтарі були вбрані хто як: вельможні — у кришталь, слюду, прості — у ріг, церату, папір.

На вечерю королеві подали великий смолоскип із білого воску, ліхтарям — свічки; кому із сала, кому з горіха, а одному молодому ліхтарикові — маленьку розмальовану свічку.

Коли Пантагрюель та його друзі повечеряли, їх повели до опочивальні.

Вранці, з ласкавого дозволу її величності, вони вибрали собі за проводиря одного з найсвітліших, най-ясніших ліхтарів — Світосяйного ліхтаря,— після чого посідали на свої кораблі й вийшли у відкрите море.

РОЗДІЛ ХІУ

Про те, як мандрівники прибули до оракула Божественної Пляшки

Світосяйний ліхтар був чудовим проводирем, і по недовгім часі Пантагрюель та його друзі причалили до острова — омріяного острова, де стояв храм Божественної Пляшки.

Ступивши на берег, Панург хвацько підстрибнув на одній нозі й радісно вигукнув:

— Кінець нашій мандрівці! Кінець небезпекам! Ми досягли мети! Незабаром ми побачимо оракула Божественної Пляшки!

Світосяйний ліхтар виступив уперед і мовив:

— Я поведу вас до храму оракула — верховної жриці Бакбук. Хоч би що ви побачили по дорозі — най дивоглядніше і найхимерніше,— не лякайтеся! Все буде добре!

Ліхтар повів мандрівників, і незабаром вони опинилися в розкішному винограднику. Там ріс виноград фалернський, анжуйський, мальвазійський, мускатний, таббійський, орлеанський, гравський, корсікан-ський та всякий інший. Кущі рясніли соковитими стиглими гронами.

Світосяйний ліхтар сказав, що кущі тут завжди такі — і влітку, і взимку, і весною, і восени. Потім він звелів усім з'їсти по три ягоди, настелити в черевики виноградного листя і взяти в руки по зеленій гілці 185.

Край виноградника височіла прегарна антична арка. За аркою стояла велика альтанка з виноградної лози. На лозі висіли грона винограду п'ятисот гатунків,

кольорів і форм — їх створила не природа, а вивели виноградарі. Ягоди були жовті, зелені, сині, бузкові, блакитні, білі, чорні, круглі, довгасті, трикутні, короновидні, яйцевидні, головаті, вуйаті, бородаті.

За альтанкою мандрівники побачили вхід у підземний храм. Назустріч їм вийшов губернатор — пан Баклагон — із вартою: маленькими пляшечками. Вгледівши в руках мандрівників зелені гілки й упізнавши Світосяйного ліхтаря, він мовив:

— Шановні мандрівники, я дозволяю вам іти до мудрої Бакбук — придворної дами й верховної жриці Божественної Пляшки!

Пантагрюель та його друзі почали опускатися мармуровими сходами під землю. Сходи були неймовірно довгі, мали безліч площинок і знай завертали то праворуч, то ліворуч,.

Спускаючись, мандрівники думали: "Добре, що в нас є ноги, а то ми котились би, мов бочки в погріб. І як чудово, що веде нас Світосяйний ліхтар — адже тут так темно, так ^орно, що годі собі й уявити щось темніше, щось чорніше!"

Десь на сімдесят восьмому переході Панург зупинився й вигукнув:

— Проводирю наш преясний* благаю вас, вертаймо назад! Смертю бичачою присягаюсь — я тремчу від страху! Краще я не буду одружуватись! Благаю — ходімо нагору! Я віддячу вам за клопоти, тільки-но ми виберемось із цієї пекельної печери! їй же богу, це дорога в пекло! Я навіть чую, як гавкає Цербер! 186 Брате Жан, ти тут, любий мій гладунчику? Не відходь від мене! Твій меч при тобі? Бо я не взяв із собою ні зброї, ні обладунку!

— Тут я, тут, не бійся! — відповів брат Жан.— Хочеш, я візьму тебе за комір? Навіть вісімнадцять бісів не вирвуть тебе з моїх рук! Коли в людини безстрашне серце й безстрашна рука, то зброя з'явиться: треба буде — вона і з неба впаде — так, як за давніх часів у Провансі випав кам'яний град на допомогу Геркулесові, коли став він беззбройним перед Нептуновими синами. Каміння ще й досі там лежить. Невже ми й справді в самісіньке пекло спускаємось? Ох, і дам я бісам прочухана — своїх не впізнають! Щоправда, їхніх рогів я трохи боюся, та ти, Панургу, скоро хочеш одружитися, мусив би більше тих рогів боятися!..

— Либонь, і до тебе черга дійде! — відповів Панург.— Адже ерцгерцог Пухнастих котів уже сватав за тебе трясцю! Ти його за це єретиком обізвав — а дарма! Якщо тільки я виберуся звідси цілим і здоровим, то неодмінно тебе з нею одружу!

їхню розмову урвав Світосяйний ліхтар. Він сказав, що в такому святому місці не можна базікати. А боятися нема чого. Ніхто їх не зачепить: адже в руках у них зелені гілки, а в черевиках виноградне листя.

— Ну, тоді вперед! — збадьорившися, вигукнув Панург.— Всіх бісів ми винищимо до ноги! Двом смертям не бувати, а одної не минути! Вперед, вперед! Усі біси, всяка нечисть — геть з дороги! Я й беріг досі своє життя для того, щоб померти геройською смертю! Я — не з полохливих! Щоправда, серце в мене калатає, але це тому, що холодно і повітря важке... Вперед! До храму Бакбук — верховної жриці Божественної Пляшки!

Тут сходи скінчилися, і мандрівники побачили великі гарні двері із яшми. Вони були зачинені, але не мали ні засувів, щ замків. Тільки посередині висів величезний індійський діамант, оправлений в золото.

Світосяйний ліхтар сказав, що далі йти йому не можна. Тепер мандрівники повинні слухатись верховну жрицю Бакбук і у всьому їй коритися. Вона поведе їх у храм, вона й виведе їх із храму.

Боятися Бакбук не слід — вона дуже добра.

Світосяйний ліхтар підійшов до дверей, зняв діамант і поклав його в срібну коробочку, що висіла біля дверей з правого боку. Потім витяг з-під порога шовковий шнур пурпурового кольору, прив'язав його до двох золотих кілець, прилаштованих до стулок, і відійшов убік.

Ту ж мить стулки самі собою відчинилися — і не з гуркотом, як слід би було сподіватися, бо двері були дуже масивні й важкі,— а з тихим мелодійним рокотінням, яке віддалося вгорі зграйною луною. Придивившись, Пантагрюель помітив унизу між стулками й порогом два маленьких циліндри> Це вони рокотіли, котячись по гладенькій мармуровій підлозі.

Здивовані з того, що двері відчинилися самі собою, мандрівники вже були подумали, що Світосяйний ліхтар приклав до того місця, де сходилися стулки, траву, яка зветься "ефіопіс" — вона відмикає всі замки

та засуви,— але потім стали роздивлятися стулки із внутрішнього боку і помітили недалечко від того місця, де вони сходилися, дві залізні пластини, оправлені в корінфську бронзу, та дві блискучі магнітні дошки, прилаштовані до одвірків. Отже, коли Світосяйний ліхтар узяв діамант, що правив за замок, магніт притяг до себе залізні пластини, і двері відчинилися.

На правій пластині був викарбуваний латинський напис: "Ducuni valentem fata, nolentem fragunt> 187, а на лівій — грецький, який Епістемон прочитав так: чУсе рухається до своєї мети".

РОЗДІЛ XLVI

Про підземний храм

Прочитавши ці написи, мандрівники почали роздивлятися храм. Такої пишноти вони ніде і ніколи не бачили, навіть уявити собі не могли. Підлога — мозаїка з обточених самоцвітів: яшми, офіту, порфіру^ агату, халцедону. І так майстерно були викладені ті самоцвіти, що здавалося: на підлогу хтось кинув оберемок виноградних віт. На вітах висіли важкі грона, а поміж вітами були розсипані рум'яні яблука, жовті груші, сині сливи, золотисті персики. І листя, і грона, і фрукти були як справжні — мандрівники мимоволі піднімали ноги, щоб на них не наступити.

Стіни храму від стелі до підлоги були викладені кольоровим мармуром і теж оздоблені мозаїкою. Картини з мозаїки зображували битви, бенкети, урочисті походи, веселі танці, села, міста, фортеці, замки, звірів, птахів, богів, чудовиська і ще багато чого — всього й не злічиш, очі розбігалися.

Зі стелі звисала величезна люстра, яка освітлювала храм так, що в ньому було ясно, наче безхмарного сонячного полудня.

Як змалювати цю люстру, де знайти слова й фарби?!

Під самісіньким склепінням, посередині, висіло кільце із щирого золота. З нього спускалися три товсті ланцюги, на яких висіла кругла золота пластина. В пластині було чотири отвори; в кожний отвір вправлено порожнисту, відкриту зверху кулю. Одна куля — з аметисту, друга — з лівійського карбункулу, тре-

тя — з опалу, четверта — з топазу. Всі кулі були наповнені водою. Це була незвичайна вода: вона не псувалася, не каламутніла, не висихала.

Люстра сяяла, мов сонце — очам було боляче дивитися. І в цьому сяйві стіни та підлога храму мінилися веселкою.

На вазі майстер-різбяр вирізьбив веселих хлопчиків верхи на кониках, з іграшковими списами й щитами в руках. Хлопчики були як живі і, здавалося, рухались. Вони теж мінилися яскравими барвами.

РОЗДІЛ XIV11

Про те, як верховна жриця Бакбук показала мандрівникам чарівний водограй

Пантагрюель та його друзі стояли, мов заворожені, милуючись люстрою, стінами й підлогою храму, і не помітили, як перед ними з'явилася верховна жриця Бакбук із усім своїм почтом, Приязно й весело привітавшися, Бакбук повела їх на середину храму, під самісіньку люстру. І там вони побачили небаченої, невимовної, неуявимої краси водограй із прозорого алебастру. Зовні він був семикутний, всередині — круглий. На кожному куті височіла колона. Перша — сапфірова, небесно-блакитна; друга — гіацинтова 188: на ній подекуди були вирізьблені літери А та І; третя — діамантова, блискуча й осяйна, мов блискавка; четверта — рубінова, п'ята — смарагдова, шоста — агатова, сьома — селенітова: всередині її виднівся місяць.

Стародавні халдеї та маги 189 вважали, що між сімома небесними, світилами та цими самоцвітами існує тісний зв'язок. Отож на першій колоні стояла свинцева статуя бога Сатурна з косою в руках із золотим,

покритим емаллю журавлем біля ніг; на другій — Юпітер із золотим орлом на грудях; на третій — золотий Феб з білим півнем у правій руці; на четвертій — Марс із левом біля ніг; на п'ятій — Венера, біля ніг якої сиділа біла голубка; на шостій — Меркурій із лелекою біля ніг; на сьомій — срібний Місяць із хортом на грудях.

Колони з'єднувались між собою арками. Над арками, спираючись на них, здіймалася кришталева баня— кругла, прозора й гладенька. Ця баня правила водограєві за дах. На бані видніли напрочуд вишукані й зграбні фігурки та літери: дванадцять знаків Зодіаку , дванадцять місяців, обидва сонцестояння, обидва рівнодення, найвизначніші зірки біля Південного полюса. Зверху на бані квітла лілея; три її пелюстки були із перлин завбільшки як людська долоня кожна. В чашечці лілеї лежав карбункул — здоровий, як страусове яйце. Він сяяв яскравіше за сонце і за блискавку.

Мандрівники ледве не осліпли, коли глянули на нього.

Люстра в цьому храмі та баня над водограєм не зрівнялися б з усіма багатствами, з усіма дивовижами, які ховають у надрах своїх Азія, Африка та Європа разом узяті.

Куди там до них перлинам-сережкам цариці Клео-патри, одну з яких — подарунок Антонія — вона, розчинивши в оцті, випила!

Куди там до них сукні Л олії Пауліни, вигаптуваній смарагдами та перлами,— сукні, від якої був у нестямному захваті весь Рим, місто, що мало славу скарбниці переможців-грабіжників усього світу!

Вода у водограї била трьома струменями. Перлові труби, по яких вона текла, лежали на дні, мов два велетенських равлики.

Бакбук звеліла Пантагрюелеві прислухатись до того, як дзюрчить вода. Це дзюрчання було дуже приємне — ніжне, мелодійне і ледь приглушене; здавалося, воно линуло із найглибших глибин земних.

Потім верховна жриця повернулась до Пантагрюе-левих друзів, всміхнулась і мовила:

— Ласкаво вас прошу, любі мандрівники, випити води з цього водограю. Ви не пошкодуєте!

— О, ми вип'ємо залюбки! — відповіли вони. Слуги принесли келихи, кубки, чаші — срібні,

кришталеві та порцелянові,— зачерпнули води з водограю і піднесли мандрівникам.

Коли вони випили, Бакбук спитала, чи сподобалася вода.

— Дуже, дуже сподобалась! — захоплено вигукнули ті.— Вона свіжа й холодна, як джерельна, і така само чиста й прозора.

За якусь мить Пантагрюель та його друзі відчули: з ними коїться щос!ь дивне.

Кров у жилах погарячішала, побігла швидше. Щоки запашіли рум'янцем. Руки й ноги налилися міццю.

— Ми мовби помолодшали на десять років! — мовили вони.

— Випийте ще,— сказала Бакбук.

Вони випили і за хвилину відчули себе богатирями, їм здалося, що вони здатні повалити всі гори, переплисти всі моря-океани, перестрибнути всі прірви, навіть вибратись на небо.

Ось яку чудодійну силу мала вода з водограю у храмі Бакбук!

РОЗДІЛ XIУIII

Про те, як Панург розмовляв із оракулом Божественної Пляшки

— Ну, тепер ви впевнилися, що це таки справді чудодійна вода? — спитала Бакбук.— Хто з вас хоче поговорити з Божественною Пляшкою?

— Я! — вигукнув Панург.

Бакбук накинула на Панурга плащ, наділа йому на голову білу шапочку, тричі вмила водою з чарівного водограю, а потім загадала обійти водограй довкруж дев'ять разів і тричі підстрибнути. Тим часом вона гортала ритуальну книгу й промовляла заклинання.

Бакбук повела Панурга через золоті двері в круглу каплицю, збудовану з прозорого каменю. Вікон у ній не було, але крізь розколину в скелі, яка прикривала храм зверху, падало ясне проміння і осявало всю каплицю.

Посеред каплиці Панург побачив семикутну водойму, а у водоймі — величезну овальну пляшку з найчистішого, найпрозорішого кришталю.

Бакбук звеліла Панургові стати навколішки, поцілувати край водойми, а потім протанцювати навколо неї три ритуальні танці. Тоді наказала йому сісти біля водойми, розгорнула книгу і щось шепнула Панургові в ліве вухо.

Вислухавши її, Панург заспівав:

Ти ж, о Пляшко,— славне всюди знань надбання! Спрагло й важко ждати буду віщування.

Коли Панург доспівав пісню, Бакбук кинула щось у водойму і вода в ній забулькотіла, завирувала. Бакбук мовчки; стояла біля Панурга.

Раптом у Божественній Пляшці щось зашуміло — так, мовби випустили стрілу з арбалета чи пішов рясний дощ. Шум гучнішав і гучнішав; нарешті почувся голосний звук: "Трінк!"

— Ой! Божественна Пляшка розбилася або тріснула! — вигукнув Панург.— Саме з таким звуком тріскаються пляшки, коли їх кидають у вогонь!

— Друже! Складіть уклінну дяку небові! — урочисто мовила Бакбук. — Ви почули слово Божественної Пляшки. Та ще й таке правдиве, мудре, веселе! Ходімо до храму, і я вам прочитаю в спеціальній книзі, що це слово означає.

— Ведіть мене! — вигукнув Панург.— Мені кортить знати, що означає слово "Трінк!".

РОЗДІЛ ХЫХ

Про те, як Бакбук витлумачила слово "Трінкі*, мовлене Божественною Пляшкою

Привівши Панурга в храм, Бакбук дістала зі скрині велику книгу в срібній оправі, розгорнула її й сказала:

— Любі мої мандрівники! Слухайте те, що я вам прочитаю! Слово "Трінк!", відоме всім оракулам, знають також усі народи світу. Означає це слово: "Пий!" Без питва — без рідини, себто без води,— не може існувати жодна людина, жодна тварина, жодна рослина. Але є інше питво, без якого негоже жити саме людині; є джерело, з якого людина повинна пити щодня, щоночі, щогодини, щохвилини, щоміті; джерело це завжди повне і ніколи не висихає. Ви, мабуть, уже здогадалися, про що я веду мову. Це джерело— знання! Знання про все те,що є на світі!.. І коли ви припадете до цього джерела, то вже не відірветесь від нього,— бо відчуєте себе могутніми, справедливими й здатними до будь-якого діла. З ваших очей спаде полуда, ви виберетеся з прірви темряви, ви звільнитеся від пересудів та забобонів, зи зажадаєте нового життя — творчого, а не споглядального. Ви забудете про недуги, втому та нудьгу; ви навчитеся прозирати таємничі сили природи, які нині здаються вам незбагненними й непідкоренними.

Однак затямте, любі мандрівники: шлях до цього джерела, п'ючи з якого ви станете знаттєлюбами й життєтворцями, не вторований. Він увесь поріс колючим терном, на ньому лежать велетенські кам'яні брили, його перетинають бурхливі потоки. Щоб добутися до джерела, вам доведеться добряче потрудитися. І ви знову муситимете взяти собі за проводиря Світосяйний ліхтар — справжню, мудру науку. Світосяйний ліхтар розсіє темряву, освітить вам шлях. Подібно до того, як ви пливли-мандрували нескінченними морями і зійшли оце в наш таємничий підземний світ, ви помандруєте по світу речей і явищ, зовсім вам незнаних, зовсім незрозумілих. Зміст і сенс цих речей і явищ не відразу вам розкриється, довгий час він буде мовби туманом повитий. Це тому, що майже всі знання, якими ви володієте тепер,— хибні, несправжні.

— О Бакбук, як чудово ви говорите! Яка мудра ваша мова! — вигукнув Панург.— Тільки одного ви не сказали: женитися мені чи не женитися?

— Друже,— всміхнулася Бакбук у відповідь,— коли світло знань розсіє морок, що огортає майже все навколо вас, ви зумієте вибрати собі таку дружину, про яку мрієте.

— Ну, краще не скажеш! — мовив Пантагрюель.— І я колись казав вам майже те саме, Панургу! Отже, трінк! Так чи не так, брате Жан?

— Трінк! Трінк! — вигукнув брат Жан.— Велика Бакбук, як вам віддячити за вашу високу ласку?

— О, не кажіть про вдячність! — відповіла Бакбук.— Аби лиш ви були вдоволені; кращої нагороди мені не треба. Ми тут, під землею, найвище благо вбачаємо не в тому, щоб брати й приймати, а в тому, щоб давати й дарувати! Одне тільки я попрошу вас зробити: вписати ваші імена і назву країни, з якої ви прибули, в ритуальну книгу.

Мандрівники охоче зробили те, про що просила їх Бакбук.

Потім Бакбук наповнила водою з чарівного водограю три міхи і, подавши їх мандрівникам, мовила:

— Вертайтеся, друзі, в ваш світ і розкажіть там, що під землею є незліченні скарби. Все>що ви бачите на небі й називаєте феноменами, все, що є в річках та морях, не можна порівняти з тим, що ховає в собі

земля. Філософи ваші ремствують і побиваються: мовляв, більше нічого відкривати, бо все вже відкрили стародавні філософи. Ні І Скільки всього іще не відкрито! Скільки всього іще треба відкривати!

Мудрець Фалес, коли єгипетський цар Амазіс спитав його, що в світі найрозумніше, відповів: "Час", Бо тільки з плином часу відкривається й буде відкриватися все найпотаємніше. Тим-то стародавні греки називали бога Сатурна, тобто час, батьком істини, а істину — дочкою часу.

Мине час — і ваші філософи зрозуміють, що їхні знання, так само, як і знання їхніх попередників,— лиш наймізерніша частка того, що являє собою світ!

Коли ви повернетесь на кораблі, то побачите, що вони налаштовані до тривалої подорожі. Поки ви гостювали тут, у нас під землею, я цим поклопоталася. Отже, друзі, вирушайте в плавання й будьте певні: ви обминете всі небезпеки і щасливо причалите до своєї гавані. Ось лист — віддайте його вашому володарю Гаргантюа. Перекажіть йому та славним його підданцям щире вітання від нас

Бакбук дала Пантагрюелеві листа, згорнутого в сувій і запечатаного. Пантагрюель красно їй подякував, і Бакбук повела мандрівників нагору.

Вони пройшли по всьому острову — зеленобуйно-му, розмаєквітому, шовкотравому, запашнозелому, теплому й погідному, як їхня мила й люба Турень. У гавані їх чекав караван. Вранішнє сонце обливало кораблі своїм ласкавим промінням.

ТИТАН ВІДРОДЖЕННЯ

Визначний французький письменник і вчений-гуманіст Франсуа Рабле жив у бурхливий час, коли старі форми феодального світу почали відступати під натиском нового класу — буржуазії.

То була епоха сміливих мореплавців і шукачів пригод, які відкривали невідомі землі, епоха релігійних війн, що потрясали майже всі держави Західної Європи, епоха нового покоління вчених, які, заперечуючи догмати богослов'я і схоластики, стали створювати нові науки, основані, з одного боку, на пізнанні навколишнього світу, а з другого — на вивченні творчості письменників та філософів античної Греції й Давнього Риму.

Так почався могутній культурний рух, відомий в історії під назвою <Відродження" (по-французькому "Ренесанс") — тобто відродження античної науки, літератури, філософії. Зародившись в Італії, цей рух розповсюдився по Європі й тривав з XIV по XVI століття.

Представники Ренесансу — гуманісти — прославляли людський розум, саму людину з її складним світом почуттів, прагнули визволити її з-під багатовікового феодально-церковного гніту. Вони стали творцями нової культури, вперше піддали серйозній критиці католицьку релігію на чолі з папою римським.

Франсуа Рабле (прибл. 1494—1553) був найвидатнішим французьким гуманістом. Народився він у квітучому містечку Шіноні провінції Турень. Дитинство його минуло на сільській фермі діда. Початкову освіту здобув у монастирській школі, а 1520 року вступив до францисканського монастиря. Монахам-франішсканцям дозволялося вивчати тільки богословські науки й читати, певна річ, лише богословські книги. Однак Рабле потай опанував давньогрецьку мову й захопився читанням творів античних письменників. Зрозумівши, що монастир не для нього, Рабле згодом покинув його і став секретарем у впливового тоді єпископа Жофруа д'Етіса-ка. Спочатку разом із ним, а потім і сам, він об'їздив усі провінції Франції, вивчаючи діалекти рідної мови, життя свого народу.

Рабле закінчив медичний факультет університету Монпельє, в університеті Пуатьє вивчав юридичні науки. Працюючи лікарем у Ліоні, написав ряд наукових книжок. Саме в цей час він почав листуватися з відомими гуманістами — Етьєном Доле, Гільйомом Бюде, Еразмом Роттердамським.

1532 року під впливом щойно видрукованої народної книжки про казкового велетня Гаргантюа Рабле написав свою книжку про Пантагрюеля, сина Гаргантюа, а через два роки — і про самого Гаргантюа.

Восени 1534 року у Франції розпочався період жорстокої реакції. Король Франціск Перший, наляканий рухом протестантів, що вимагали порвати з католицьким Римом, вирішив розправитися з ними. По всій країні запалали вогнища "святої інквізиції", у них гинули і протестанти, і гуманісти, які їм співчували.

Хто міг, той залишав Францію. Змушений був тікати й Рабле. Адже "святі отці", правовірні католики, не могли пробачити вільнодумному письменникові його глузувань з біблійних "істин*, сатиричних випадів проти своїх представників і давно загрожували йому розправою.

Скориставшись запрошенням єпископа, а пізніше кардинала Жана лю Белле, який значною мірою поділяв погляди гуманістів, Рабле став його особистим лікарем і виїхав з ним до Італії, що на той час стала місцем паломництва для багатьох гуманістів. Італія була для них не лише величезним античним музеєм, але й центром нової культури. Багаторічне перебування в Італії Рабле використав для поглиблення своїх знань.

1537 року він повернувся до Монпельє, де дістав учений ступінь доктора медицини. В університеті читав лекції, коментував праці славнозвісного давньогрецького лікаря Гіппократа і писав далі роман. У 1546 році вийшла третя, а в 1552 — четверта книга про Пантагрюеля. П'ята книга була видана друзями Рабле в 1564 році, вже після його смерті*

Рабле був не тільки талановитий письменник і відомий лікар. Він чудово знав право, археологію, історію, філософію, досконало володів латинською, давньогрецькою та італійською мовами, йому належало багато наукових праць. Епоха Відродження, писав Фрідріх Енгельс, потребувала появи титанів і "породила титанів щодо сили думки, пристрасті й характеру, щодо багатосторонності і вченості > *. Разом із Дайте Аліг'єрі, Бокаччо, Шекспіром, Сер-вантесом, Еразмом Роттердамським Франсуа Рабле увійшов до цієї могутньої плеяди.

Ерудиція письменника просто дивовижна. У своєму романі він подає відомості з воєнної науки, мистецтва, географії, навігації, ботаніки, зоології, взаємозв'язків людини з природою. Водночас він піддає нищівній, часом убивчій критиці ненависний йому феодально-церковний світ, усі державні установи.

Роман "Гаргантюа і Пантагрюель "> написаний у формі казки-сатири. Місце дії — фантастична країна Утопія. Проте Рабле наче забуває про це і в першій книзі роману змальовує рідну Францію, Париж, провінційні міста і села, у яких живуть працьовиті, миролюбні й веселі ремісники, селяни та пастухи, створює багатобарвну картину життя народу.

Однак письменник не обмежується цим, він викладає цілу систему гуманістичних принципів, зокрема, по-новому ставиться до виховання дітей. Спочатку у Гаргантюа вчителем був тупий схоласт Тубал Олоферн; автор нещадно висміює його, а разом з ним і схоластичну літературу та схоластичну шкільну систему, що перетворюють учня на бовдура. Для посилення ефекту Рабле використовує свій улюблений прийом — гротеск, тобто суперечливе поєднання реального і фантастичного. Він точно вказує, скільки років, місяців, тижнів і днів витратив Гаргантюа, щоб завчити нікому не потрібні трактати й богословські тексти.

Місце Олоферна заступив учитель-гуманіст Понократ. Його принцип виховання — гармонійний розвиток розумових і фізичних здібностей дитини. Власне, це заклик самого Рабле до людини — активно пізнавати світ, боротися за вільну й творчу науку.

Надзвичайно важливий аспект роману — вирішення письменником проблеми війни і миру. Миролюбним велетням-королям автор протиставляє королів агресорів — Пікрохоля і Анарха. Рабле висміює Пікрохоля, змальованого гротескно-карикатурними фарбами, за його прагнення підкорити світ. Сатира Рабле набагато випереджає свій час, вона і в наші дні звучить актуально.

Письменник виправдовує лише одну війну — війну на захист батьківщини, війну визвольну.

У романі багато представників народу, але всіх їх заступає могутня постать брата Жана, одного з найулюбленіших образів письменника. Брат Жан вигідно відрізняється від інших ченців. Сміливий, чесний, благородний, він єдиний серед них стає на захист вітчизни і перемагає всіх ворогів. Брат Жан уособлює в собі здорові фізичні, моральні й життєлюбні сили французького народу. Виходець із народу, він мріє про золотий вік, про нове суспільство, де кожна людина буде вільна і щаслива, кожна знайде собі місце у житті.

Борючись із старим світоглядом, Рабле використовує проти нього подвійну зброю: проповідь гуманістичних ідей і в'їдливий народний сміх. Речником цього нищівного сміху в романі виступає міський вільнодумець Панург — хитрун, спритник, сміливець і боягуз водночас. Він жартує, глузує, знущається, дискутує, заперечує, розважається, хоч його витівки іноді бувають жорстокими. Свою ненависть до вищих станів середньовічного суспільства письменник передає саме через образ Панурга. Від Панурга терплять учені-схоласти, сановники, попи, лихварі, астрологи, аристократи, алхіміки, судді, чиновники та багато інших.

Сміливість Рабле вражає. Незважаючи на постійну загрозу розправи, він і в роки реакції лишався незламним відважним борцем. З яким сарказмом змальовує він кожного з представників схоластичної науки! Рабле таврує методи, до яких вони вдавалися, вирішуючи те чи інше питання, і, таким чином, дискредитує цю науку, показуючи її цілковиту безпорадність та нікчемність.

Не менш дошкульну критику містять розділи роману, в яких мандрівники відвідують різні острови. Тема подорожей у чудові країни на той час була досить поширена. Рабле широко використовує її для своїх сатиричних алегорій, які інколи змінюються суто фантастичними описами. Так, на острові Сутяг живуть зажерливі й жорстокі чиновники суддівського апарату, які заробляють собі на хліб тим, що дозволяють

себе лупцювати. їхню діяльність, основану на хабарях, шпигунстві та доносах, ще з більшою силою викриває письменник у розділі про Пухнастих котів.

Рабле різко засуджував жорстокість і фанатизм як католиків, так і протестантів. Змалювавши острови Папоманію й Папідулію, острів Хиренний, на якому живе злиденний Безскоромець, і ковбасний острів Дикий, він з уїдливою сатирою викрив релігійні чвари. Письменник відверто знущається з самого папи римського, обоження особи якого переходить усілякі межі й стає дурістю, знущається з його послань-декреталій, що нібито мають чудодійні властивості, і з католицьких ритуалів — посту і сповіді. Острів Дзвінкий населений птахами, кожна порода яких відповідає одній з церковних посад, тому їх називають клирцями, абатцями, кардин-цями тощо. А найголовніший серед них — жирний і бундючний папець, тобто папа римський.

Сатира й гіперболи Рабле — не абстрактні. Найнесподіваніші форми його уяви стоять на цілком реальному грунті. Хоч би які примхливі й дивні були образи, факти й картини його роману, в них незмінно відбивається тогочасна дійсність, чітко вимальовуються цілком певні історичні персонажі й події.

У своїй боротьбі з середньовічною реакцією Франсуа Рабле використав усі можливі форми комічного. Тут і вбивча іронія, і грубий комізм, і нищівна пародія, і сатиричний гротеск. Письменник завжди сміється. Постійний гомеричний сміх — його випробувана зброя. Сміх цей — багатоликий і викривальний; він дискредитує, скидає з п'єдесталу застарілі святині й авторитети.

Важко переоцінити значення реалізму Рабле для пізнішої французької літератури. У нього вчилися Скаррон і Бержерак, Моль-єр і Лафонтен, Вольтер і Монтеск'є, Бальзак і Флобер, Франс і Роллан.

Слава Франсуа Рабле особливо поширилась у нашій країні. Його роман перекладений майже на всі мови національних республік.

Матеріаліст, глибоко народний письменник, геніальний мислитель і художник-реаліст, невтомний войовник проти мракобісся, борець за нове суспільство — таким ми сприймаємо великого гуманіста, титана епохи Відродження Франсуа Рабле.

ВАДИМ ПАЩЕНКО, кандидат філологічних наук, професор

ПРИМІТКИ

1 Платон (428 або 427—348 до н. е.) — давньогрецький філософ-ідеаліст.

2 Сократ (470 або 469—399 до н. е.) — великий давньогрецький філософ, один із основоположників діалектики.

3 Силен — у давньогрецькій міфології — вихователь і супутник Діоніса (Вакха), бога виноградарства й виноробства; його зображали у вигляді веселого, добродушного, завжди підхмеленого дідка.

4 Алькофрібас Назьє (Alcofribas Nasier) — анаграма імені та прізвища Рабле (Francois Rabelais). Анаграма — переставлення окремих літер чи складів у слові, внаслідок чого утворюється інше слово з іншим значенням.

6 Грангузье — ненажера, велика пелька (Grand gosier, франц.).

6 Флажолетом за часів Рабле називали флейту.

7 Франц. Que grand tu as I — тобто: "Ну й здорова вона в тебе!" (Грангузье говорить про горлянку сина).

8 Лікоть — старовинна міра довжини: трохи менше, ніж пів-метра.

9 Марка — старовинна міра ваги, близько 250 грамів.

10 Карбункул — старовинна назва прозорих мінералів густо-червоного кольору (рубінів, альмандінів тощо).

11 Богослов (теолог) — людина, що тлумачить й обстоює теологію — релігійне вчення, що прагне обгрунтувати й систематизувати релігійні догми та вірування.

12 Квінта л — міра ваги: 100 фунтів, тобто сорок кілограмів.

13 Евдемон — щасливий (грецьк.).

14 Гракхи, Тіберій (162—133 до н. е.) і Гай (153—121 до н. е.) — політичні діячі Стародавнього Риму, знамениті трибуни. Ціцерон, Марк Туллій (105—43 до н. е.) — видатний політичний діяч Стародавнього Риму, оратор, філософ і письменник. Головні твори: 4Про державу", "Про закон", "Оратор", Емілій — Луцій Емілій Павел, консул 182 і 168 рр. до н. е., переможець македонян. Його ораторські здібності хвалив Ціцерон.

15 Понократ — дужий, невтомний, невідпорний (грецьк.).

16 Залишки якоїсь давньоримської споруди неподалік од міста Шінон, де жили батьки Рабле і де, як гадають дослідники, він народився.

17 "Tout beaux" — французький жартівливий вираз, який перекладається приблизно так: "Ось я тобі покажу!", "Стривай, буде тобі непереливки!", "Завдам я тобі гарту!".

18 "Париж" французькою мовою вимовляється як "Парі".

19 Страбон (бл. 63 — 6л. 19 до н. е.) — давньогрецький географ та історик. Автор трактату "Географія" (17 кн.).

20 Лютецією Париж називався за римського владарювання в Галлії.

21 Тобто до Сорбонни. Сорбонна — вища богословська школа, що її заснував у 1253 р. Робер Сорбонн. Згодом стала богословським факультетом Паризького університету. В XVI ст. була опорою католицизму в його боротьбі проти вільнодумства та єресі. Під час великої французької революції (1790) її було закрито; згодом (1808) приміщення її передано університетові. Традиційна назва збереглася до наших часів; так іноді називають Паризький університет.

22 Оракул — тут жрець, який від імені божества відповідав на запитання віруючих.

23 Ритор — у Стародавній Греції та Римі оратор і вчитель красномовства.

24 Юлій Цезар був лисий.

25 Філотомій — той, що любить краяти (грецьк.).

26 Понтано, Джованні (1426—1503) — італійський історик — та поет. Писав латиною. Мав славу найпліднішого й найвишуканішого латинського письменника свого часу.

27 Пуд, фунт — старовинні міри ваги; пуд дорівнював шістнадцяти кілограмам, фунт — чотирьомстам грамам.

28 Автор має на увазі комедію "Євнух* римського комедіографа Теренція (195—159 до н. е.).

29 Мілон Кротонський, знаменитий грецький атлет VI ст. до н. е.

30 Пищаль — старовинна, дуже важка рушниця.

31 Від грецького "пікрос* (гіркий) і "хол* (жовч).

32 Василіск — старовинна гармата, що стріляла залізними ядрами вагою в сімдесят п'ять фунтів (тридцять кілограмів). На її стволі було зображене казкове чудовисько — василіск: змія, в якої складки шкіри на голові утворювали корону. За давнім повір'ям, від погляду василіска враз умирали люди та звірі, а від свисту його тікали світ за очі. Бомбарда — старовинна великокаліберна гармата. Фальконет — старовинна чавунна гарматка; стріляла свинцевими ядрами.

33 Мається на увазі Томас Бекет (1118—-1170) — архиепископ Кентерберійський. Король Генріх Другий наказав його стратити. Католицька церква зарахувала його до сонму святих.

34 Так відповів спартанський цар Леонід (кінець VI — по* чаток V ст. до н. е.) перському царю Ксерксові, який запропонував спартанцям здатися на його ласку.

35 Геркулесові стовпи — стародавня назва двох скель на протилежних берегах Гібралтарської протоки.

36 Барбаросса (Рудобородий) — прізвисько Хайр-ед-Діна, пірата, що владарював у Алжірі з 1523 р. Турки, з його дозволу й благословення, перетворили Алжір на провінцію Османської імперії.

37 Католики, коли їх приймав папа, повинні були цілувати його черевик.

38 Лорето — місто в Італії. В його соборі зберігався дім бого-матері, що його начебто перенесли туди ангели із Насарета. Християни з усієї Європи приходили й приїздили туди на прощу.

39 Цей храм нібито побудував цар Іудеї Соломон; потім його зруйнував Навуходоносор, цар Вавілонський. Далі храм звели знову. А римляни, коли завоювали Іудею, знову його зруйнували.

40 Ехефрон — розважливий (грецьк.).

41 У Західній Європі аж до XVIII ст. Російську державу називали Московією або Московитією, а росіян — московитами.

42 Сеньйор — за середньовіччя в Західній Європі великий землевласник, який мав усю повноту влади на території, що йому належала.

43 За легендою, Авессалом, син царя Давида, пішов проти батька. Під час битви в лісі Авессалом зачепився кучерями за гілку дуба; мул, на якому він їхав верхи, втік, і Авессалом завис на дубі.

44 Магія — обряди, пов'язані з чаклунством, віщуваннями, вірою в уміння людини викликати надприродні явища. На магії грунтуються також забобони й повір'я, які є складовою частиною всіх релігійних вірувань.

45 За часів Рабле існувало повір'я, що вугрі перед смертю кричать. Мелюн — місто у Франції.

46 Фронтист — мислитель (грецьк.).

47 Себаст — достойний (грецьк.).

48 За легендою, цей перський цар влаштував для своїх придворних бенкет, який тривав сто вісімдесят днів.

49 Безант — візантійська золота або срібна монета.

60 Від грецького "телема* — "бажання". Ця назва відповідає статутові монастиря, який складався з одного правила: "Роби, що бажаєш*.

б! "Довгорунний баран* — старовинна французька золота монета із зображенням "агнця божого*.

62 Діва — річечка, що протікала неподалік од Девіньєри, маєтку батька Рабле.

63 Нобль — англійська золота монета XIV ст.

64 Аспід — різновид сланцю. Використовувався (і досі використовується) як будівельний матеріал.

65 Амавроти — жителі міста Амаврот в Утопії, країні, що її вигадав Томас Мор (1478—1535) — англійський письменник-гу-маніст, політичний діяч, один із засновників утопічного соціалізму. (Від грецьк. "амаурос* — "неясний*, "невідомий*)*

66 Агаряни — мусульмани.

67 Геркулес — у давньогрецькій міфології напівбог, син бога

Зевса і смертної жінки. Він був напрочуд дужий і здійснив багато подвигів, що їх ніхто інший не годен був здійснити.

68 Філістимляни — народ, що населяв у XII ст. до н. е. південно-східне узбережжя Середземного моря. У XIII ст. до н. е. були підкорені Ассірією.

59 Ампан — старовинна міра довжини, близько 25 сантиметрів.

60 Туаза — старовинна міра довжини, 1 метр 95 сантиметрів.

61 Феодальний володар XIII ст., дуже лихий на вдачу. Замок його стояв за двадцять чотири льє від Пуатьє.

62 Рабле натякає на те, що 1532 року професора права Жана Катюрса звинуватили в єресі й спалили на вогнищі.

63 Епістемондосвідчений, тямущий (грецьк.).

64 Халдеї — семітичні племена, що разом із підкореними народами утворили Нововавілонське царство (626 — 338 до н. е.). їх вважали засновниками магії та астрології.

65 На цій вулиці містився один із факультетів університету.

66 Кладовище при храмі в ім'я немовлят, що їх скарав цар Ірод. Вважалося, що душам небіжчиків там приємно й гарно, як ніде. Тож часто-густо старі занедбані могили руйнували й ховали там покійників. Кістки зносили в спеціальну галерею.

67 Бібліотека абатства святого Віктора була однією з найбагат-ших у Парижі.

68 Панург — хитрун, спритник, крутій (грецьк.).

69 <Молодий пане! Хай господь дарує вам щастя й удачу. Тож знайте перш за все: те, про що ви мене питаєте, сумне й гідне жалю*. (Нім., вимова викривлена.)

70 Мова, вигадана Рабле.

71 Ювілейний (або святий) рік — у католицькій церкві святковий рік, коли папа відпускає благочесним парафіянам усі їхні гріхи. Запроваджено його 1300 року. Мали відзначати кожні сто років. В XV ст. цей термін був скорочено до двадцяти п'яти років.

72 Рефрен балади видатного французького поета Франсуа Вій-она (1431— після 1463) "Дами колишніх часів".

73 Індульгенція — в католицькій церкві грамота про повне або часткове відпущення гріхів. її купували за гроші.

74 Деньє — старовинна французька монета вартістю в одну п'ятнадцяту су.

76 Сікст Четвертий (1414—1464) — папа, який вів запеклу боротьбу з протестантами та єретиками. Саме він заснував іспанську інквізицію.

76 Таумаст — дивний (грецьк.).

77 Геомантія — ворожба по особливих знаках на землі. Кабала — сповнене марновірства релігійно-містичне вчення.

За середньовіччя набуло певного поширення в християнстві.

78 "До межі безмовності> (лат.).

79 За часів Рабле вважали, що в давньому занедбаному замку Вовер водиться нечиста сила.

80 Дипсоди — спраглі (грецьк.).

81 Евсфен — розважливий; Карпалім — швидкий, стрімкий (грецьк.).

82 Онфлер — гавань на Сені.

83 Коли перський цар Дарій обложив Вавілон, перс Зопір одрізав собі ніс і вуха; сказавши вавілонцям, що його скалічив Дарій, він пробрався в місто.

84 Грек Сінон, здавшись троянцям, умовив їх втягти у місто дерев'яного коня, в якому сховалися ахейські вояки, що стояли під Троєю.

85 Італійська амазонка Камілла могла пролетіти на своєму коні над ланом пшениці, не зачепивши жодного колоска.

86 Кабестан — лебідка з вертикальним барабаном для підтягування суден до причалів, вибирання якорів тощо.

87 Музи — дев'ять богинь мистецтв і наук (у давньогрецькій міфології дочки Зевса і богині пам'яті Мнемозіни).

Талія — муза комедії. Калліопа — муза епічної поезії.

88 У давньогрецькій та римській міфології Еней — троянський герой, син Афродіти й Анхіза. Після зруйнування Трої був царем уцілілого троянського народу.

89 Квартерон — чотириста футів, тобто сто шістдесят кілограмів.

90 Вежу названо так тому, що її було споруджено на прибутки, які одержали церковники від продажу диспенсацій (тобто дозволів) їсти у піст масло. Вежа стоїть і понині. Впала інша, давніша, на місці якої зведено нинішню.

91 Єнісейські поля — за віровченням стародавніх греків, місцевість у підземному царстві або на далеких островах раювання. Там розкошують праведники. Боги переселяють туди своїх улюбленців" даруючи їм безсмертя.

02 Французьке прислів'я, яке означає: мати якийсь клопіт.

93 Гер-Тріппа — перекручене ім'я Генріха Корнеліса Агріппи Неттесгеймського (1486—1535), одного з найвідоміших людей свого часу — лікаря, богослова, алхіміка, астролога, філософа і воїна.

94 Астрологія — антинаукове вчення, за яким на основі розташування небесних тіл нібито можна передбачати майбутнє людей.

Хіромантія — ворожба по лініях руки. Метопомантія — ворожба по лініях черепа.

95 Геракліт Ефеський (кінець VI — початок V ст. до н. е.) — давньогрецький філософ-діалектик.

96 Трібуле (1479—1538) — знаменитий блазень Людовіка Дванадцятого та Франціска Першого. Віктор Гюго змалював його в своїй драмі "Король розважається*.

97 Оракул — у стародавніх греків, римлян та інших народів пророцтво, яке давав віруючим бог. Посередниками між богом і віруючими були жреці. Оракулом називалося також місце, де давалося пророцтво, і сам пророк.

98 Ксеноман — той, хто полюбляє все чужоземне (грецьк.).

99 Вигадана країна, про яку розповідається в "Правдивій історії* Лукіана (бл. 120 — бл.190) — видатного давньогрецького письменника —сатирика.

100 Тобто дванадцять кораблів. Про це мовиться в Гомеровій "Іліаді*.

101 Таламега — велике судно-, зроблене на зразок єгипетського; на ньому були каюти.

102 Медамоті — ніде (грецьк.).

103 Філофан — той, хто любить красуватися перед людьми (грецьк.).

104 Ахілл (Ахіллес) — наймогутніший і найхоробріший герой Троянської війни.

106 Єдиноріг — казкова тварина.

106 Таранд — тварина, схожа на лося або оленя.

107 Лікаон, той — назви тварин, що їх автор узяв із "Природничої історії* ГЬгінія Старшого. Щоправда, описів цих тварин у Плі-нія немає.

108 Хелідон — ластівка (грецьк.).

109 Так називалися старовинні золоті монети (вище про це вже згадувалось).

110 Автор має на увазі орден Золотого руна; його заснував Філіпп Третій Добрий, герцог Бургундський (1429).

111 В Руані ткали сукно і шовк найвищого гатунку.

112 Сцілла і Харібда — в давньогрецькій міфології два страховиська, які жили на протилежних берегах вузької протоки. Мандрівники, уникнувши зубів одного з них, неминуче попадали в пащу другого.

113 "Небезпека минула — то й святий у дурнях* (італ.).

1.4 Макреони — довговічні (грецьк.).

1.5 Макробій — той, що довго живе (грецьк.).

1.6 Аропос — одна з трьох Мойр (або Парок) — богинь людської долі в давньогрецькій міфології. Вони були дочками Зевса і Феміди. Греки зображували • їх як трьох старих жінок, що пряли нитку людського життя. Атропос обривала цю нитку.

1.7 Пан *— у давньогрецькій міфології бог отар і тваринництва. Його зображували напівлюдиною-напівтвариною — з цапиними копитами, бородою й рогами. Він був також богом радості. Християнство, яке проповідувало аскетизм, стало переслідувати поганську релігію і, зокрема, культ Пана. За перших років християнства Пана вважали дияволом, ворогом християнського бога. Церковні художники малювали диявола саме у вигляді Пана — з цапиними ногами та хвостом.

Легенда про смерть Пана виникла в боротьбі двох релігій — античного поганства і християнства.

Автор розповідає про смерть Пана за Плутархом (трактат "Про загибель ораторів").

118 Меркурій — у давньогрецькій міфології бог тваринництва, покровитель пастухів; згодом — бог торгівлі та зиску. Пенелопа — дружина ітакійського володаря Одіссея.

119 Пан... (від грецьк. "усе")— у складних словах відповідав поняттям "усе", "всеохоплюючий".

120 Фізетерами стародавні римляни називали кашалотів.

121 Іхтіофаги — рибоїди (грецьк.).

122 Гірчиця була основною приправою під час посту.

123 Автор має на увазі т. зв. "Попільну середу" — першу середу першого тижня Великого посту.

124 Дослідники творчості Рабле вважають, що вороги Безско-ромця Ковбаси — це уособлення прибічників Реформації.

125 Один із прибічників і воєначальників вавілонського царя Навуходоносора завідував його кухарями. За середньовіччя у проповідях та оповідках про нього згадували як про великого обжеру й ласія.

126 Страдисти — наймана грецька піхота, яка служила у військах різних держав Європи.

127 Ця подія сталася 1378 р. за короля Карла П'ятого. Англійці використали для приступу муроломну машину, яка називалася "свинею". Ларіоль (Ла-Реоль) — містечко у Південній Франції, на березі Гаронни.

128 Королева Гусяча Лапка — героїня багатьох французьких казок і легенд.

129 Грецьке прислів'я, що відповідає українському: "Свинячим писком та в пшеничне тісто".

130 Така вулиця справді була в Парижі до 1676 року.

131 Від грецьк. "анемос" — вітер.

132 За часів Рабле існувало таке повір'я.

133 Еол — у грецькій міфології володар вітрів, правитель острова Еолії, на якому знайшов прихисток Одіссей під час своїх мандрів.

134 Епікур (341—270 до н. е.) — давньогрецький філософ-матеріаліст.

135 Автор натякає на релігійні чвари та війни між протестантами й католиками. Протестантство (Реформація) в XVI ст. було широким народним рухом, спрямованим проти католицької церкви. Ця церква жорстоко гнобила трудящий люд. їй належала десята частка всіх податків: кожен монастир чи абатство мали власних кріпаків. Духівництво проповідувало бідність, покору та милосердя, а саме жило в розкошах. Тому у всіх країнах Європи, особливо в Німеччині, Франції, Англії, почалися народні заворушення, спрямовані проти католицької церкви. Цей рух називався протестантством. Ось чому Рабле називає протестантів папі дулями (тобто "тими, що показують папі дулю"), а католиків — папо-манами (тобто "тими, що схибнулися на вірності папі").

136 Тонзура — виголене місце на тімені у католицьких духовних осіб.

137 Декреталії — постанови римських пап у вигляді відповідей на запитання. Збірки декреталій — основна частина "Корпусу канонічного права" — зводу законів католицької церкви.

138 Гоменац — мужлай {провансальська.

139 Тіара — тут трійчаста корона папи римського з хрестом зверху.

140 Автор натякає на папу Юлія Другого (1503—1543) — запеклого войовника. Він сам командував військом, коли було обложене одне з італійських міст.

141 Автор має на увазі "Декрет Граціана", перший звід канонічного права, що його склав болонський чернець Граціан (6л. 1140 р.).

142 Декретист — законознавець, що вивчав і коментував "Декрет Граціана". Гуманісти вельми шанували цей "Декрет".

143 Тут автор в алегоричній формі відтворює погляди вчених доби Відродження на історію суспільного розвитку людства.

144 Так твердив Геракліт. Його погляди заперечував Ціцерон у трактаті "Про природу богів".

145 Друїди — жерці в стародавніх галлів, які населяли нинішню територію Франції. Верховне їхнє божество римляни ототожнювали зі своїм Меркурієм.

146 Гастер — шлунок, черево (грецьк.). Автор має на увазі вірш римського сатирика Персія (I ст. н.е.).

147 Евріпід (6л. 486—406 до н. е.) — видатний давньогрецький драматург. Найвідоміші трагедії: "Медея", "Іпполіт", "Троянки", "Іфігенія в Тавріді", "Електра".

148 Гесперіди — у давньогрецькій міфології дочки Атланта, титана, який тримав на своїх плечах небесне склепіння. Жили в казковому саду, де росла яблуня з золотими яблуками, що їх стеріг стоокий дракон. Геракл убив дракона й викрав золоті яблука.

149 Давньогрецький письменник Філострат писав, що боги дуже любили плем'я оксидраків (Північна Індія) і насмерть вражали їхніх ворогів ударами блискавок.

150 Аорист — дієслівна форма давніх індоєвропейських мов, що виражала минулу дію.

151 Ситицини — музики на похороні (лат.).

152 Таких кольорів був одяг у священнослужителів % різних рангів.

168 Гарпії — у давньогрецькій міфології богині вихору. їх зображували у вигляді крилатих чудовиськ із дівочими головами.

154 Автор натякає на великий розкол, що тривав понад п'ятдесят років (1378—1429): на вищу владу в католицькій церкві претендували по два. а то й по три папи.

166 Автор натякає на ченців-францисканців.

168 В аристократичних родинах було заведено віддавати найбільшу частку спадщини найстаршому синові, щоб не дрібнити земельних володінь. А менших синів із самого малечку готували до постригу. Дочок теж віддавали в монастирі, щоб не давати їм посагу і не зменшувати родинної спадкової маєтності.

157 Тобто після початку Реформації.

158 Французький фразеологізм "кинути клобук у кропиву" означає: "скинути сутану*, "розстригтися* — себто скласти із себе духовний сан. Саме на це і натякає Рабле.

159 Маються на увазі войовничі чернечі ордени з різними емблемами (грецьким та римським хрестом) і вбранням різних кольорів. Приміром, ченці мальтійського ордену носили червоні сутани, ченці ордену святого Антонія — блакитні.

160 Натяк на орден Підв'язки, на орден святого Михаїла (його емблема — архангел, що вражає списом диявола), на орден Золотого руна.

161 Деякі країни (наприклад, Англія, окремі германські держави) порвали з папською курією.

162 За біблійною "Книгою буття* голод у Єгипті тривав сім років.

163 Автор має на увазі суддів: вони носили мантії з горностаєвою облямівкою.

164 На відміну від богині справедливості Немезіди, богиня "правосуддя* в Пухнастих котів не тільки не сліпа, а носить ще й окуляри, щоб краще бачити. Замість гострого і прямого меча вона тримає Порожні криві піхви.

165 Метампсихоз — релігійно-містичне вчення про те, що душа одного організму після смерті переходить в інший. Це вчення — складова частина буддизму та деяких інших релігій.

166 Стародавні греки та римляни вірили, що гадюка, з'являючись на світ, прогризає черево своєї матері (народжується ціною матеровбивства). Це повір'я пов'язане з тим, що гадюки — живородні змії.

167 Ентелехія — вільне, самодостатнє, дійове начало, яке має мету само в собі. Термін цей увів у філософію Арістотель. Середньовічні філософи та богослови, а також філософи Відродження повсякчас сперечались між собою, як його розуміти й тлумачити.

168 Коли над щоглою низько нависає грозова хмара, трапляється, що електрика з неї переходить у повітря, і воно починає світитися. За середньовіччя в зв'язку з цим народилося багато повір'їв. Французькі моряки називали такі вогники вогниками святого Ельма і мали їх за добрих провісників. Це була прикмета гарної погоди тощо.

169 Мається на увазі вже згадуваний вище Генріх Корнеліс Агріп-па Неттесгеймський.

170 Автор натякає на середньовічних алхіміків, які намагалися винайти "філософський камінь" — речовину, яка всі метали перетворює в золото.

171 Квінтесенція — в середньовічній філософії та алхімії — найтонший елемент, що начебто являє собою сутність усіх речей.

172 Вище зазначалося, що Квінтесенція — "донька" Арістотеля.

173 За середньовіччя існувало повір'я, що доторк руки короля зціляє недугу.

174 Мовчанка була одним із законів давньогрецької школі? фі-лософів-піфагорців (послідовників Піфагора).

175 Панацея — міфічні ліки від усіх хвороб, вигадані алхіміками.

176 Під недугою святого Франціска Рабле має на гадці бідність.

177 В комедії "Хмара" Арістофан змальовує Сократа як шарлатана й невігласа.

178 Амброзія — в давньогрецькій міфології їжа богів, що нібито надавала їм безсмертя. Нектар у релігії стародавніх греків — "напій богів", що нібито дарував вічну юність.

179 Такі шахові бали-турніри справді влаштовувалися при королівських дворах за часів Рабле. Цей звичай зберігся подекуди й донині.

180 Автор змальовує тут чернечий орден капуцинів. Протегував цьому орденові папа Павло Третій.

181 Свята (кропильна) вода. Нею очищали від скверни людей і предмети та речі.

182 Апулей, Люцій (бл. 125—188) — римський письменник. Автор роману "Метаморфози" ("Золотий осел"), у якому сатирично зобразив занепад античного світу.

183 Ліхтарія у Рабле — символ країни справжньої науки й високого мистецтва.

184 Так називалася одна із веж фортеці Ла-Рошель: вона правила за маяк.

185 Виноградне листя в черевиках, зелені гілки в руках — свідчення того, що мандрівники прибули з миром.

186 Цербер — у давньогрецькій міфології лютий пес із трьома головами, який вартував біля Аїда — володаря підземного царства й царства мертвих. Він впускав у це царство будь-якого, але не випускав із нього нікого.

187 "Покірного долі ведуть, непокірного тягнуть" (афоризм грецького філософа-стоїка Клеанфа (III ст. до н. е.). Латиною його пере-

клав Сенека (нар. між б—3, пом. 55 н. е.) — римський філософ, політичний діяч і письменник.

188 У давньогрецькому міфі розповідається про те, що кров Аякса, який наклав на себе руки, боги обернули на квітку гіацинт. У візерунках, які утворюють жилки на його листі, стародавні греки бачили літери А та І. Автор переносить легенду про гіацинт на одно-іменний мінерал.

189 Халдеї — див. виноску 64 (стор. 234). Маги — давньогрецькі, мідійські та халдейські жерці, які займалися астрологією.

190 Сатурн — в античній міфології бог часу, посівів і жнив. Юпітер (Зевс) — верховне божество неба, світла й грому; його емблема — орел із блискавкою в дзьобі. Феб (Аполлон) — бог Сонця та поезії; його емблема — півень, співець світанку. Марс — бог війни; його емблема — лев. Венера (Афродіта) — богиня краси та кохання; її емблема — біла голубка. Меркурій — бог дощу та торгівлі; його емблема — лелека. Місяць з хортом на грудях — тобто Селена — богиня Місяця, яку ототожнювали з Артемідою, богинею ловів і покровителькою породіль; її емблема — лук і стріли, півмісяць, а також — зрідка — хорт.

191 Знаки Зодіаку — дванадцять сузір'їв, через які в своєму видимому річному рухові по небу проходить Сонце: Овен, Тілець, Близнюки, Рак, Лев, Діва, Терези, Скорпіон, Стрілець, Козерог, Водолій, Риби.